
El sistema internacional de la Guerra Freda

PID_00246982

Elvira Sánchez Mateos

Temps mínim de dedicació recomanat: 8 hores

Elvira Sánchez Mateos

Elvira Sánchez Mateos és professora lectora de Relacions internacionals. És doctora en Ciència Política (*cum laude*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995) i màster en Relacions Internacionals (The Paul Nitze School of Advanced International Studies, The Johns Hopkins University, 1989). Actualment, és professora col·laboradora de la UOC i professora associada a la Universitat de Barcelona. Ha sigut Coordinadora General de Casa Àsia i investigadora sènior de la Fundació CIDOB. Les seves línies de recerca són la Seguretat Internacional i la Geopolítica en les àrees d'Orient Mitjà i Àsia i ha publicat diversos articles i capítols de llibres sobre aquestes àrees d'estudi. Ha estat professora de Relacions internacionals a la Universitat Autònoma de Barcelona i a la Universitat de Lleida i a l'IBEL i ha participat en cursos i seminaris a Espanya, a Europa, a diferents països mediterranis i als Estats Units. Ha estat investigadora de l'Institut d'Estudis de Seguretat de la UE i de l'OTAN.

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. La fractura est-oest i la Guerra Freda	9
1.1. Bipolarisme politicomilitar i hegemonia econòmica dels Estats Units	9
1.1.1. Definició i bases de la Guerra Freda	9
1.1.2. La divisió bipolar d'Europa i Àsia	18
1.1.3. Política de blocs i aliances militars	23
1.1.4. Duopoli nuclear i equilibri del terror	25
1.1.5. Bipolarisme politicomilitar i hegemonia dels Estats Units en el sistema econòmic internacional	28
1.2. La distensió entre els blocs i el multipolarisme econòmic	33
1.2.1. Crisis internacionals i distensió	33
1.2.2. Dissensions als blocs i policentrisme	42
1.2.3. Noves potències econòmiques i crisi del sistema monetari internacional	49
1.2.4. La crisi del petroli i el seu impacte en l'economia internacional	51
2. La fractura centre-perifèria i el problema nord-sud	54
2.1. L'aparició d'un tercer bloc	54
2.1.1. La descolonització i els seus efectes sobre el sistema internacional	54
2.1.2. L'organització de la perifèria: el Moviment de Països No Alineats	59
2.1.3. Emergència del diàleg nord-sud: el grup dels 77 i l'UNCTAD	66
2.2. Evolució i declivi de la perifèria	68
2.2.1. La reclamació d'un nou ordre econòmic internacional i el problema del desenvolupament	68
2.2.2. El problema del deute	74
2.2.3. La diversitat de la perifèria	77
3. Segona Guerra Freda i canvis en el sistema econòmic internacional	82
3.1. Final de la distensió i renovació de la Guerra Freda	82
3.2. Cap al final de la Guerra Freda	87
3.2.1. Els canvis en la política soviètica i el desmembrament del bloc de l'est	87

3.2.2. El diàleg bipolar sobre desarmament nuclear i final de la divisió est-oest a Europa	91
3.3. Un món econòmic interdependent	96
Exercicis d'autoavaluació	103
Solucionari	104
Bibliografia	105

Introducció

Aquest segon mòdul es compon dels apartats "La fractura est-oest i la Guerra Freda", "La fractura centre-perifèria i el problema nord-sud" i "Segona Guerra Freda i canvis en el sistema econòmic internacional".

En el primer apartat s'aborda l'estudi de la fractura est-oest en el terreny políticomilitar, que esdevé la característica central de la Guerra Freda, i les bases sobre les quals s'assenta el sistema econòmic internacional característic de l'era bipolar.

- En primer lloc, es revisen les grans bases sobre les quals es construeix la Guerra Freda en dos àmbits: el políticomilitar, que significa la divisió bipolar del món i la construcció de blocs, i l'economicofinancer, mitjançant la creació d'un conjunt d'institucions, el sistema de Bretton Woods, hegemnitzades pels Estats Units.
- En segon lloc, s'analitzen les transformacions del sistema bipolar durant els anys de la distensió. D'una banda, s'identifiquen les raons principals que la propicien tant en l'àmbit de la relació entre les superpotències com pel que fa a les circumstàncies al si dels seus blocs respectius. D'altra banda, s'analitza l'evolució del sistema econòmic internacional, marcada per la crisi del sistema de Bretton Woods, l'emergència de noves potències econòmiques i la primera crisi del petroli.

En el segon apartat s'analitza la fractura centre-perifèria i l'emergència del problema nord-sud.

- En primer lloc, s'analitzen les causes i conseqüències per al sistema internacional derivades de l'aparició d'un tercer bloc fruit de la descolonització.
- En segon lloc, s'estudien les raons que expliquen la situació de la perifèria, especialment en el terreny econòmic, i també les dificultats en el tractament de la perifèria per causa de la diversitat dels seus membres.

En el tercer i últim apartat s'analitzen les últimes fases del sistema internacional bipolar.

- D'una banda, la relació entre els Estats Units i la Unió Soviètica, que s'allunya de l'era de la distensió, es torna més rígida i s'acosta a la denominada Segona Guerra Freda.
- D'altra banda, es revisen els canvis que van possibilitar el final de la Guerra Freda: en primer lloc, els canvis que es van produir a la Unió Soviètica i al bloc de l'est, i que donaran lloc al seu desmembrament, i en segons lloc,

els avenços en el diàleg entre les superpotències en el període Gorbatxov, que possibilitaran el final de la Guerra Freda.

- Finalment, s'aborda la paradoxa d'un món econòmic interdependent malgrat l'existència d'un sistema bipolar, i com l'emergència de noves potències econòmiques i la mateixa situació econòmica als Estats Units causaran la pèrdua de poder econòmic comercial i financer a l'única superpotència que sobreviu a la Guerra Freda.

Objectius

Els objectius d'aquest segon mòdul se centren a familiaritzar l'estudiant amb les grans fractures que caracteritzen el sistema internacional contemporani i la seva evolució. A aquest efecte s'utilitzen els elements teòrics ja apresos per a aplicar-los en l'anàlisi del sistema bipolar i en la confrontació est-oest entre els Estats Units i la Unió Soviètica: la seva gènesi, la seva evolució i el seu final, posant èmfasi especial en les transformacions econòmiques del final de la Guerra Freda.

Així mateix s'analitza en profunditat l'altra gran línia de fractura del sistema internacional, la fractura centre-perifèria o fractura nord-sud: la seva emergència com a conseqüència de la descolonització, la seva heterogeneïtat i els grans reptes que planteja, especialment els derivats del subdesenvolupament econòmic.

1. La fractura est-oest i la Guerra Freda

1.1. Bipolarisme politicomilitar i hegemonia econòmica dels Estats Units

1.1.1. Definició i bases de la Guerra Freda

L'aliança mantinguda pels Estats Units i la Unió Soviètica durant la Segona Guerra Mundial va ser una aliança circumstancial motivada per la necessitat de cooperar en l'esforç de guerra, centrada essencialment en territori europeu, contra l'Alemanya nazi. Per als Estats Units, la col·laboració soviètica era imprescindible per a obrir un segon front de guerra a Europa, si bé tant la superpotència com el seu aliat europeu, el Regne Unit, van mantenir grans reserves envers l'URSS en el transcurs de la contesa motivades per la seva preocupació davant el previsible domini militar soviètic sobre l'est europeu. Per a l'URSS, poc confiada en el suport nord-americà i britànic, l'aliança era necessària per a alliberar el territori rus després que es produïx la invasió d'Alemanya el 1940.

De fet, les diferents reunions que van mantenir els líders aliats durant la guerra contra Alemanya, Itàlia i Japó van servir per a dissenyar les **estratègies** més adequades per a **fer front als estats de l'Eix**, però **també eren el fòrum de debat on discutir el món de la postguerra** i evidenciar les intencions de cada una de les parts.

Conferències de Teheran i el Caire

El 1943, durant les conferències de Teheran i el Caire, a més d'acordar la cooperació als fronts asiàtics, es van assentar dos principis importants per a quan arribés el final de la guerra.

- En primer lloc, i pensant específicament en el cas italià, els líders aliats van acceptar que els alliberadors tenien el dret a imposar els nous règims polítics i econòmics.
- En segon lloc, a causa del desig de Stalin de conservar els territoris que havia conquerit el 1939 mitjançant el pacte Ribentropp-Molotov (els països bàltics), es va acordar que la viabilitat territorial de la futura Polònia depenia del manteniment de la línia Curzon com a frontera oriental i de l'expansió polonesa cap a l'oest, fins a la línia formada pels rius Oder-Neisse.

Acords entre Stalin i Churchill

Un any més tard, el 1944, els acords entre Stalin i Churchill, malgrat l'oposició nord-americana, van sentenciar el repartiment en àrees d'influència a Europa. Tota l'Europa de l'Est, a excepció de Polònia i Grècia, quedava situada dins l'esfera d'influència soviètica.

Conferències de Jalta i Potsdam

Poc abans de finalitzar la guerra mundial van tenir lloc unes altres dues conferències centrals. Segurament la conferència més important va ser la de Jalta, que es va dur a terme el febrer de 1945, tant pel pes de les decisions com pel dels personatges protagonistes: Josif Stalin, Winston Churchill i Franklin Roosevelt. A Jalta es va acceptar el paper de l'URSS a Europa i la divisió del continent en dues grans zones d'influència, i es van prendre les grans decisions sobre Alemanya i el mapa europeu. Europa continental no va estar present en les decisions sobre el seu futur.

Pocs mesos després, en la de Potsdam, malgrat el recanvi en els líders (Churchill havia estat reemplaçat per Clement Atlee i Roosevelt per Harry Truman), les grans decisions no van variar i la divisió entre els aliats ja era evident.

El futur d'Alemanya i Polònia són temes centrals de les dues conferències.

- Per al cas d'**Alemanya**, a Jalta es van acordar els principis generals sobre reparacions i a Potsdam es va decidir l'ocupació tripartida del territori alemany (que es convertiria en quadripartida en afegir-s'hi posteriorment França), però no hi va haver cap acord sobre el futur polític del país.
- Per al cas de **Polònia**, a Jalta es va acordar que el seu règim polític fos decidit en unes eleccions lliures, desig contradictori amb el pacte *quid pro quo* entre Churchill i Stalin de 1944 i amb el sentiment d'inseguretat de l'URSS i el seu desig de controlar els països veïns; a Potsdam es van fixar definitivament les fronteres occidentals de Polònia sobre la línia dels rius Oder i Neisse.

Raymond Aron afirma que la trobada entre John i Ivan al riu Elba simbolitza el declivi del poder europeu i l'ascens d'altres estats en el sistema internacional: els Estats Units i la Unió Soviètica, dues potències extraeuropees que decidirien el futur de la política internacional en les dècades següents. També és cert que John i Ivan es van agermanar a l'Elba per un moment efímer. Inmediatament van donar curs a les seves aspiracions particulars i excloents, fet que va condicionar la dinàmica de les relacions internacionals en les quatre dècades següents.

El discurs de Winston Churchill a Fulton, Missouri

Ja el març de 1946, en un discurs pronunciat a Fulton, Missouri, en el transcurs d'una gira per a fer conferències en diverses universitats americanes i després d'haver-se entrevistat amb el president Truman dels Estats Units, Winston Churchill va alertar sobre les conseqüències de la presència militar soviètica a Europa.

Va ser en aquest discurs que Churchill va esmentar que s'havia aixecat un teló d'acer que es prolongava des de Stettin fins a Trieste i que tallava en dos el continent europeu: una part occidental, democràtica, i una part oriental, on l'URSS havia instal·lat en el poder règims amics. Per a Churchill era necessari que els pobles s'unissin per a impedir que els soviètics iniciessin intents expansionistes. Immediatament després del discurs, la Unió Soviètica va rebutjar incorporar-se a les iniciatives de creació del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional, i es va produir una ruptura *de facto* de la coalició aliada que havia guanyat la guerra.

Discurs de Churchill a Westminster Collage, Fulton, Missouri, 5 de març de 1946

[...] Es presenta ara una oportunitat clara i brillant per als nostres països respectius. Negar-se a admetre-la, o rebutjar-la, ens portaria els retrets de la posteritat [...]

Des de Stettin, al Bàltic, a Trieste, a l'Adriàtic, ha caigut sobre el continent un teló d'acer. Rere aquest teló hi ha totes les capitals dels antics estats d'Europa central i oriental [...], totes aquestes famoses ciutats i les seves poblacions i els països que hi ha al seu entorn són en el que he d'anomenar l'esfera soviètica, i tots estan sotmesos, d'una manera o una altra, no solament a la influència soviètica, sinó a un altíssim i, en molts casos, creixent control per part de Moscou [...]

En un gran nombre de països, lluny de les fronteres russes i arreu del món, els quintacolumnistes comunistes treballen seguint les directrius de Moscou. [...] Em repugna la idea que una nova guerra és inevitable. [...] No crec que la Rússia soviètica desitgi la guerra. El que desitja és el fruit de la guerra i l'expansió infinita del seu poder i les seves doctrines. [...] Pel que he vist dels nostres amics els russos durant la guerra, estic convençut que res no admiren més que la força i res respecten menys que la feblesa, especialment la militar. Per aquest motiu, la vella doctrina d'equilibri de poder és obsoleta. [...]

Mai no hi va haver en la història una guerra més fàcil de prevenir que la que ha desolat el món. Es podria haver previngut. [...] No ha de tornar a passar. Només es pot evitar assolint un acord amb Rússia en tots els temes i sota l'autoritat general de les Nacions Unides [...] Si els pobles de parla anglesa cooperen, no hi haurà temptacions d'ambició o aventura.

Font: Traduït, adaptat i resumit d'*Internet Modern History Sourcebook* (<<http://sourcebooks.fordham.edu/mod/churchill-iron.asp>>).

La doctrina de contenció

No obstant això, la percepció britànica no és l'única que mostra la ruptura entre els aliats. Els Estats Units, de forma paral·lela, estaven disposant les bases per a la doctrina de contenció de la Unió Soviètica, una idea que s'havia anat forjant durant la guerra. El primer ideòleg de la contenció va ser George Kennan, diplomàtic nord-americà destinat a Moscou.

L'argument central de la **doctrina de la contenció** era prevenir que la Unió Soviètica pogués usar el poder i la posició adquirits com a resultat de la contesa mundial per a redissenyar l'ordre internacional de la postguerra.

Per als partidaris de la contenció, l'URSS era una amenaça perquè podia combinar hostilitat i capacitat. Així, l'objectiu de la contenció hauria de ser limitar l'afany d'expansionisme soviètic que utilitzava el comunisme com a instrument. Les diferents visions dels presidents dels Estats Units van ser determinants per portar a la pràctica la idea de la contenció. Durant la guerra, per al president Roosevelt l'URSS era una potència que formava part del selecte grup dels quatre polícies i s'hi havia de mantenir una bona relació perquè es facilités el condomini de les grans potències en el manteniment de l'ordre mundial. Per al llavors vicepresident Truman, la política dels Estats Units, país amb un gran poder econòmic i amb la nova arma atòmica, havia de ser la del vincle (*linkage*), és a dir, fer pressió sobre l'URSS per a forçar la seva cooperació política en diferents àmbits.

El "llarg telegrama" de Kennan

En el marc d'aquest debat, i una vegada Truman va accedir a la presidència, Kennan va enviar el conegut com a "llarg telegrama", en què exposava les seves idees sobre l'URSS. Per a Kennan no es podrien resoldre mai les diferències dels Estats Units i els seus aliats amb un govern, el soviètic, que es basava en la ficció de l'amenaça exterior per a mantenir la legitimitat interna.

L'estratègia dissenyada per Kennan passava pels passos següents:

1) En primer lloc, per **restaurar l'equilibri** de poder a Europa i Àsia, diferenciant entre els interessos vitals dels Estats Units –la comunitat atlàntica, la Mediterrània i l'Orient Mitjà, el Japó i les Filipines– i ajudar Europa, per a convertir els hipotètics enemics en aliats.

2) El segon pas en l'estratègia passava per **fragmentar el moviment comunista internacional**; un dels instruments que s'havia d'utilitzar era el Pla Marshall que estaven dissenyant els Estats Units per a col·laborar en la reconstrucció econòmica d'Europa, la infraestructura econòmica de la qual havia quedat devastada per la guerra. En la visió de Kennan, calia oferir el Pla Marshall a tot Europa, i si els països filosoviètics el rebutjaven, ells serien culpables de la divisió europea; alhora, Kennan proposava vincular l'activitat militar a la Mediterrània oriental a l'activitat comunista a Itàlia i Grècia, per a fomentar així la dissidència política.

3) En tercer lloc, Kennan pensava en la possibilitat de **provocar canvis** en la concepció soviètica de les relacions internacionals, reduint el sentiment d'inseguretat i sospita de l'URSS, que Kennan considerava el factor clau per

a entendre el seu comportament i la raó central que explicaria la conducta soviètica en aquest període (oposició a la creació de l'Aliança Atlàntica i a la creació de la República Federal d'Alemanya).

El llarg telegrama de George Kennan, 22 de febrer de 1946

[...] [Les tesis soviètiques actuals] no es basen en una anàlisi objectiva de la situació a l'exterior i no tenen relació amb les condicions fora de Rússia, sinó que són expressió de les pròpies necessitats soviètiques, que ja existien abans de la guerra i continuen avui en dia.

En la base de la visió neuròtica del Kremlin sobre els assumptes internacionals subjau un sentiment instintiu d'inseguretat de Rússia. [...] Els dirigents russos sempre han sentit que el seu govern és arcaic en la forma, fràgil i artificial en els seus fonaments psicològics, i incapaç de suportar la comparació amb els sistemes polítics dels països occidentals. És per això que sempre han temut la penetració externa, el contacte directe amb el món occidental i el que podria succeir si els russos aprenguessin la veritat sobre el món exterior. [...] Després de l'establiment del règim bolxevic, el dogma marxista es va tornar més truculent i intolerant a causa de la interpretació de Lenin, i es va convertir en el vehicle perfecte del sentiment d'inseguretat. [...]

La política soviètica es realitza a dos nivells: l'oficial, representat per les accions del govern soviètic, i la subterrània, realitzada per agències sobre les quals el govern soviètic no accepta cap responsabilitat. [...] La política interna es destina a incrementar en tots els sentits la força i el prestigi de l'estat soviètic [...] Es faran esforços per a augmentar els límits oficials del poder soviètic. De moment, aquests es limiten a certs punts veïns que s'entenen com a necessitats estratègiques immediates, com el nord de l'Iran i Turquia. [...]

Els russos participaran oficialment en les organitzacions internacionals quan vegin que tenen una oportunitat d'estendre el poder soviètic o diluir el poder d'altres. Moscou no veu en les Nacions Unides un mecanisme per a aconseguir una societat mundial permanent i estable, [...] sinó un mitjà per a perseguir els objectius esmentats.

Respecte a les àrees colonials i als pobles dependents, la política soviètica [...] es dirigirà a debilitar el poder i la influència dels contactes de les nacions occidentals, en la teoria que si aquesta política té èxit, es crearà un buit que afavorirà la penetració soviètica. [...]

En el terreny econòmic, la política soviètica estarà dominada per l'aspiració a l'autarquia de la Unió Soviètica i de les àrees adjacents dominades pels soviètics.

[En el pla no oficial, l'aparell format, entre altres, pels partits comunistes i el Komintern intentaràn] minar el potencial polític i estratègic de les potències occidentals [...] [Així mateix] faran esforços violents per a debilitar el poder i la influència de les potències occidentals en els pobles colonials, dependents o endarrerits. [...]

En resum, ens trobem amb una força política fanàticament compromesa amb la creença que no hi pot haver un *modus vivendi* permanent amb els Estats Units. [...] Aquesta força disposa del control sobre les energies d'un dels pobles més grans del món i sobre els recursos del territori més ric. [...] Ha creat un aparell per a exercir la seva influència en altres països, un aparell flexible i versàtil amb experiència en mètodes subversius. [...]

El poder soviètic, a diferència de l'Alemanya hitleriana, no és esquemàtic o aventurista [...] [però] és altament sensible a la lògica de la força. [...] Comparats amb el món occidental, els soviètics són la força més feble. Per tant, l'èxit [occidental] depèn del grau de cohesió, fermesa i vigor que reunim. [...]

El nostre primer pas ha de ser comprendre i reconèixer la naturalesa del moviment amb què estem tractant [...] Hem d'educar el nostre públic sobre les realitats de la situació russa. [...] Si no som capaços d'abandonar el fatalisme i la indiferència cap a les deficiències de la nostra pròpia societat, Moscou se n'aprofitarà. [...] Hem de formular i posar en marxa als ulls d'altres nacions una imatge més positiva i constructiva del món [...] Molts pobles estrangers, almenys a Europa, estan cansats i espantats per les experiències del passat, i estan menys interessats en la llibertat abstracta que en la seguretat. Busquen una guia, més que responsabilitats. [...]

Font: Traduït, adaptat i resumit de *Teaching American History* (<<http://teachingamericanhistory.org/library/document/the-long-telegram>>).

Web complementària

Teaching American History.
Ashburg Center for Public
Affairs, Ashland University,
Ohio.

El Pla Marshall, discurs a la Universitat de Harvard, 5 de juny de 1947

[...] En considerar el que es necessita per a la rehabilitació d'Europa, la pèrdua física de vida, la destrucció visible de ciutats, empreses, mines i ferrocarrils, van ser correctament estimats, però s'ha fet obvi en els últims mesos que aquesta destrucció visible era probablement menys seriosa que la dislocació de tot el funcionament de l'economia europea [...].

La veritat del problema és que les necessitats d'Europa per als pròxims tres o quatre anys en aliments i altres productes essencials procedents de l'exterior, principalment d'Amèrica, són tan superiors a la seva present capacitat de pagament, que han de rebre una ajuda addicional substancial o enfrontar-se a un deteriorament econòmic, social i polític de caràcter molt greu.

El remei consisteix a trencar el cercle viciós i restaurar la confiança de la gent europea en el futur econòmic dels seus propis països i del conjunt d'Europa. El fabricant i el granger han de ser capaços i voler intercanviar els seus productes per monedes el valor continu de les quals no estigui constantment en qüestió.

Deixant a una banda l'efecte desmoralitzador sobre el món i les possibilitats de desordres resultants de la desesperació de la gent afectada, les conseqüències per a l'economia dels Estats Units semblen evidents per a tothom. És lògic que els Estats Units facin tot el que estigui en el seu poder per a ajudar a tornar a una salut econòmica normal el món, sense la qual no hi ha estabilitat política ni pau segura. La nostra política no va dirigida contra cap país, ni cap doctrina, sinó contra la gana, la pobresa, la desesperació i el caos. El seu objectiu ha de ser la tornada a la vida d'una economia que funcioni al món, de manera que permeti l'aparició de condicions polítiques i socials en què pugui haver institucions lliures. Aquesta ajuda, segons el meu parer, no s'ha de portar a terme a poc a poc a mesura que es desenvolupin les crisis. Qualsevol ajuda que aquest Govern pugui prestar en el futur ha de procurar una cura abans que un simple paliatiu.

Qualsevol govern que estigui disposat a ajudar en la tasca de la recuperació, trobarà, n'estic segur, plena cooperació per part del Govern dels Estats Units. Qualsevol govern que maniobri per a bloquejar la recuperació d'altres països no pot esperar suport de nosaltres. Més encara, els governs, partits polítics o grups que tractin de perpetuar la misèria humana amb la finalitat d'aprofitar-se'n políticament o d'una altra manera trobaran l'oposició dels Estats Units.

És evident que abans que el Govern dels Estats Units pugui anar molt més lluny en els seus esforços per a alleugerir la situació i ajudar a situar el món sencer en el seu camí cap a la reconstrucció, hi ha d'haver algun acord entre els països d'Europa quant al que requereix la situació i a la part que posaran en marxa aquests mateixos països per a aconseguir l'efecte adequat a qualsevol acció que pugui ser empresa per aquest Govern. No seria convenient ni eficaç per a intentar dissenyar unilateralment un programa encaminat a posar Europa dempeus econòmicament. Aquest és l'assumpte dels europeus. La iniciativa, penso jo, ha de venir d'Europa. El paper d'aquest país ha de consistir en una ajuda amistosa en l'elaboració d'un programa europeu i un suport ulterior al programa esmentat en la mesura que pugui ser pràctic per a nosaltres fer-ho. El programa hauria de ser un programa conjunt, acceptat per un bon nombre de nacions europees, si no per totes.

Font: Traduït, adaptat i resumit de l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic, OCDE.
(<http://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5june1947.htm>)

Kennan segurament no va preveure l'impacte de les seves idees i la seva ràpida aplicació en temes com la integració d'Alemanya en el projecte de reconstrucció europea (el Pla Marshall). La relectura de les idees de Kennan realitzada pel president Truman implicava grans dificultats per a acceptar que el risc de guerra fos remot, que la asimetria de forces militars a Europa es pogués tolerar indefinidament, i que les negociacions amb l'URSS poguessin ser productives per mitjà d'una diplomàcia més flexible. Per a Truman, el més important no eren les **intencions** d'agredir, sinó les **capacitats** per fer-ho. Truman es va situ-

ar en la línia de l'actitud del secretari d'estat Dean Acheson i la seva coneguda teoria del dòmino: si alguns països, com Grècia, queien sota l'òrbita soviètica, l'Orient Mitjà i Europa també ho farien.

Truman no creia que es poguessin identificar interessos comuns entre els Estats Units i la Unió Soviètica i, per tant, calia posar punt i final a la política de concessions i de conciliació. Paral·lelament, i com a conseqüència de l'èmfasi en les capacitats militars, els Estats Units haurien de reconstruir la seva força militar.

La primera concreció de la política de contenció va ser l'anomenada **doctrina Truman**, formulada el març de 1947, paral·lelament a la creació per part de l'URSS del Kominform, i poc després del fracàs de la Conferència de Ministres d'Assumptes Exteriors de les Quatre Potències, l'últim intent per a fer funcionar el sistema acordat en la Conferència de Potsdam el 1945 i on ja es va posar de manifest l'interès soviètic per desmembrar Alemanya.

El panorama del moment mostrava, d'una banda, una guerra civil a Grècia entre el govern recolzat precàriament pels britànics i la guerrilla comunista; Turquia es veia pressionada per l'URSS en la qüestió del dret de pas pels estrets del Bòsfor i els Dardanels; a l'Iran, les forces aliades s'havien retirat el 1946, però l'URSS tenia interès en el petroli del país; finalment, el problema de Trieste (la Itàlia irredempta) havia ocasionat una crisi amb la Iugoslàvia de Tito. Per a Truman, s'havia d'ajudar els pobles lliures contra l'agressió exterior, idea que es va concretar políticament en ajuda militar per a Grècia i Turquia, que va inaugurar l'era de la contenció militar de l'URSS a Europa.

La doctrina Truman. Missatge especial al Congrés sobre Grècia i Turquia, 12 de març de 1947

[...] Els Estats Units han rebut una crida urgent d'ajut econòmic i financer del govern grec [...] Des de 1940 aquest país ha sofert la invasió, quatre anys d'ocupació cruel per l'enemic i el conflicte intern. [...] Una minoria militant, explotant la misèria i el desig humans, ha estat capaç de crear el caos polític i ha fet impossible la recuperació econòmica. [...] L'existència mateixa de l'estat grec es veu amenaçada per les activitats d'uns quants milers d'homes armats dirigits pels comunistes [...] El govern grec no pot afrontar la situació. L'exèrcit grec és reduït i està mal equipat. Necessita proveïments i equip per a restaurar l'autoritat del govern en tot el territori. [...] Els Estats Units han de proporcionar aquesta ajuda. (...)

El futur de Turquia com a estat independent i econòmicament viable no és menys important. [...] Des de la guerra, Turquia ha sol·licitat ajuda financera addicional del Regne Unit i els Estats Units a fi de realitzar la modernització necessària per al manteniment de la seva integritat nacional. Aquesta integritat és essencial per a preservar l'ordre a l'Orient Mitjà.

Un dels objectius fonamentals de la política exterior dels Estats Units és la creació de condicions en què nosaltres i altres nacions puguem forjar una manera de viure lliure de coacció. [...] Els pobles de diversos països s'han vist forçats a acceptar contra la seva voluntat règims totalitaris. El govern dels Estats Units ha protestat freqüentment contra la coerció i la intimidació, per les violacions de l'acord de Jalta a Polònia, Romania i Bulgària. [...] Penso que la política dels Estats Units ha de donar suport als pobles lliures que es resisteixen als intents de dominació per part de minories armades i pressions externes. [...] Si Grècia cau sota el control d'una minoria armada, l'efecte sobre el seu veí, Turquia, serà immediat i greu. La confusió i el desordre es podrien disseminar per tot l'Orient Mitjà.

Web complementària

Es pot consultar la font original a:

"The American Presidency Project". Universitat de Califòrnia a Santa Barbara.

[...] [A més] dels fons [esmentats] sol·licito al Congrés autorització per a enviar personal civil i militar a Grècia i Turquia.

Font: Traduït, adaptat i resumit de The American Presidency Project (<<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=12846&st=Truman&st1>>).

L'agregació atlàntica

Paral·lelament, ja s'havien posat les bases de l'agregació atlàntica. El 1947, el mateix any de la doctrina Truman, el Regne Unit i França s'havien aliat mitjançant el pacte de Dunquerque, en un compromís que impedís el ressorgiment alemany. Aquest acord s'ampliaria l'any següent per a integrar els països del Benelux (Bèlgica, Holanda i Luxemburg), mitjançant el tractat de Brussel·les, un acord de cooperació militar, contra tota agressió, i no solament contra un hipotètic apogeu alemany, sinó contra la que ja es percebia com a amenaça soviètica, i que va donar lloc a una incipient Organització de Defensa de la Unió Occidental, gènesi de la posterior Unió d'Europa Occidental. Llavors, els països d'Europa Occidental entenien que la reconstrucció econòmica no era l'única solució adequada per a Europa. Havien empitjorat les condicions econòmiques a Alemanya, l'aplicació del Pla Marshall estava molt endarrerida i es desitjava una major implicació nord-americana en els assumptes europeus.

El juny d'aquell mateix any, 1948, el Senat dels Estats Units va aprovar la Resolució Vanderberg, que permetia legalment al país associar-se a mesures regionals o col·lectives d'ajuda mútua en temps de pau. En el context de la primera crisi de Berlín i del cop prosoviètic a Txecoslovàquia, els països del tractat de Brussel·les, els Estats Units i el Canadà van iniciar les negociacions per a crear una associació atlàntica. Els mesos següents també s'hi incorporarien Dinamarca, Islàndia, Itàlia, Noruega i Portugal.

L'Aliança Atlàntica respon així a les aspiracions europees del moment i a l'entesa nord-americà sobre el futur d'Europa o sobre les ambicions de l'URSS, en la percepció que malgrat el tractat de Brussel·les seria impossible aturar una agressió militar soviètica a Europa tret que hi hagués una col·laboració nord-americana. És indubtable que el president Truman, impulsor de la Resolució Vanderberg, era un ferm partidari de la creació de l'Aliança Atlàntica, però altres veus importants, com les de Marshall o Kennan no hi estaven d'acord. Kennan no era partidari que els Estats Units formalitzessin acords militars en temps de pau, i Marshall era un pragmàtic poc procliu a les decisions precipitades (seva és l'expressió "no s'ha d'anar gaire lluny ni gaire de pressa" (*go too far too fast*). No obstant això, els principals països europeus eren favorables a l'associació. França era una partidària entusiasta, a causa de la seva creença que la implicació nord-americana en la seguretat d'Europa Occidental li permetria alliberar recursos per a mantenir el seu imperi colonial. Per la seva part, el Regne Unit no considerava l'URSS una amenaça directa, però creia beneficiosa una aliança amb els Estats Units per a potenciar el seu paper en els assumptes europeus.

Taula 1. Països membres de l'OTAN el 2017

País	Any d'ingrés
França, Regne Unit, Itàlia, Bèlgica, Holanda, Luxemburg, Canadà, Estats Units, Dinamarca, Islàndia, Noruega, Portugal	1949
Grècia, Turquia	1952
República Federal Alemanya	1955
Espanya	1982
República Txeca, Hongria, Polònia	1999
Bulgària, Estònia, Letònia, Lituània, Romania, Eslovàquia, Eslovènia	2004
Albania, Croàcia	2009
Montenegro	2017

L'**Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord**, OTAN, es va crear, així, el 1949 com a resultat del poder militar, tecnològic i econòmic dels Estats Units, sense consideracions molt específiques ni concretes sobre com utilitzaria aquest país el seu gran poder en cas que s'hagués de concretar el compromís nord-americà. De fet el text del tractat deixa clara la inexistència d'una resposta militar automàtica en cas d'amenaça (article 4), identifica el territori que s'ha de defensar en cas d'atac armat de manera vaga –la zona de l'Atlàntic nord–, excloent-ne els imperis colonials dels països europeus (excepte Algèria fins a 1962), i especifica de manera laxa l'àrea d'aplicació, la regió de l'Atlàntic nord fins al Tròpic de Càncer (article 6), modificada pels protocols addicionals corresponents a la primera de les ampliacions, que el 1952 va incorporar Grècia i Turquia.

L'OTAN va dissenyar ràpidament la seva estratègia militar, defensa avançada cap a la frontera de l'est, i els anys següents va crear la seva estructura organitzativa.

- El 1950 es crea el Comitè Militar, format pels alts caps d'estat major dels diferents països, la tasca principal dels quals és assessorar el Consell de Delegats, l'òrgan polític.
- El 1951 s'aprova l'Estatut de forces, la regulació jurídica sobre els efectius militars assignats a l'organització.
- El 1952, el Consell de Delegats es transforma en el Consell de l'Atlàntic Nord, màxim òrgan de l'organització, format pels ministres d'Afers Exteriors dels països membres, i es crea la figura del secretari general.

Més que amb els esdeveniments a Europa, la creació de l'estructura en l'OTAN està directament relacionada amb la guerra de Corea i amb l'ampliació de la política nord-americana de contenció. S'entra així als anys cinquanta en una **fase de militarització** de l'Aliança Atlàntica, de creació d'un comandament militar integrat, de la decisió sobre el rearmament alemany (malgrat l'oposició francesa i la seva proposta de Pla Pleven), que facilitarà l'ingrés de l'Alemanya occidental (la República Federal Alemanya) a l'OTAN, i del desplegament de

tropes nord-americanes en territori europeu. Aquesta nova fase de l'OTAN està indissolublement associada a l'era de la "pactomania" nord-americana i a la cursa d'armaments entre les superpotències.

1.1.2. La divisió bipolar d'Europa i Àsia

La divisió bipolar d'Europa queda il·lustrada per la creació de dues esferes d'influència a Europa Occidental i Europa Oriental, àrees hegemonitzades respectivament pels Estats Units i la Unió Soviètica.

La creació de l'Aliança Atlàntica és indubtablement un exponent d'aquesta divisió, que es va forjant en els anys que transcorren entre el final de la Segona Guerra Mundial i l'inici de la dècada dels anys cinquanta del segle passat.

Alemanya

On més patent es farà la divisió entre les superpotències és en el cas alemany. El 1945, Alemanya era un país ocupat per les potències vencedores de la guerra, els Estats Units, el Regne Unit, la Unió Soviètica i el nou règim francès, països que, *de facto*, s'atribueixen la sobirania del país: fan una nova delimitació de les fronteres, definint la línia dels rius Oder i Neisse com la frontera oriental, i administren militarment el país. El Consell de Comandants de Berlín va basar el seu treball, al principi, en quatre àrees.

- 1) En primer lloc, **desmobilitzar i desmilitaritzar** Alemanya.
- 2) En segon lloc, iniciar el procés de **democratització** de la vida social alemanya.
- 3) En tercer lloc, **liberalitzar l'economia** i emprendre una **política de desarmament industrial**, ja prevista en els acords de Potsdam, encara que el Regne Unit, un dels signants dels acords, s'hi oposaria una vegada acabada la guerra.
- 4) Finalment, el Consell de Comandants havia d'abordar la **desnazificació**, un procés d'extrema complexitat. Entorn d'aquest assumpte van emergir quatre posicions diferenciades, tal com es va evidenciar en els judicis de Nüremberg.
 - D'una banda, els britànics eren partidaris de l'escarni de la direcció política del III Reich, però sense immisquir-se en l'estructura social alemanya.
 - D'altra banda, França volia mesures exemplaritzants de càstig a l'Estat alemany i una desaparició d'Alemanya tal com havia estat coneguda en la història europea recent.
 - La Unió Soviètica també era partidària d'un càstig exemplar per als dirigents nazis, però a més desitjava canviar les estructures socials per a assegurar un millor control sobre la població.

- Finalment, els Estats Units, en un primer moment, eren partidaris d'aplicar el Pla Morgenthau, de ruralització d'Alemanya, un pla inicialment aprovat per Roosevelt i per Churchill.

No obstant això, el 1946 tant els Estats Units com el Regne Unit ja s'havien oblidat del Pla Morgenthau i estaven més preocupats per a garantir la viabilitat econòmica del país. De fet, el gener de 1947 els dos països van fusionar les dues zones ocupades sota el seu control i van crear un incipient Consell Econòmic. L'actitud francesa encara no s'havia modificat substancialment i mantenia la seva negativa a crear qualsevol tipus d'administració que recordés el marc estatal d'actuació. Tanmateix, la primavera de 1947, França va decidir unir la seva zona a la britànica-nord-americà, després de la negativa soviètica a acceptar la decisió unilateral francesa de crear un protectorat francès a la regió del Sarre.

Així les coses, el juny de 1947 ja hi havia a la **zona occidental d'Alemanya** una Regió Econòmica Unida, amb un sol Consell Econòmic, institució que garantia la gestió eficient dels ajuts procedents del Pla Marshall. Alhora, mentre prosseguia el desmantellament industrial d'Alemanya (que es manté fins a 1951), les tres potències occidentals van dissenyar una nova política que reconeixia a Alemanya un paper en l'economia europea. Els imperatius econòmics faran que, el 1948, es creï una nova moneda a la zona d'ocupació tripartida, el deutsche mark (DM), de valor esglaonat respecte al Reichsmark, però que tenia un cent per cent d'equivalència en matèria de salaris, preus i lloguers. Només quedava abordar els aspectes polítics del nou futur d'Alemanya; així doncs, a finals de 1948, les tres potències van convocar una assemblea constituent.

A la **zona alemanya ocupada per la Unió Soviètica** es dona un procés paral·lel de control. Com que es tracta d'una àrea més ben definida econòmicament, l'URSS va poder restablir la producció industrial amb molta més rapidesa que a la zona occidental. El 1946 ja s'havia assolit el 42% del nivell de producció de 1936 (a l'altra zona només s'havia aconseguit un 32%), fet que va facilitar que la Unió Soviètica pogués apropiar-se de béns i serveis alemanys (es calcula que uns vint mil milions de dòlars, el doble del gastat pel Pla Marshall fins a 1951).

El 1948, l'URSS va reaccionar durament a la reforma monetària de la zona occidental, creant el seu propi deutsche mark i iniciant el bloqueig de la capital d'Alemanya, Berlín, ciutat ubicada a l'interior de la zona ocupada pels soviètics però al seu torn sotmesa a l'ocupació quadripartida, mitjançant la suspensió del corrent elèctric i dels subministraments de carbó. L'inici d'un pont aeri entre la zona occidental d'Alemanya i Berlín occidental per a superar el bloqueig marcarà la mutació del mateix Berlín, que deixa de ser el símbol hitlerià per excel·lència i es transforma en símbol de la llibertat.

Finalment, quan el maig de 1949 el Consell Parlamentari de Bonn aprovi la Llei fonamental (la nova constitució) de l'Alemanya occidental, es crearà oficialment la **República Federal Alemanya**, que no s'estén a Berlín Occidental. Al cap de pocs dies, la Unió Soviètica crearà la **República Democràtica Alemanya**. La divisió d'Alemanya passa a ser l'exemple real de la divisió bipolar est-oest a Europa.

Satel·lització de l'est europeu

La Unió Soviètica, el 1947, ja ha consumat la firma dels tractats de pau amb els països de l'est europeu (Polònia, Romania, Iugoslàvia, Bulgària i Hongria), i es produeix la ja definitiva satel·lització d'aquests països. A l'incompliment dels acords de Jalta respecte a l'estatus de Polònia en la postguerra, l'URSS va afegir una nova baula a la seva política de control de l'est europeu.

Txecoslovàquia estava governada per un govern de coalició, fruit de les eleccions de 1945, en què participaven els comunistes; aquests, davant la perspectiva de derrota electoral en les eleccions que s'havien de fer a la primavera de 1948, van propiciar una revolta coneguda com el Cop de Praga, un cop d'estat que va sentenciar el futur polític del país, que va passar a integrar el bloc soviètic.

Àsia

A Àsia la divisió bipolar va tenir efectes de calat més profund, si bé la complexitat de les relacions entre els països asiàtics i amb les superpotències en el període de la Guerra Freda fa menys evident que a Europa la fractura est-oest.

El **llançament de la bomba atòmica** sobre les ciutats japoneses d'Hiroshima i Nagasaki els dies 6 i 9 d'agost de 1945 va marcar la derrota japonesa i el final de la Segona Guerra Mundial. Una vegada llançades les bombes i coneguts els seus efectes letals i devastadors, es pot especular amb els objectius perseguits pels Estats Units. El primer d'aquests objectius, finalitzar ràpidament la guerra amb les menors baixes possibles, va ser plenament assolit. A aquest, s'hi poden afegir altres objectius plausibles, com el de mostrar el seu poder a una URSS que controlava militarment bona part del territori europeu i, sobretot, aconseguir la derrota del Japó sense la col·laboració militar soviètica, i, per tant, allunyant-la de l'*statu quo* dissenyat pels Estats Units per a la postguerra al Pacífic.

Una decisió unilateral

El llançament de la bomba atòmica va ser una decisió unilateral dels Estats Units no consensuada amb la resta d'aliats. En les converses de Potsdam, que van tenir lloc pocs dies abans, només s'havia acordat llançar un ultimàtum al Japó de rendició incondicional amenaçant amb un càstig de gran destrucció.

Després de la guerra, el **Japó**, el país que havia controlat militarment grans porcions del continent asiàtic els anys precedents, sofreix pèrdues territorials importants: Manxúria, situada a la zona de contacte entre la Xina i l'URSS;

les illes Kurils i Sakhalin, que passen a engrandir el territori soviètic; l'illa de Formosa, que és retornada a la Xina, i la península de Corea. El Japó passa a ser un país ocupat pels Estats Units.

No obstant això, el difícil joc estratègic que es desenvoluparà a Àsia deriva de la impossibilitat de restaurar el vell ordre, en molts casos colonial, del període anterior a la guerra, i de la percepció que els comunistes podien reemplaçar en el futur els governs colonials. De totes les decisions poc meditades que es van adoptar per a Àsia, segurament dues apareixen com a centrals.

- La primera va ser permetre que França, un imperi colonial en declivi i destruït per la guerra, **recuperés les seves colònies a Indoxina**, un territori on ja s'havia organitzat una forta oposició armada contra l'ocupació nipona i on Ho Chi Minh havia proclamat, paral·lelament a la capitulació del Japó, la independència de la República Democràtica del Vietnam. L'activitat armada es va reprendre, aquesta vegada entre la guerrilla comunista i les forces militars franceses.
- El segon tema gira al voltant de la **divisió de la península coreana**, després de la derrota japonesa, en dues zones d'ocupació separades pel paral·lel 38 i responsabilitat respectiva dels Estats Units i l'URSS respectivament. Els esdeveniments desenvolupats al continent asiàtic a finals dels anys quaranta ja havien trastornat el disseny nord-americà de la postguerra, després de la victòria comunista a la guerra civil xinesa que finalitza el 1949. La fugida de Chiang Kai-shek a l'illa de Formosa va conduir a un canvi de posicions dels Estats Units en els assumptes asiàtics que passava per oferir ajuda al nou, nacionalista i revisionista règim de Taiwan. L'aliança de la Xina continental, la República Popular, amb la Unió Soviètica marca el punt de partida de la divisió bipolar a Àsia. La confrontació entre les superpotències té Corea com a epicentre, on el final del règim d'ocupació el 1949 donarà lloc a una situació ambigua en què cada part, Corea del Nord i Corea del Sud, tenen aspiracions de reunificar-se, mentre desenvolupen administracions cada vegada més distanciades: d'una banda, la dictadura comunista de Corea del Nord, dirigida per Kim Il-sung i aliada de la Xina i de l'URSS, i de l'altra, la dictadura pronord-americà de Syngman Rhee a Corea del Sud.

La **invasió nord-coreana** del sud el 1950 va marcar l'esclat de la guerra entre les dues Corees i va generar la implicació de les superpotències en el conflicte. Corea se situava fora del perímetre de seguretat al Pacífic, enunciat per Dean Acheson, i que assenyalava les zones en què els Estats Units s'implicarien militarment en cas d'amenaça comunista. Malgrat això, els Estats Units, en aplicació de la teoria del dòmino del mateix Acheson (el convenciment que certs països podien caure fàcilment a les mans del bloc soviètic si els Estats Units no mostraven una actitud assertiva), va decidir implicar-se directament en la guerra coreana, a més d'aplicar un nou ventall d'accions: l'ajuda a França en la seva guerra a Indoxina, la prevenció d'un atac per part de la República

Popular de la Xina a l'illa de Formosa, i la col·laboració en el sufocació de la guerrilla filipina. Paral·lelament a l'esdeveniment a Europa, per als Estats Units Àsia també era un escenari de confrontació amb l'URSS i s'havia dibuixat una línia imaginària de separació entre els blocs, l'anomenada **cortina de bambú**.

La **guerra de Corea** va servir d'exemple per a demostrar la versemblança de la teoria del dòmino. Si queia Corea a les mans comunistes, l'URSS aniria guanyant influència a Àsia. Aquesta és la raó per la qual els Estats Units van actuar militarment en la guerra que s'hi desenvolupa entre 1950 i 1953, una decisió que va adoptar el govern sense que fos aprovada pel Congrés, i sota cobertura de les Nacions Unides, amb forces militars comandades pel general MacArthur, heroi nord-americà de la Segona Guerra Mundial al Pacífic. Durant els primers mesos, la guerra va estar marcada per l'ofensiva de Corea del Nord, però a finals d'aquell any, la contraofensiva nord-americana va fer retrocedir les forces nord-coreanes fins als ponts sobre el riu Yalu. La intervenció subsegüent de la Xina en suport dels nord-coreans va fer que el front de guerra s'estabilitzés el 1951 en la línia del paral·lel 38. MacArthur va sol·licitar plens poders al president nord-americà Truman per a trencar l'*impasse* militar, però Truman el va substituir ja que considerava necessari practicar una política més prudent.

El 1953, ja amb el general Eisenhower a la presidència dels Estats Units, el nou secretari d'estat, John Foster Dulles, amenaçà amb la possibilitat d'escalar militarment si la Xina continuava implicant-se en la guerra. Paral·lelament al front militar, les converses de Ginebra sota els auspicis de les Nacions Unides per a buscar una sortida a la situació van estar marcades per la falta de consens respecte a l'estatus futur de la península coreana, però van aconseguir un acord per a aturar les hostilitats: l'**armistici de Panmunjom**, que va representar un retorn a l'*status quo* anterior a 1950, sentenciant la divisió de la península en dos estats diferenciats.

La guerra, amb dos milions i mig de morts, quatre cinquenes parts dels quals eren civils, marca l'inici de la fase més rígida de la Guerra Freda. L'equip del president Eisenhower desconfiava de les possibilitats de fer una obertura cap als dirigents soviètics, en el moment de la mort de Stalin el 1953, i va desatendre les propostes de màxima flexibilitat en les relacions bipolars. La situació a Àsia estava lluny d'estabilitzar-se. A començaments de 1954, el Viet Minh, a Indoxina, va començar a rebre ajuda militar de la República Popular de la Xina en el seu esforç de guerra contra França. Per a França i per als Estats Units, l'única possibilitat d'evitar la derrota era que es considerés Indoxina com un dels punts de la Guerra Freda. L'ajuda militar nord-americana a França, tanmateix, no va poder evitar la seva derrota a Dien Bien Phu, però sí que va marcar el final de la presència francesa a Àsia i la seva gradual substitució pels Estats Units.

1.1.3. Política de blocs i aliances militars

La divisió d'Europa va implicar, una vegada iniciada la Guerra Freda, que Europa Occidental quedés sota la influència nord-americana i que l'Europa de l'Est quedés a les mans de la Unió Soviètica.

El bloc liderat per l'URSS

La formació del bloc de l'est continua el camí traçat a finals dels anys quaranta, és a dir, la via politicomilitar. A la presència aclaparadora de les tropes soviètiques en tots els països, cal afegir-hi la firma de pactes bilaterals amb els nous règims filocomunistes sorgits a l'empara de la presència militar. S'hi sumaria el **Kominform** (Oficina d'Informació dels Partits Comunistes), creat el 1947 per Stalin com a resposta al Pla Marshall, basat en la doctrina Jdanov que sustentava l'adscripció monolítica de tots els moviments a les directrius que emanessin des de Moscou.

Diversos anys després, el 1955, i com a resposta a l'entrada de la República Federal Alemanya a l'OTAN, la Unió Soviètica remodelarà la forma de la seva presència militar mitjançant la creació d'una aliança, el **tractat de Varsòvia**. Es materialitzava així un dels vells objectius de la política exterior russa, consistent a expandir-se territorialment (mitjançant l'ocupació i el control dels països) per a garantir una frontera occidental segura.

Taula 2. Països membres del pacte de Varsòvia

Països membres del pacte de Varsòvia	Anys
Bulgària, Txecoslovàquia, Hongria, Polònia, Romania, la Unió Soviètica	1955-1991
República Democràtica Alemanya	1955-1990
Albània	1955-1968

Taula 3. Països membres del CAME o COMECON (Consell d'Ajuda Mútua Econòmica)

Països membres del CAME (Consell d'Ajuda Mútua Econòmica) o COMECON	Anys
Bulgària, Txecoslovàquia, Hongria, Polònia, Romania, la Unió Soviètica	1949-1991
República Democràtica Alemanya	1949-1990
Albània	1949-1961
Mongòlia	1962-1991
Cuba	1971-1991
Vietnam	1978-1991

A més del vessant políticomilitar, l'URSS crea el 1949 el CAME o COMECON (Consell d'Ajuda Mútua), com a rèplica al Pla Marshall dels Estats Units. A aquesta nova organització internacional regional es van integrar tots els països de l'Europa de l'Est, a excepció de Iugoslàvia (i Albània a partir de 1961). En els seus primers anys de vida, és el mecanisme que facilita la compra per part de l'URSS de **matèries primeres a baix preu** (com el carbó polonès), i també és un **mercat** perquè l'URSS vengués els seus productes.

Un mercat per a l'URSS

El CAME es va convertir en un mercat per a l'URSS, encara que no necessàriament a millors preus que al mercat internacional: per exemple, l'URSS venia petroli a Txecoslovàquia a un preu més elevat que el que subministrava a Itàlia.

El CAME, en les seves primeres dècades, també és el vehicle pel qual l'URSS realitza una **divisió del treball** al bloc en el sector industrial. Diversos països de l'est europeu sofriran un procés d'industrialització forçosa, en detriment de l'agricultura, que serà un sector deficitari en les dècades següents. Aquest i altres motius van provocar que a partir de 1956 l'URSS es veiés forçada a reorganitzar l'estructura del CAME i comencés a concedir crèdits als països d'Europa de l'Est. L'organització es va convertir, doncs, en una hipoteca econòmica per a l'URSS, lluny del seu objectiu inicial de generar un mercat al bloc socialista.

El bloc liderat pels Estats Units

Al bloc liderat pels Estats Units, la política que calia seguir respecte a la Unió Soviètica es va conceptualitzar com a **política de contenció**. Ja la doctrina Truman de 1947 havia establert les bases de la contenció en una zona geogràficament limitada. Tanmateix, va ser la guerra de Corea la que va assenyalar el pas a una política de contenció a escala planetària.

L'artífex de l'ampliació de la contenció va ser Paul Nitze, que en el seu conegut memoràndum NSC-68 de 1950 va sistematitzar la nova doctrina:

- L'URSS havia de ser **continguda** de les seves ambicions expansionistes per mitjans militars. Únicament s'havien d'utilitzar els mitjans diplomàtics en ocasions comptades i amb grans reserves.
- Els interessos de seguretat es definien en termes d'**amenança**, i s'estenia així el **perímetre de seguretat** dels Estats Units i dels seus aliats a tot el planeta, ja que tots els punts podien resultar vitals.

L'èmfasi que la revisió de la contenció posava en les grans capacitats militars, sobretot convencionals, de l'URSS, comportava un gran increment de la despesa militar als Estats Units, i s'obria camí la idea de recolzar-se en les armes nuclears, abandonant la idea del "no primer ús" d'aquestes armes en cas de confrontació armada amb l'URSS. Es passa així d'uns anys de pau dissuasiva a una etapa de possibilitat de guerra nuclear, en el que es considerava un sistema internacional on el conflicte bipolar era inevitable.

L'aplicació de la nova doctrina es realitza en un moment en què la Unió Soviètica està revisant les seves pròpies polítiques després de la mort de Stalin, per a donar via a una altra percepció de les seves relacions amb els Estats Units, que passava per entendre que es podia evitar el conflicte i que les dues superpotències podien conviure en el sistema internacional. Es tracta de la doctrina de la **coexistència pacífica**. No obstant això, els Estats Units, en la seva aplicació de la contenció a escala planetària, van impulsar unes iniciatives que marcarien les dècades posteriors. En primer lloc, van veure oportú assenyalar la inadequada defensa europea per a contrarestar l'amenaça soviètica, animant el rearmament de la República Federal d'Alemanya, i incloent les noves forces armades alemanyes en l'estructura defensiva de l'OTAN. Entre 1952 i 1955, l'OTAN s'amplia a la mateixa RFA, i a Grècia i Turquia, països centrals en la línia de contenció de l'URSS a la Mediterrània Oriental. L'anomenada "**pactomania**" del secretari d'estat John Foster Dulles durant la presidència d'Eisenhower no solament va ampliar l'OTAN. A aquesta organització nascuda el 1949 i al pacte de Rio per a les Amèriques de 1947 (que s'hauria d'entendre millor en el seu origen com una aplicació de la doctrina Monroe més que com una concreció de la contenció), cal afegir-hi els acords a Àsia amb el Japó (després de la firma unilateral de la pau i el rearmament subsegüent) i les Filipines, i la firma el 1951 del tractat de l'ANZUS, un pacte de seguretat per al Pacífic Sud entre Austràlia, Nova Zelanda i els Estats Units.

D'altra banda, els acords amb Corea del Sud i la Xina nacionalista, Taiwan, i, amb vista a la situació a Indoxina, la creació de l'Organització del Tractat del Sud-Est Asiàtic (SEATO) el 1954 amb Austràlia, França, el Regne Unit, Nova Zelanda, el Pakistan, les Filipines i Tailàndia. Finalment, l'Organització del Tractat Central (CENTO), també conegut com a pacte de Bagdad, el 1955, entre el Regne Unit, Turquia, Iran, Iraq i el Pakistan, en què també s'integrarien els Estats Units. A aquestes aliances, cal sumar-hi la firma d'acords defensius bilaterals amb determinats països, com el cas espanyol, que no es podien integrar en les aliances existents o eren països amb els quals els Estats Units desitjava tenir una relació especial perquè constituïen peces clau en el seu disseny estratègic.

1.1.4. Duopoli nuclear i equilibri del terror

L'arma nuclear és un dels elements definitoris de la Guerra Freda. La seva existència marca la complexitat de l'antagonisme entre les superpotències i alhora dificulta el recurs a la guerra a causa de les devastadores conseqüències que el seu ús podria implicar.

La investigació atòmica s'havia iniciat a finals dels anys trenta del segle XX per part de països amb alt nivell tecnològic i l'inici de la Segona Guerra Mundial va fer que els Estats Units, el Regne Unit i el Canadà creessin contraprojectes per la por dels avenços que podia fer el Tercer Reich. El país que va destinar més recursos van ser els Estats Units. El projecte es va denominar "Projecte

Manhattan" i va ser liderat per un prestigiós científic, Robert Oppenheimer. El 1942 ja es va aconseguir la primera reacció en cadena a Chicago, i el juliol de 1945 es va fer el primer assaig amb la nova arma al desert d'Alamogordo, a Nou Mèxic. Poc després del reeixit experiment es van produir dues bombes atòmiques.

L'oposició a la bomba

L'impacte visual de la primera prova, els seus previsibles efectes devastadors i la consideració de la nova arma com a arma absoluta va provocar que dues terceres parts de la comunitat científica es pronunciessin contra el seu ús amb finalitats militars. Tanmateix, malgrat l'oposició dels científics, l'administració dels Estats Units va considerar que la nova arma podia ser útil per als seus objectius militars i polítics durant la guerra.

L'ús militar de la nova arma significava una revolució en els assumptes militars, el més important des de l'aparició de l'aviació durant la Primera Guerra Mundial. L'arma nuclear podia servir al propòsit de les **represàlies**; és a dir, no es tractava d'utilitzar-la contra formacions militars ni línies de combat, sinó de llançar-la **contra la població** per a forçar els dirigents polítics a acceptar la capitulació sota l'amenaça de danys horribles i irreparables contra civils indefensos. A més, la nova arma significava també un estalvi important per a l'atacant, ja que podia ser llançada des d'avions, sense necessitat d'entrar en combat.

Tan important com l'ús militar era l'ús polític. Els Estats Units pretenien aconseguir la rendició incondicional del Japó i, de fet, abans d'utilitzar l'arma atòmica ja havien llançat missatges al Japó durant la Conferència de Potsdam, amenaçant amb un càstig sense precedents si l'emperador no decidia posar fi a la guerra. A més d'aquest primer objectiu, es poden esmentar altres tres motivacions polítiques: primer, dissuadir la Unió Soviètica d'intentar prosseguir la seva ocupació militar del territori europeu; segon, mantenir l'URSS allunyada de l'estatus hegemònic que els Estats Units estaven aconseguint al Pacífic, i finalment, finalitzar la guerra reduint al màxim les baixes nord-americanes (el cost de la invasió del Japó s'havia calculat en un milió de morts).

El llançament de la bomba

L'avió *Enola Gay* va llançar la primera bomba atòmica de 14 kilotones (una capacitat destructiva equivalent a catorze mil tones de TNT) el dia 6 d'agost de 1945 sobre la ciutat japonesa d'Hiroshima; al cap de tres dies, el 9 d'agost, es va llançar una segona bomba sobre la ciutat de Nagasaki. Encara avui en dia és incert el nombre de morts civils provocats per les bombes, però s'estima que en van ocasionar prop de 70.000 d'immediats i prop de 40.000 més els mesos següents, sense incloure les morts posteriors degudes a malformacions genètiques i a malalties canceroses directament relacionades amb la radiació. Encara que el nombre de morts directes pugui semblar-se al produït durant els bombardeigs sobre ciutats (per exemple, sobre Dresde el gener del mateix any, que va ocasionar no pas menys de 35.000 morts), l'impacte psicològic i visual de la nova arma va ser devastador, ja que amb una sola bomba es podia causar molt ràpidament una gran letalitat.

Precisament, poc després de la guerra, l'agreujament de les tensions entre els aliats i la preocupació política pels usos de la nova arma van conduir a un conjunt d'iniciatives encaminades al seu control. El novembre de 1945, els Estats Units, el Regne Unit i el Canadà van fer una declaració per la qual es comprometien a no difondre els secrets atòmics i van establir un principi d'acord per

a no utilitzar la nova arma amb finalitats destructives, per a la qual cosa es va preveure la possible creació d'una comissió encarregada de l'establiment de garanties. De fet, el 1946 es va crear la Comissió de l'Energia Atòmica de les Nacions Unides, en què els Estats Units van presentar el **Pla Baruch**, inspirat en l'informe Acheson-Lilienthal, que proposava eliminar les armes atòmiques existents, lliurar a un organisme internacional l'autoritat per al desenvolupament atòmic en el que fa referència a la producció i a la mineria de materials fissibles, mentre preveia mecanismes per a penalitzar les infraccions per part d'una autoritat internacional.

L'URSS, que desenvolupava ràpidament el seu programa d'investigació nuclear, va presentar una contraproposta que es basava en la prohibició de l'ús de l'energia atòmica per a finalitats militars i la destrucció de les bombes existents, però rebutjava la idea de les inspeccions i de les infraccions decidides per una alta autoritat internacional.

Com a conseqüència, el Pla Baruch va caure en oblit. Mentrestant, les superpotències van accelerar els seus respectius programes. Els Estats Units van iniciar el desenvolupament a gran escala d'armes atòmiques i, el 1946, van aprovar la Llei McMahon, que imposava el secret per als ginyes nuclears d'ús militar

La cursa armamentística

El fracàs de construcció d'un marc multilateral per a la gestió de l'energia atòmica d'ús militar va coincidir en el temps amb el deteriorament de les relacions aliades i va provocar la continuació accelerada de les investigacions. El 1946 l'URSS va aconseguir la primera reacció en cadena, i tres anys més tard, el 1949, va fer el primer assaig de bomba atòmica.

Fins a l'any 1947 els Estats Units es van mostrar reticents a incloure la bomba atòmica en els seus plans de guerra i la bomba es considerava una arma d'últim recurs. Però després de les crisis de Berlín i Praga de 1948 van modificar la seva estratègia i, malgrat l'oposició de part de la comunitat científica i política (Oppenheimer, Lilienthal o el propi George Kennan), van començar a incloure la nova arma en els seus plans de guerra. Van centrar la investigació en la bomba de fusió, la bomba H (d'hidrogen), fet que possibilitaria la reacció termonuclear i el pas a una segona generació d'armes nuclears. La bomba H tindria una capacitat destructiva molt més gran, ja que es mesurava per megatonnes, equivalents a un milió de tones de TNT. Les bases per a la cursa d'armaments nuclears s'havien consolidat en una dinàmica d'acció i reacció: el 1954 els Estats Units ja disposen de la seva primera bomba H; els Estats Units desenvolupen el primer bombarder intercontinental el 1948, i l'URSS set anys després.

Als anys cinquanta, després de l'enduriment de les relacions entre les superpotències amb motiu de la guerra de Corea, és quan es produeix el pas definitiu a la cursa d'armaments nuclears. El 1953 el general Dwight Eisenhower accedeix a la presidència dels Estats Units i serà el seu secretari d'estat, John Foster Dulles, qui formuli la nova doctrina que amb el temps s'anomenaria **doctrina de represàlies massives**. En la seva percepció, la guerra de Corea mostrava que la Unió Soviètica podia iniciar una crisi i disposava d'un ampli marge de maniobra per a elegir l'estratègia que calia seguir. Per als Estats Units, calia subvertir aquesta dinàmica mitjançant l'amenaça de bombardeig massiu amb armes nuclears en cas d'agressió comunista. Aquesta nova doctrina implicava l'acceleració en la producció de les armes nuclears.

Taula 4. Dinàmica acció-reacció entre les superpotències

Tipus d'armament	Estats Units	Unió Soviètica
Bomba atòmica	1945	1949
Bombarder intercontinental	1948	1955
Bomba termonuclear	1952	1953
ICBM	1958	1957
SLBM	1960	1968
ABM	1972	1968
MIRV	1970	1975
Míssils creuer	1982	1984

La doctrina de represàlies massives va comportar el final de la lògica militar tradicional. L'amenaça d'usar les armes nuclears, tant el seu primer ús (*first use*) com el seu ús primerenc (*early use*), contra la població implicava que els ciutadans de les dues superpotències passaven a convertir-se en ostatges de les accions dels seus governs. Així, la dissuasió nuclear, en sintonia amb el realisme polític tradicional, entenia que només el risc de dany inacceptable (matar milions de persones) faria alterar el càlcul de costos i beneficis dels dirigents de les superpotències i aconseguiria equilibrar l'ordre internacional de la postguerra mundial. En altres paraules, l'equilibri de poder entre les superpotències s'assolia mitjançant l'equilibri del terror, a causa de l'amenaça d'ús de les armes nuclears.

1.1.5. Bipolarisme politicomilitar i hegemonia dels Estats Units en el sistema econòmic internacional

El 1945 la situació de domini de l'economia internacional per part dels Estats Units era absoluta. En aquells moments, els Estats Units, la població dels quals només representava el 15% del total mundial, controlava les dues terceres parts de les reserves mundials d'or, era el major exportador del món i controlava el 50% del total de la producció manufacturera mundial, mentre que a Europa la producció manufacturera s'havia reduït als nivells del segle XIX. El producte nacional brut (PNB) nord-americà havia crescut un 50% durant la guerra, mentre que l'europeu, excloent-ne l'URSS, s'havia reduït un 25%. A més, el seu poder militar era inqüestionable, ja que disposava del 45% de les armes mundials i dos terços de les flotes.

Des d'aquesta posició, els Estats Units desitjaven replantejar el sistema econòmic internacional. Les raons d'aquesta actitud tenen a veure amb un conjunt de factors:

1) Primer, perquè valoraven que el sistema anterior, basat en altes tarifes de protecció, competència econòmica deficient, accés restringit a les matèries primeres com a fruit del colonialisme europeu i sosteniment de polítiques econòmiques autàrtiques, havia provocat la crisi econòmica dels anys trenta, una crisi que es va considerar un dels desencadenants de l'esclat de la Segona Guerra Mundial.

2) En segon lloc, per la necessitat d'abandonar el patró or i de lligar el sistema monetari internacional al dòlar, la moneda de la primera potència econòmica mundial.

3) En tercer lloc, per la necessitat d'impedir les crisis monetàries ocasionades per la devaluació constant de les monedes en les dècades precedents a la guerra mundial. En quart lloc, per la pròpia destrucció de l'economia europea durant la guerra.

Els Estats Units volien crear unes noves bases per a l'ordre econòmic internacional en condicions que li fossin favorables, entenent que era un país que es percebia a si mateix com l'única potència mundial amb prou capacitat econòmica. Des d'aquesta posició d'hegemonia, si els països necessitaven diners per a la seva reconstrucció, o bé s'haurien de sotmetre a la posició dels Estats Units (com va ser el cas del Regne Unit, més partidari d'un model keynesià) o haurien de romandre al marge del nou sistema econòmic (com va ser el cas de la Unió Soviètica). Els Estats Units no estaven disposats a finançar els dèficits de les economies més febles. A més, els Estats Units com potència en creixement necessitaven assegurar-se els mercats per a les seves exportacions i, per aconseguir-ho, era necessària la reconstrucció econòmica que millorés la capacitat adquisitiva dels ciutadans de molts països.

Durant la guerra, l'any 1944, va tenir lloc la Conferència Monetària i Financera de les Nacions Unides, més tard coneguda com a **Bretton Woods**, en què van participar els 45 països aliats i on es van establir les bases del sistema monetari internacional dels següents 25 anys i les institucions reguladores de l'economia i el comerç internacional entre els països de l'òrbita econòmica liberal. L'URSS, malgrat que va participar en la Conferència de Bretton Woods, mai no va ratificar els acords i, per tant, va quedar exclosa de les organitzacions que es van desenvolupar posteriorment. Després del final de la Guerra Freda i el desmembrament de l'URSS, tots els països s'integrarien al sistema a la dècada dels anys noranta. Els països europeus de l'est es van integrar a algunes de les organitzacions (essencialment el BIRD) durant la Guerra Freda o una vegada va finalitzar aquesta (Bulgària el 1990, Hongria el 1985, Polònia el 1986, Romania el 1972, i Eslovàquia i la República Txeca el 1993).

Dissenyat per dos economistes de prestigi, Harry Dexter i John Maynard Keynes, el sistema de Bretton Woods tenia com a objectiu crear un ordre econòmic mundial estable. La idea central era crear un sistema monetari basat en tipus de canvi fixos per a evitar els riscos que les depreciacions de les monedes i els fluxos incontrolats de capital havien causat a la dècada dels trenta. Totes les polítiques monetàries s'obligaven a mantenir un valor fix en les seves monedes en valor or, i aquest, al seu torn, tindria un preu fix de 35 \$ l'unça. Els problemes derivats dels desequilibris en les balances de pagaments se solucionarien mitjançant una institució nova, el **Fons Monetari Internacional**, encarregada de deixar diners als països que tinguessin dificultats i supervisar ajusts en els seus tipus de canvi.

L'economia nord-americana es va convertir en el motor del creixement econòmic mundial i el dòlar, en la primera moneda mundial de reserva. El comerç mundial quedava lligat a l'afluència de dòlars i, per tant, a la política monetària dels Estats Units, que es convertien, de fet, en el gran banquer internacional.

A més de regular els tipus de canvi, Bretton Woods va crear les institucions reguladores d'aquest sistema econòmic i financer internacional: el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial i un tercer organisme que regulés el comerç internacional, l'Organització Mundial del Comerç.

El desembre de 1945, 29 països van firmar l'acord de creació del **Fons Monetari Internacional** (FMI), una agència intergovernamental relacionada amb les Nacions Unides. Els seus objectius, idèntics en l'actualitat, eren promoure la cooperació monetària internacional i l'expansió del comerç, i finançar països amb problemes en les seves balances de pagaments, proporcionant-los assistència tècnica. Finalment, l'FMI també havia de supervisar el sistema de tipus fixos de canvi. Els països amb problemes de pagaments també podien sol·licitar préstecs, que es concedien a partir dels dipòsits de quotes de les monedes nacionals, o dels dipòsits d'or (existents fins a 1976). La seva estructura bàsica estava liderada per un grup de directors executius que nomenen els països que aportaven una quota més elevada (19,9% els Estats Units, 6% la República Federal d'Alemanya, 4,6 el Japó i 6,8% el Regne Unit). L'FMI no va entrar en ple funcionament fins a 1958. Actualment té 184 membres.

El Banc Mundial

El grup del Banc Mundial és un conjunt d'organitzacions internacionals les més importants de les quals són el Banc Internacional per a la Reconstrucció i el Desenvolupament (BIRD), la Corporació Financera Internacional i l'Associació per al Desenvolupament Internacional.

El **BIRD** es va crear el 1945 mitjançant els acords de Bretton Woods. Actualment té 184 membres, igual que l'FMI. La presa de decisions es realitza de manera proporcional a la quota de capital que proporciona cada país. Això provoca que estigui dominat essencialment pels països més desenvolupats. Ori-

ginàriament, la seva missió era assistir en la reconstrucció i el desenvolupament de països devastats per la guerra, però al llarg del temps els seus objectius s'han anat centrant en la lluita contra la pobresa i la millora dels nivells de vida al món no desenvolupat per mitjà de la inversió de capital per a finalitats productives. Proporciona préstecs a llarg termini, ajuts i assistència tècnica en diferents àrees (infraestructures, salut, educació...) i assessorament en tots els aspectes del desenvolupament econòmic. Essencialment es va crear per a finançar la reconstrucció europea, i els primers préstecs concedits van ser per a França, Holanda i Dinamarca. Funcionava concedint préstecs a països, entitats polítiques menors o empreses privades, avalats tots pels governs dels estats, per a projectes específics i basant-se només en consideracions econòmiques. El capital del Banc està subscrit pels països membres.

La **Corporació Financera Internacional** va ser creada el 1956 per a promoure la inversió en el sector privat als països en desenvolupament. Està formada en l'actualitat per 177 països, que han de pertànyer al BIRD, i les decisions es prenen proporcionalment a la contribució econòmica que fan els seus membres.

L'**Associació per al Desenvolupament Internacional** va ser creada el 1960. Els seus objectius eren la reconstrucció i el desenvolupament dels països membres per mitjà d'inversions de capital amb finalitats productives, promoure i complementar el finançament estranger privat, i promoure el creixement equilibrat del comerç internacional i de les balances de pagaments.

Taula 5. Poder de vot en el BIRD i l'FMI dels països més importants (2017)

País	BIRD	FMI
Estats Units	17,32	16,53
Japó	7,45	6,16
Xina	4,80	6,09
Alemanya	4,35	5,32
França	4,07	4,04
Regne Unit	4,07	4,04
Índia	3,15	2,64
Àrab Saudita	3,00	2,02
Itàlia	2,74	3,02
Canadà	2,63	2,22
Federació Russa	3,00	2,59
Holanda	2,06	1,77
Total	52,57	52,44

Font: Banc Mundial i Fons Monetari Internacional.

Paral·lelament a la creació d'aquestes institucions, es van buscar fórmules per a **regular el comerç internacional**. El 1948, van firmar la **Carta de l'Havana** els països participants en la Conferència de les Nacions Unides sobre el Comerç Internacional, que va reunir 54 països. L'objectiu de la conferència era crear una organització internacional del comerç basada en la prosperitat material i la millora dels nivells de vida, i el respecte a un codi d'accions comercials tendents a aconseguir un bon nivell d'ocupació i a disminuir els obstacles per al comerç, i també equilibrar l'economia mundial i desenvolupar totes les regions, reduir les tarifes i altres formes de discriminació comercial.

La Carta de l'Havana mai no va ser ratificada pels Estats Units, el país més poderós des del prisma comercial, ja que paral·lelament s'havia iniciat un altre procés que va ser el que es va consolidar com a hegemònic. El 1947, 22 països, incloent-hi els Estats Units, van firmar l'**Acord general sobre aranzels i comerç** (GATT en les sigles angleses), una agència intergovernamental relacionada amb les Nacions Unides.

Constituint amb caràcter provisional i excloent-ne els països de l'esfera soviètica, el GATT tenia com a **objectius**:

- Liberalitzar el comerç mundial sobre la base de la reciprocitat.
- Reduir les barreres comercials i altres mesures per distorsionar la competència segons el principi de no discriminació.
- Instaurar la clàusula de la nació més afavorida com a principi que sostingués les relacions comercials entre els seus membres (les millors condicions).
- Conciliar les disputes comercials per mitjà de la negociació.

El GATT proposava com a mesures per a assolir aquests objectius l'eliminació de les quotes, la reducció progressiva de les tarifes i que la protecció de la indústria interna d'un país es fes per mitjà d'aranzels i no utilitzant barreres no tarifàries. Fins a 1958 va funcionar sobre una base bilateral mitjançant rondes negociadores (la primera va ser la de Ginebra el 1947). A partir de 1958 va començar a funcionar de manera multilateral. Va ser l'embrió del que avui coneixem com l'Organització Mundial del Comerç (OMC creada el 1995).

En conclusió, el sistema econòmic, monetari i comercial de després de la Segona Guerra Mundial és un sistema hegemonitzat pels Estats Units. La paradoxa és que és un nou ordre econòmic liberal-capitalista no universal, ja que àmplies zones en van quedar al marge (la Unió Soviètica i la seva àrea d'influència).

El **Tercer Món**, quan s'incorpori a la vida internacional, s'integrarà a les institucions i haurà de respectar les seves mecàniques de funcionament, malgrat la hipoteca política i econòmica que això representaria per als nous països sorgits

de la descolonització. El sistema comercial es va pensar en termes de desigualtat, ja que el mercantilisme i la lliure competència implicaven l'explotació de zones menys desenvolupades i la permanència del subdesenvolupament. I el sistema monetari, pensat en termes estàtics, portaria en si mateix el germen de la inviabilitat, que conduirà a la crisi dels anys setanta.

1.2. La distensió entre els blocs i el multipolarisme econòmic

1.2.1. Crisis internacionals i distensió

Després dels anys cinquanta, d'extrema tensió entre els Estats Units i la Unió Soviètica –l'etapa conceptualitzada com a sistema bipolar rígid–, la dècada dels seixanta va inaugurar una etapa de flexibilització de les relacions, coneguda com l'era de la distensió, també anomenada era de la coexistència pacífica en terminologia soviètica. No es tracta que la Guerra Freda hagués acabat, sinó de l'entrada en un altre nivell de relacions a causa del convenciment mutu que era impossible continuar amb l'aspiració universalista i exclouent dels models (capitalista i socialista) per la via de la imposició; és a dir, totes dues potències van acceptar la impossibilitat d'entaular una guerra per a dirimir el seu conflicte, la qual cosa comportava l'acceptació implícita de l'existència mútua.

Khrushchev i la "coexistència pacífica"

[...] Sabem que s'han produït canvis importantíssims al món [...] El progrés de la tecnologia moderna ha reduït el planeta a un espai molt petit [...] En la nostra vida diària, un assumpte de considerable importància és establir relacions normals amb els nostres veïns [...], i encara més en les relacions entre estats, especialment entre els que pertanyen a sistemes socials diferents.

El teu veí et pot agradar o desplaure. No estàs obligat a ser el seu amic o a visitar-lo. Però vius al seu costat, què pots fer si ni tu ni ell no voleu canviar de casa i traslladar-vos a una altra ciutat? El mateix passa amb les relacions entre estats. Seria poc racional assumir que pots fer-ho tan difícil per al teu veí, que decidirà marxar a Venus o a Mart. (..)

Què es pot fer? Hi ha dues sortides: la guerra –que en l'era dels coets i la bomba d'hidrogen amenaça amb gravíssimes conseqüències per a tots els països– o la coexistència pacífica. T'agradi o no el teu veí, no pots fer res per arreglar-ho i has de trobar una manera de continuar perquè tots dos viviu al mateix planeta. (...)

Des de la seva creació, l'Estat soviètic va proclamar la coexistència pacífica com a principi bàsic de la seva política exterior. No és casual que el primer acte de poder soviètic fos el Decret sobre la pau. [...] [La coexistència pacífica] significa el rebuig de la guerra com a forma de solucionar les controvèrsies. A més del seu compromís amb la no-agressió, també pressuposa una obligació per part de tots els estats a no violar la integritat territorial i la sobirania dels altres. Significa la renúncia a la ingerència en els assumptes interns d'altres països [...].

Moltes vegades es diu a Occident que la coexistència pacífica no és res més que una tàctica dels estats socialistes. No hi ha gens ni mica de veritat en aquestes afirmacions. El nostre desig de pau i coexistència pacífica no està condicionat per consideracions tàctiques o del moment [...]

La coexistència pacífica no significa simplement viure en absència de guerra, però amb l'amenaça constant que la aquesta esclati en el futur. La coexistència pacífica pot i ha d'evolucionar cap a una competició pacífica per a satisfer les necessitats humanes de la millor manera possible. Diem als líders dels estats capitalistes: provarem a la pràctica quin sistema és el millor, competirem sense guerra. [...] El principi de competició pacífica no exigeix a cap estat que abandoni el sistema i la ideologia que ha adoptat. No diu que l'acceptació del principi impliqui la finalització immediata de les disputes i contradicci-

Bibliografia

Nikita S. Khrushchev (1959, octubre). "On peaceful coexistence". *Foreign Affairs* (vol. 38, núm. 1, pàg. 1-18).

ons que impliquen diferents sistemes socials. Però es garanteix el tema principal: que els estats que decideixin adoptar el camí de la coexistència pacífica repudien l'ús de la força i acorden solucions pacífiques de les seves possibles disputes i conflictes [...] Podem discutir i estar en desacord amb altres. Però el tema principal és que ens mantenim en la lluita ideològica, sense recórrer a les armes per a demostrar que l'un és el bo. (...)

Font: Traduït, adaptat i resumit de Nikita S. Khrushchev. 1959

Aquesta percepció té indubtablement relació amb el risc derivat de la possibilitat d'utilitzar **armes nuclears**, de les quals tant els Estats Units com la Unió Soviètica disposaven en quantitat important. Els anys que van des de 1945 fins a la dècada dels seixanta es van caracteritzar per una aclaparadora superioritat nord-americana en tots els àmbits, especialment en el militar, que va conduir la superpotència a tenir un paper de gendarme mundial, però amb una evident sobreextensió de les seves responsabilitats.

Taula 6. Arsenals nuclears 1945-1986 (per nombre de caps nuclears; dades dels països nuclears esmentats en el tractat de no-prolifерació nuclear)

Any	Estats Units	URSS / F. Russa	Regne Unit	França	R. P. de la Xina	Total
1945	6					6
1949	235	1				236
1953	1.436	120	1			1.557
1964	31.056	5.221	310	4	1	36.592
1978	24.826	25.393	350	235	220	51.024
1986	24.401	45.000	300	355	425	70.481

Font: Adaptat de Robert S. Norris, Hans M. Kristensen, (2006, juliol-agost). "Global nuclear stockpiles, 1945-2006". *The Bulletin of the Atomic Scientists* (vol. 62, núm. 4)

Al contrari, l'etapa de **Guerra Freda** que s'inicia als seixanta guarda relació amb la necessitat de totes dues superpotències de restaurar la credibilitat dissuasiva basada en la possessió d'armes nuclears i en la necessitat de reconeixement mutu de la paritat nuclear. No es tracta tant de limitar la despesa en armament nuclear, malgrat la costosa factura pressupostària que això comportava per als dos països, com d'acceptar mútuament que s'havia assolit un nivell de quantitat d'armes nuclears que podia comportar la destrucció mútua assegurada i, per tant, la impossibilitat de guanyar una guerra nuclear. No és aliè al canvi d'actitud el tarannà dels nous dirigents: d'una banda, John Kennedy, el nou president nord-americà, allunyat dels dirigents que havien ideat la Guerra Freda, i de l'altra, Nikita Khrushchev, nou líder soviètic després de la desestalinització.

La problemàtica derivada de les armes nuclears no és l'única raó que justifica l'era de la distensió. Addicionalment, els Estats Units i la Unió Soviètica havien d'afrontar certs reajustaments a l'interior dels seus blocs respectius, a cau-

sa de les dissensions que s'havien anat produint els últims anys, i també per l'existència de multipolaritat en les relacions internacionals, especialment en l'àmbit econòmic, malgrat la persistència de la bipolaritat militar.

Efectivament, les **dissensions al bloc occidental**, liderat pels Estats Units, es manifestaven en diversos terrenys, econòmic, polític i militar.

- En el terreny econòmic, els Estats Units havien entrat en competència amb les comunitats europees, una competència que es va intentar millorar en la Ronda Kennedy del GATT (Acord general sobre aranzels i comerç) i mitjançant la política de partenariat europeu-nord-americà.
- En el terreny polític, els Estats Units tenien suspicàcies respecte a la política francesa del general De Gaulle d'acostament a l'URSS mitjançant la concepció francesa d'una Europa de l'Atlàntic als Urals.
- Finalment, en el terreny militar, les tensions més greus s'havien donat entre els Estats Units i França per problemes de poder de decisió últim respecte a l'eventual ús de les armes nuclears nord-americanes posades a disposició de l'OTAN, i van acabar amb la retirada francesa el 1966 de l'estructura militar d'aquesta organització i la creació d'una força nuclear dissuasiva pròpia.

En el **bloc liderat per la Unió Soviètica**, els anys precedents a l'era de la distensió també havien produït importants fractures. La ruptura amb la República Popular de la Xina era la més significativa i es produeix entre 1961 i 1963.

L'última de les motivacions de les superpotències per a iniciar una etapa de distensió guarda relació amb el trasllat de la seva rivalitat als països del Tercer Món, especialment per al cas dels Estats Units i l'aplicació de mesures per a impedir l'extensió del comunisme, la coneguda **teoria del dòmino**. Les intervencions a Cuba el 1961 i a Santo Domingo el 1965, i l'increment de la seva implicació en la guerra del Vietnam són exemples clars d'aquesta nova política nord-americana.

El punt d'inflexió que marca el pas a l'era de la distensió es produeix a començaments de la dècada dels anys seixanta en dues grans crisis internacionals entre les superpotències.

1) La crisi de Berlín

La primera és la **crisi de Berlín** de 1961. L'antiga capital d'Alemanya estava ocupada i dividida entre els dos blocs. El flux de refugiats des del sector soviètic a la zona occidental de la ciutat s'havia produït a un ritme no inferior als cent mil anuals, que s'havien incrementat espectacularment entre 1959 i 1961. El dirigent soviètic Khrushev va llançar un ultimàtum exigint el final del règim d'ocupació, la desmilitarització de la ciutat i la seva cessió a la República De-

mocràtica Alemanya. Les tres potències occidentals –els Estats Units, el Regne Unit i França–, no obstant això, van manifestar la seva voluntat de romandre al sector occidental i el seu dret al lliure accés a la ciutat.

El fracàs de les converses entre els quatre països va generar el 1961 una reacció de la RDA encaminada a frenar l'emigració per la força mitjançant la construcció d'un mur de separació entre els dos sectors de la ciutat. Alhora, l'URSS va declarar la seva intenció de firmar unilateralment un tractat de pau amb l'RDA que posaria fi al lliure accés de les potències occidentals a Berlín. La reacció nord-americana va implicar la posada en marxa de preparatius per a una escalada militar en què es va preveure l'ús d'armes nuclears contra l'URSS, opció que va ser descartada per Kennedy.

2) La crisi dels míssils cubans

La segona és la crisi dels míssils cubans, ambientada en el context del fracassat intent d'invasió emparada pels Estats Units de l'any anterior (el fiasco de la badia de Cochinos) contra el règim castrista, que havia conquerit el poder el 1959. Es desenvolupa després del fracàs de la cimera Kennedy-Khrushchev de juny de 1961 per a solucionar el problema de Berlín, que va fer percebre a Khrushchev que Kennedy era un polític feble, sense voluntat o incapaç de negociar concessions en una cursa d'armaments en què els Estats Units eren clarament superiors a l'URSS. La crisi es va desencadenar l'octubre de 1962 amb l'anunci nord-americà que l'URSS estava construint a Cuba unes bases per a instal·lar míssils nuclears, un moviment soviètic encaminat a forçar un reequilibri al seu favor de la relació estratègica entre les superpotències.

La gestió de la crisi dels míssils de Cuba es va dur a terme mitjançant concessions per les dues parts. Els Estats Units van haver de cedir a les pressions soviètiques respecte a la retirada de les armes nuclears nord-americanes desplegades a Turquia, per ser considerades igual d'amenaçadores que els míssils soviètics de Cuba. Així mateix, va permetre la instal·lació d'una línia de teletip (l'anomenat "telèfon vermell") per a evitar accidents o negociar una escalada nuclear.

El telèfon vermell

El significat d'aquesta possibilitat de contacte directe a través d'una línia directa de teletip entre l'URSS i els Estats Units era evitar espirals de conflicte a gran escala, que poguessin incloure les armes nuclears, encara que es mantingués la línia d'actuació en conflictes armats locals per a mantenir o aconseguir domini i influència.

La crisi dels míssils de Cuba. Carta de Khrushchev a Kennedy, 26 d'octubre de 1962, i carta de Kennedy a Khrushchev, 28 d'octubre de 1962

Benvolgut senyor president,

He sabut amb satisfacció la seva resposta al senyor Thant en el sentit que es prendran mesures per a impedir el contacte entre els nostres vaixells i d'aquesta manera evitar conseqüències irremediabls. Aquest raonable pas per la seva part reforça la meua creença que vostè està demostrant preocupació per a preservar la pau [...]

En la seva declaració ha expressat que el principal objectiu no és simplement arribar a un acord i adoptar les mesures necessàries per a impedir un xoc entre els nostres vaixells, amb la consegüent accentuació de la crisi, que podria desembocar en un conflicte militar; un cop hagués esclatat aquest conflicte, totes les converses serien supèrflues ja que llavors entrarien en lliça altres forces i altres lleis, les lleis de la guerra. Estic d'acord amb vostè que aquest és només el primer pas. La mesura més important que cal adoptar és normalitzar i estabilitzar la situació de pau entre els estats i entre els pobles.

Entenc la seva preocupació per la seguretat dels Estats Units, perquè aquest és el primer deure d'un president. Però nosaltres, els russos, també estem preocupats per la mateixa qüestió, i jo, com a president del Consell de Ministres de l'URSS, assumeixo les mateixes obligacions. Vostè ha mostrat la seva preocupació pel fet que nosaltres hàgim ajudat Cuba amb armes a fi d'enfortir la seva capacitat defensiva –precisament la seva "capacitat defensiva"–, perquè, prescindint de les armes que posseeixi, Cuba no es pot comparar amb els Estats Units, especialment en els mitjans moderns de destrucció. [...]

Vostè vol mantenir la seguretat del seu país i això és comprensible. Però Cuba aspira al mateix. Tots els països volen mantenir la seva pròpia seguretat. De quina manera podem nosaltres, la Unió Soviètica, el nostre Govern, valorar les accions de vostès, concretament el fet que hagin envoltat amb bases militars la Unió Soviètica i els nostres aliats, establint-hi els seus míssils? No és cap secret. Personalitats nord-americanes ho han declarat infinitat de vegades, i de manera inequívoca. Els seus míssils són a la Gran Bretanya i a Itàlia i estan apuntant contra nosaltres. Els seus míssils estan situats a Turquia.

Vostè està preocupat per Cuba. Vostè diu que Cuba li preocupa perquè hi ha una distància de tan sols 90 milles fins a la costa americana. Però Turquia és al nostre costat [...] Considera que vostè té dret a demanar seguretat per al seu país i la retirada de totes les armes que qualifica d'"ofensives" i no reconeix que el mateix dret ens assisteix a nosaltres? Vostè ha instal·lat míssils destructius, armes de les considerades ofensives per vostè, a Turquia, pràcticament al nostre costat. Com es pot conciliar llavors el reconeixement de les nostres capacitats militars semblants i les relacions desiguals entre els nostres dos grans estats? És irreconciliable.

Senyor president, està bé que hagi accedit que els nostres representants es reunixin i iniciïn converses aparentment sota la mediació del secretari general de les Nacions Unides, o Thant. Aquest ha assumit el paper de mitjancer i nosaltres el considerem capacitat per a tirar endavant aquesta missió de responsabilitat, donant per fet, sens dubte, que cada una de les parts ha de demostrar bona voluntat per a solucionar el conflicte.

Jo estimo que és possible posar fi ràpidament a la controvèrsia i normalitzar la situació de manera que els pobles puguin respirar més fàcilment, considerant que els homes d'estat responsables tenen bon sentit, plena consciència de les seves responsabilitats, prou capacitat per a resoldre qüestions complicades i no hauran de deixar que els esdeveniments desemboquin en una catàstrofe militar.

Per tant, li faig aquesta proposició: nosaltres accedim a retirar de Cuba aquells mitjans que vostè va qualificar d'ofensius, i ens podem comprometre al si de les Nacions Unides. Els seus representants faran una declaració en el sentit que els Estats Units, considerant les dificultats i l'ansietat de l'Estat soviètic, retiraran de Turquia els materials ofensius similars. Arribem a un acord quant al període de temps necessari, per a vostès i per a nosaltres, amb la finalitat de posar en pràctica aquest pla. Després d'això, persones encarregades pel Consell de Seguretat de les Nacions Unides, podran inspeccionar sobre el terreny el compliment exacte dels compromisos. Sens dubte, serà necessària l'autorització dels governs de Cuba i Turquia per tal que els agents de l'ONU puguin entrar als respectius països i dur a terme la seva missió d'inspecció. L'ideal seria que aquests agents tinguessin no solament la confiança del Consell de Seguretat, sinó la confiança dels Estats Units, de la Unió Soviètica i de Turquia i Cuba. Crec que no serà difícil elegir aquests agents que hauran de respectar els interessos de totes les parts afectades.

Nosaltres, comprometent-nos a donar satisfacció a les esperances dels pobles de Cuba i Turquia i a enfortir la seva confiança en la seva pròpia seguretat, farem una declaració davant el Consell de Seguretat de manera que el Govern soviètic faci la promesa solemne de respectar la sobirania de Turquia i la inviolabilitat de les seves fronteres, de no interferir en els seus assumptes interns, de no envair Turquia, no fer del territori soviètic un cap de pont per a aquesta invasió i de contenir les intencions dels que projectin una agressió contra Turquia, tant des del territori de la Unió Soviètica com des del d'altres estats veïns de la nació turca.

El Govern dels Estats Units farà una declaració anàloga, també davant el Consell de Seguretat, en el sentit de respectar Cuba. Declararà que els Estats Units, impulsats pel respecte a la sobirania de Cuba i a la inviolabilitat de les seves fronteres, es comprometen a no interferir en els seus assumptes interns, a no envair Cuba, a no fer del territori nord-

americà una plataforma per a aquesta invasió i a contenir les intencions de totes les persones que projectin una agressió contra Cuba, tant des del territori dels Estats Units com des del territori dels estats veïns.

Per a això necessitaríem, naturalment, arribar a un acord sobre un temps límit. Arribem, doncs, a un acord sobre aquest període de temps, però sense retardar-lo gaire: dues o tres setmanes, sens dubte no pas més d'un mes.

Els materials situats a Cuba a què vostè s'ha referit i que constitueixen el motiu de la seva preocupació són a les mans d'oficials soviètics. Per tant, se n'exclou qualsevol ús accidental amb dany per als Estats Units. Aquests materials estan situats a Cuba a petició del Govern cubà i exclusivament amb finalitats defensives. Per tant, si no hi ha invasió de Cuba ni atac contra la Unió Soviètica o contra algun dels seus aliats, aquests materials no constitueixen ni constituiran una amenaça per a ningú. Perquè la seva instal·lació no persegueix propòsits d'atac.

Si vostè està d'acord amb la meua proposició, senyor president, podem enviar els nostres representants a Nova York, a les Nacions Unides, amb instruccions concretes a fi que puguem assolir un acord. Si vostè elegeix també els seus homes i els dóna les corresponents instruccions, la qüestió pot quedar tancada ràpidament. [...]

Nikita Khrushchev, 26 d'octubre de 1962

Font: Traduït i adaptat i resumit de *The Avalon Project* (http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/msc_cubamenu.asp).

Benvolgut senyor president,

He llegit la seva carta del 26 d'octubre amb gran deteniment i celebro conèixer el seu desig de buscar una prompta solució al problema. El primer que cal fer, tanmateix, és cessar el treball de les bases de míssils ofensius a Cuba i totes les armes ofensives que hi ha a Cuba, sota la supervisió de les Nacions Unides.

En la creença que això es durà a terme ben aviat, he donat instruccions als meus representants a Nova York que els permetran traçar durant aquest cap de setmana, en cooperació amb el secretari general en funcions de les Nacions Unides i els seus representants, un acord per a una solució permanent del problema cubà seguint les línies suggerides per vostè en la seva carta del 26 d'octubre. Tal com jo llegeixo i entenc la seva carta, els elements clau de les seves propostes, que em semblen acceptables en general, tal com jo les entenc són les següents:

1. Vostè acceptaria eliminar aquests sistemes d'armes de Cuba sota l'observació i supervisió de les Nacions Unides, i procedir, amb salvaguardes adequades, a aturar la introducció d'aquestes instal·lacions i armes a Cuba.

2. Nosaltres, per la nostra part, estarem disposats –mitjançant l'establiment dels acords adequats realitzats per mitjà de les Nacions Unides per a assegurar la continuïtat i la posada en marxa d'aquests compromisos– al següent:

- a) aixecar immediatament les mesures de quarantena ara en vigor, i b) donar seguretat contra la invasió de Cuba. Confio que altres nacions de l'hemisferi occidental estiguin disposades a actuar de la mateixa manera.

Si vostè dóna als seus representants instruccions similars, no hi ha cap raó per la qual no siguem capaços de completar aquests acords i per la qual anunciar-los al món d'aquí a un parell de dies. L'efecte d'aquest acord sobre la tensió mundial ens permetrà continuar treballant cap a un acord general referent a "altres armaments", com proposa vostè en la seva segona carta que ha fet pública. M'agradaria assenyalar de nou que els Estats Units estan interessats a reduir les tensions i a aturar la cursa d'armaments. I si la seva carta significa que vostè està disposat a discutir una distensió entre l'OTAN i el Pacte de Varsòvia, nosaltres estem disposats a considerar amb els nostres aliats qualsevol proposta convenient.

Però la primera condició, cal recalcar-ho, és la cessació del treball a les instal·lacions de míssils a Cuba i les mesures adequades per a inutilitzar aquests projectils, sota garanties internacionals concretes. La continuació d'aquesta amenaça, o l'extensió d'aquesta distensió referent a Cuba relacionant-la amb altres qüestions referents a la seguretat europea i del món, conduiran segurament a una intensificació de la crisi cubana i a un greu risc per a la pau del món. Per aquesta raó, espero que puguem posar-nos d'acord conforme a l'assenyalat en aquesta carta i en la seva carta del 26 d'octubre.

28 d'octubre de 1962, John F. Kennedy

Font: Traduït i adaptat i resumit de *The Avalon Project*
(<http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/msc_cubamenu.asp>)

La crisi va permetre, en efecte, realitzar contactes a alt nivell que van afavorir les negociacions que van conduir el 1963 a l'Acord sobre **prohibició parcial de proves nuclears**, firmat pels Estats Units, el Regne Unit i la Unió Soviètica en el marc de les Nacions Unides. L'acord, ratificat per més de cent països, va prohibir les proves nuclears submarines, a l'atmosfera o a l'espai exterior, però no va ser firmat ni per França ni per la República Popular de la Xina, les altres dues potències nuclears emergents.

Aquests avenços en el diàleg entre les superpotències van permetre, després de quatre anys de negociació, la firma el 1968 del **tractat de no-proliferaió nuclear**, pel qual els països signants amb armament nuclear es comprometien a no transferir la fabricació o adquisició de ginys nuclears, o a no donar-hi suport, ajudar-la o induir-la, afavorint la via futura a la reducció dels arsenals nuclears. Per la seva banda, els països signants que no disposaven d'armes nuclears es comprometien a no fabricar-les o adquirir-les. Interpretat per alguns com un gran avenç en el terreny de la no-proliferaió, el tractat també és altament discriminatori, ja que consagrava l'oligopoli nuclear de les grans potències. Com en l'acord de 1963, ni França ni la República Popular de la Xina no s'hi van adherir.

Taula 7. Principals acords sobre armament abans de la distensió

1959	Tractat Antàrtic (compromís de no usar militarment ni emmagatzemar rebuigs radioactius a l'Antàrtida)
1963	Tractat de prohibició parcial d'assaigs nuclears (a l'atmosfera, submarines o a l'espai ultraterrestre)
1967	Tractat sobre l'espai ultraterrestre (no desplegar en òrbita o en cossos celestes cap tipus d'armament)
1967	Tractat de Tlatelolco (Amèrica Llatina lliure d'armes nuclears)
1968	Tractat de no-proliferaió nuclear

El canvi a un govern republicà als Estats Units va propiciar, contra tot pronòstic, l'**avenç en la distensió**. A partir de 1969, el binomi Richard Nixon (com a president) i Henry Kissinger (com a secretari d'estat) desitjaven una aproximació cap a l'URSS partint de dues idees centrals que van generar modificacions en la política exterior nord-americana: els avenços en el terreny de la negociació d'armaments i l'obertura cap a la República Popular de la Xina.

1) Els avenços en la negociació d'armaments

Els avenços que havien tingut lloc els anys anteriors en el terreny de la no-proliferació van propiciar les negociacions sobre limitació d'armes estratègiques entre les superpotències. Els objectius de cada una d'aquestes superpotències eren ben diferents.

Per a la **Unió Soviètica**, un acord de limitació podia congelar la fabricació d'alguns sistemes occidentals, però no els propis, a causa que la seva inferioritat tecnològica permetia prosseguir en alguns terrenys fins a atrapar els Estats Units. Encara més important eren els objectius polítics. D'una banda, la limitació podia generar una reducció de les barreres comercials en importació d'aliments i tecnologia, i de l'altra, un acord podia consolidar la posició soviètica a l'Europa de l'Est, ja que una certa flexibilitat en la seva política exterior podia permetre més maniobrabilitat en el seu control del bloc, i també propiciar el reconeixement internacional de les noves fronteres a l'est europeu. A més, l'entesa amb els Estats Units en el camp de la dissuasió nuclear podia permetre a l'URSS avançar els seus interessos al Tercer Món sense arriscar-se a una confrontació amb l'altra superpotència.

Per als **Estats Units**, els objectius en el terreny militar i defensiu es concretaven en la voluntat de limitar l'arsenal nuclear soviètic i a obrir una oportunitat per a desenvolupar un nou tipus d'armes nuclears, les armes de segon cop, i a disminuir els compromisos a l'exterior per a reduir la despesa defensiva que implicava el canvi a la doctrina d'una "guerra i mitja". Pel que fa als objectius polítics, l'acord amb l'URSS facilitava l'acceptació del dret occidental al manteniment de l'estatus de Berlín Oest; igualment, l'entesa amb l'altra superpotència podia generar un ambient internacional més propici per a una retirada nord-americana el menys humiliant possible de la guerra del Vietnam. L'objectiu era abandonar la confrontació directa i prosseguir la guerra mitjançant el rearmament de Vietnam del Sud, que va arribar a ser la quarta potència militar mundial. No obstant això, aquest aspecte de la política nord-americana va fracassar, ja que si bé es va aconseguir la retirada el 1973, la guerra es va prolongar durant diversos anys i es va ampliar a la regió d'Indoxina.

2) L'obertura cap a la República Popular de la Xina

L'altre aspecte important de la política exterior nord-americana és la pressió exercida cap a la Unió Soviètica mitjançant la seva obertura cap a la República Popular de la Xina. Conscients de la ruptura sinosoviètica dels anys seixanta, els Estats Units van decidir aprofitar-se de la diversitat en el bloc socialista i obrir un joc triangular cap a la Xina, concretat en l'acostament, el reconeixement i la visita de Nixon a Pequín el 1972, que marca un cert pas a la multipolaritat (fictícia en el terreny politicomilitar), que beneficiava els interessos nord-americans de recuperar la seva vella política de porta oberta (*open door*) cap a la Xina.

Les negociacions sobre el primer acord de limitació van començar el 1969. Aquest acord, denominat **Converses sobre limitació d'armes estratègiques** (SALT 1, en les sigles angleses) tenia com a objectiu inicial la limitació dels sis-

temes de míssils antibalístics (ABM), encara que va ser ampliat en el transcurs de les negociacions a evitar l'escalada militar de la guerra convencional a la guerra nuclear. Aquest objectiu de reducció dels sistemes ABM significava la voluntat de les dues superpotències de reduir les seves capacitats d'impedir un atac nuclear per a restaurar així la credibilitat dissuasiva assolida alguns anys enrere per la destrucció mútua assegurada (MAD, boig, en les sigles angleses). Encara que semblava una paradoxa, la idea consistia a potenciar la contenció en l'ús eventual d'armes nuclears en una confrontació directa per mitjà de la reducció de les possibilitats d'impedir-la.

Finalment el bloc de negociació va quedar format **per tres acords bilaterals** firmats successivament el 1971, el 1972 i el 1973: acord per a la reducció del risc de guerra nuclear, tractat ABM i acord sobre la prevenció de la guerra nuclear. Encara que de gran significat polític, la importància dels acords en el terreny militar va ser limitada. En primer lloc, perquè es limitava la quantitat de l'armament, però no la futura millora qualitativa d'aquest armament; en segon lloc, perquè va congelar la instal·lació dels míssils ICBM (míssils intercontinentals fixos de llarg abast), però no els caps nuclears que podia portar cada míssil en un moment en què els Estats Units ja disposaven de caps MIRV (caps múltiples amb objectius independents); en tercer lloc, perquè va limitar les llançadores de míssils ICBM i SLBM (míssils llançats des de submarins), però no les armes nuclears transportades per bombarders de llarg abast o per avions de combat a Europa. El gran èxit de les negociacions va ser especialment el fet que tinguessin lloc, i d'acceptar la paritat nuclear entre les superpotències, encara que de la manera menys lesiva per als Estats Units, que continuaria gaudint d'un ampli avantatge tecnològic.

Taula 8. Les tríades nuclears

Per l'abast de les armes	
Armes tàctiques	Menys de 1.000 km
Armes intermèdies o de teatre	Menys de 5.500 km
Armes estratègiques	Més de 5.500 km
Per la manera de desplegament de les armes	
ICBM (míssils balístics intercontinentals)	Fixos
SLBM (míssils balístics llançats des de submarins)	Mòbils
Bombarders estratègics	Mòbils

Després del paquet SALT 1, les negociacions entre els Estats Units i la Unió Soviètica van prosseguir els anys següents amb vista a assolir el SALT 2: un marc de negociació en què s'inclouia el control dels factors qualitius, els sostres de les forces estratègiques ofensives i la reducció mútua de les forces estratègiques. Així mateix, es va iniciar el treball per a la reducció dels exèrcits de totes dues superpotències a Europa en les converses de Reducció Mútua i Equilibrada de Forces (MBFR). En aquest punt no hi va haver acord, però sí que es va assolir

en el marc SALT 2. No obstant això, el 1978 els nous acords no es van arribar a ratificar a causa de l'ambient de nova guerra freda que va tancar abruptament l'era de la distensió.

1.2.2. Dissensions als blocs i policentrisme

Encara que se sol pensar que els blocs de la Guerra Freda eren blocs monolítics i rígids, la realitat és una mica més matisada. Fins i tot en les primeres dècades de la confrontació est-oest, les superpotències van haver d'afrontar dissidències internes al si dels seus blocs respectius.

El bloc de l'URSS

Després de la mort de Stalin el 1953, el Partit Comunista de la Unió Soviètica (PCUS) va fer el seu XX Congrés, conegut com el congrés de la desestalinització. Nikita Khrushchev va aparèixer com a home fort al partit i, com a signe del nou tarannà, es van denunciar els crims de Stalin, es va posar fi al culte a la personalitat i es van fer empresonaments i execucions dels dirigents més representatius del període de la repressió estalinista (com Lavrenti Beria, cap de la policia secreta durant les grans purgues dels anys trenta). Aquest congrés va posar fi al monolitisme que havia caracteritzat la política interna de l'URSS des de poc després de la revolució bolxevic el 1917. Khrushchev va emergir com un líder amb actitud més cooperativa amb el bloc liderat amb els Estats Units, encara que el seu mandat va estar marcat per episodis de crisi al si del bloc i amb l'altra superpotència, signes sens dubte de la seva personalitat impetuosa i un pèl aventurista en política exterior.

No obstant això, la desestalinització va tenir clars límits respecte a la gestió interna del bloc soviètic. La Unió Soviètica havia exercit un ple control militar sobre els països de l'est d'Europa que van passar a incrementar l'anomenat bloc de l'est. La seva presència militar va quedar legitimada després de la firma del tractat de Varsòvia el 1955, que donaria lloc a una aliança militar reflex de l'OTAN. Tanmateix, si bé és cert que les noves elits dirigents col·locades en el poder pels soviètics als països europeus de l'est eren sens cap dubte filosoviètiques, la cohesió del bloc caldria entendre-la com una integració forçada realitzada mitjançant la força militar i un règim polític que exercia un control dictatorial ferri sobre la població.

Malgrat l'eliminació sistemàtica de la dissidència als països de l'est, hi va haver **moviments d'oposició** a les elits i a la Unió Soviètica. Precisament el 1956, poc després que es firmés el tractat de Varsòvia, a Polònia (aixecament obrer de Poznan) i Hongria (manifestacions estudiantils i d'intel·lectuals recolzades des del Cercle Petöfi) es produeixen expressions d'oposició contra els respectius règims i el control soviètic.

A **Polònia**, la revolta seria sufocada per l'exèrcit, però en els judicis subsegüents es van dictar sentències lleus, sens dubte influïdes per la mateixa reforma realitzada en l'aparell del partit, que va situar Gomulka de nou en el poder, un dirigent que es va mostrar capaç de resistir les fortes pressions de l'URSS i d'iniciar un model propi que implicava la descol·lectivització, la llibertat religiosa i la reforma econòmica.

A **Hongria**, la revolució es va vehicular mitjançant un programa de reformes d'Imre Nagy, que anava molt més enllà de Polònia, ja que reclamava un estatus internacional per al país similar al d'Àustria, Finlàndia o Iugoslàvia. La revolució hongaresa va acabar abruptament per la intervenció militar soviètica (Nagy seria executat dos anys després, el 1958) i va facilitar l'accés al poder de Janos Kadar, fidel a les consignes que emanaven des de Moscou.

Una dècada més tard, en plena era de la distensió, la força militar de l'URSS va aixafar un nou intent endogen, l'anomenada **primavera de Praga** a Txecoslovàquia, en què el líder txecoslovac Dubcek animava un intent de liberalització en el terreny econòmic, encara que mantenint la coordinació i la comunió ideològica amb l'URSS. En aquesta ocasió, i aprofitant el marge de maniobra que la distensió permetia per a reordenar internament els blocs, la Unió Soviètica va conceptualitzar el tipus de relacions que mantenia amb els països d'Europa de l'Est.

La "doctrina Breznev"

L'anomenada "doctrina Breznev", o doctrina de sobirania limitada, servida per a justificar la invasió de Txecoslovàquia, afirmava que si aquests països empraven vies reformistes que amenessin els interessos soviètics o la cohesió interna del bloc, qualsevol intervenció militar es veuria legitimada. Així, la ingerència en la política interna es justificava per raó dels interessos de la comunitat d'estats socialistes, fent evident que l'URSS no seria tolerant amb cap dissensió contra la seva autoritat i hegemonia.

Estant Europa central i oriental controlada pels soviètics, la resta d'integrants de l'anomenat bloc soviètic van ser socis efímers, amb els quals més que entesa, l'URSS va mantenir una rivalitat prolongada. En la mateixa Europa, **Iugoslàvia** havia emprès una via socialista diferent. El carismàtic líder iugoslau Josip Broz Tito, heroi a la guerra contra els nazis, era un comunista nacionalista que rebutjava el comportament conqueridor de la Unió Soviètica, a més de tenir les seves pròpies ambicions expansionistes als Balcans allunyades del disseny soviètic.

Les diferències entre Tito i Stalin van esclatar al cap de poc de finalitzar la Segona Guerra Mundial, a les quals no eren alienes la política empresa per l'URSS a Polònia, Hongria i Txecoslovàquia de traïció als acords sobre el futur d'aquests països que s'havien assolit en les últimes fases de la guerra. El 1949, Tito ja havia iniciat contactes amb el bloc liderat pels Estats Units, que li van permetre rebre ajuda del Pla Marshall i préstecs del Fons Monetari Internacional i del Banc Mundial per a reconstruir el país. Els anys següents, i malgrat l'acostament entre els dos països després de la desestalinització, Tito va man-

tenir la seva independència respecte a l'URSS i una política exterior equidistant dels dos blocs que el portaria a ser un dels líders més notables del Moviment de Països No Alineats.

La ruptura que va tenir efectes més notables per a la Unió Soviètica respecte al control sobre el seu bloc va ser amb la **República Popular de la Xina** a començaments dels anys seixanta. La tensió ja s'havia produït els anys precedents en el terreny ideologicopolític, ja que Mao s'havia distanciat del comunisme soviètic en fer de la pagesia, i no dels obrers, la base de la seva ideologia. Les relacions es van tornar més difícils mitjançant la incisiva crítica xinesa en contra el revisionisme ideològic postestalinista de la Unió Soviètica i contra la pràctica de la coexistència pacífica, però també va tenir derivacions militars, a causa de la disputa territorial entre els dos països pel traçat de la frontera sobre el riu Sinkiang i per les illes dels rius Amur i Usuri.

La rivalitat sinosoviètica donarà lloc a un inici de l'ampliació del radi d'actuació exterior de la Xina, que intensifica les seves relacions amb **Albània**, els governs radicals del grup de **Casablanca**, **Somàlia** i **Algèria**. Aquesta rivalitat també marcarà la voluntat xinesa d'incorporar-se al club nuclear. Pocs dies després de la caiguda de Khrushev, el 1964, fa el seu primer experiment atòmic, i el 1967 disposarà de la bomba d'hidrogen.

La revolució de palau que va destituir Khrushev va anomenar una *troika* composta per Podgorny, Kossigyn i Breznev, del qual aquest últim va emergir com a home fort, fins a la seva mort a la dècada dels vuitanta, quan es va produir la deposició dels membres estalinistes a començaments de 1968. En tots aquells anys no es van produir canvis substancials en el bloc liderat per l'URSS. Tanmateix, a causa del tarannà de Breznev, el que es va accentuar va ser la tendència al conservadorisme i a la burocratització, i la substitució als països de l'est dels líders estalinistes i dogmàtics per altres de més pragmàtics i més concentrats en els problemes nacionals, trets que conduïrien a la llarga a una gran diversificació al bloc.

El bloc dels Estats Units

Respecte al bloc liderat pels Estats Units, les tensions al seu si es desenvolupen a partir de la presidència de Kennedy. John Fitzgerald Kennedy accedeix a la presidència dels Estats Units el 1959, substituint el general Eisenhower. És per a molts el president nord-americà que més canvis va aconseguir en la política interna del seu país i és considerat l'artífex del reconeixement dels drets civils a la minoria negra. És un president recordat pels avenços assolits en les relacions amb la Unió Soviètica en la gestió de l'armament nuclear després de la crisi de Cuba.

També és cert que el seu mandat estableix les bases de l'increment de la seva **participació a la guerra del Vietnam**. Com a resposta a la revolta a gran escala iniciada pel Vietcong el 1960 amb el suport de Vietnam del Nord, el prestigiós

economista Walt Rostow (integrat a l'equip Kennedy) va recomanar el 1963 incrementar la presència nord-americana, que es va augmentar a 15.000 assessors. En una política de creació d'aldees estratègiques que indubtablement infravalorava el Vietcong, la implicació augmentaria en el període Johnson a partir de 1965. De fet, la consciència de la mala política duta a terme al Vietnam va ser una de les raons que va determinar que Johnson es retirés de la cursa presidencial el 1968, entenent que "el poder de destruir era diferent del poder de controlar".

D'altra banda, la política de **contrainsurgència contra el comunisme** dissenyada per a l'Amèrica Llatina i il·lustrada en la iniciativa de l'Aliança per al Progrés de 1961 va derivar en el suport a règims dictatorials i en ajuda militar. La política de Kennedy respecte a l'Amèrica Llatina, després de la "pèrdua" de Cuba, es va orientar a la contenció dels moviments revolucionaris en aquesta àrea considerada d'hegemonia nord-americana. En aquest context s'ha d'entendre la creació d'una força militar interamericana en l'OEA, per a frenar les vel·leïtats d'interferència comunista al Carib i que va tenir la seva primera actuació en la intervenció de 1965 a la República Dominicana.

Les desavinences entre els Estats Units i els seus aliats en el terreny econòmic es van produir en el transcurs de la **ronda Kennedy del GATT** a mitjan anys seixanta per la negativa dels països de la CEE, defensada per França, a reduir les tarifes agrícoles, que sol·licitaven els Estats Units. En el rerefons de la disputa figurava l'espectacular creixement del PIB dels sis països de la CEE (un 30% en els cinc últims anys) davant el moderat dels Estats Units (un 23% per al mateix període). Els països europeus havien triplicat les seves exportacions i es començava a apreciar la tendència (incrementada les dècades posteriors) de dèficit comercial nord-americà respecte a Europa.

Les discrepàncies dels Estats Units amb els seus aliats europeus no es van donar únicament en el terreny econòmic i comercial. En el terreny politicomilitar, l'OTAN va ser el fòrum de les disputes per les demandes i exigències nord-americanes que es concretaven, d'una banda, en la reticència europea que els Estats Units retinguessin una **capacitat de veto** (la doble clau) sobre l'ús de les armes nuclears a disposició de l'OTAN; d'altra banda, els europeus no es mostraven gaire proclius a col·laborar en l'esforç defensiu mitjançant l'augment de les seves **despeses en capacitats convencionals**, sense poder accedir alhora a la disponibilitat nuclear.

Les disputes més notables es van concretar en l'enfrontament de **França** amb els Estats Units. França desitjava un major poder de decisió a l'OTAN quant a l'ús eventual de les armes nuclears i mantenia una política exterior d'acostament a la Unió Soviètica que generava molts recels als Estats Units. La sortida de França de l'estructura militar de l'OTAN el 1966 no va ser l'únic

resultat d'aquestes disputes aliades; el veto francès a l'ingrés del Regne Unit a la CEE el 1961 és una altra de les manifestacions de les divisions profundes que hi havia a l'Europa Occidental.

L'*Ostpolitik*

La política de França no era l'única desitjosa de canvis a l'interior del bloc occidental. L'RFA, que ja era la primera economia europea, s'havia anat transformant en una potència econòmica mundial. Era lògic que aspirés a un paper polític més important en els assumptes europeus i que abordés el delicat assumpte de la divisió d'Alemanya. La seva política conduiria a l'*Ostpolitik*, o política cap a l'est, unida a un procés més ampli en tot el continent, el Procés d'Hèlsinki o Conferència Sobre Seguretat i Cooperació a Europa (CSCE).

Encara que als anys cinquanta l'RFA havia enunciat la doctrina Hallstein, que entenia l'RFA com a única representant del poble alemany i sostenia que no mantindria relacions amb els estats que reconeguessin la República Democràtica Alemanya, ja amb el canceller Adenauer, i de forma més evident als anys seixanta, es produeixen intents d'acostament entre les dues Alemanyas, ocasionalment frenats per les aspiracions a la reunificació que emanaven de la doctrina oficial. A partir de 1966, amb la coalició governamental entre demòcratacristians i socialdemòcrates (CDU-SPD), el procés d'acostament es va accelerar. El primer pas va ser l'establiment de relacions diplomàtiques amb **Romania**, el país del bloc de l'est més heterodox del bloc soviètic.

Quan el socialdemòcrata Willy Brandt accedeix a la cancelleria de l'RFA el 1969 s'inicia una nova actitud. Es posa fi a les aspiracions de reunificació i s'intenta normalitzar la vida internacional de l'RFA. De primer, a Europa, mitjançant l'acceptació de la frontera oriental a la línia Oder-Neisse, imposada pels aliats el 1945, i de l'existència de la República Democràtica Alemanya. En política internacional, l'RFA firma el tractat de no-proliferaçió el 1979, renunciant a l'arma nuclear i posant fi a les especulacions sobre un nou nacionalisme esgrimides per França (Pompidou) i els Estats Units (Kissinger), que recordaven fantasmes del passat. Així, considerant que l'RFA podia tenir un nou paper en els assumptes de seguretat europeus, entre 1970 i 1972 es renuncia als territoris perduts al final de la Segona Guerra Mundial, al monopoli de la representació d'Alemanya en els organismes internacionals, a transformar Berlín Occidental en un estat alemany (*land*) i a la sobirania completa.

D'aquesta manera, l'RFA buscarà a la dècada dels setanta la normalització de les seves relacions amb l'est europeu. El 1970 firma un tractat amb la Unió Soviètica i Polònia d'acceptació de les fronteres poloneses; el 1971, es firma l'Acord 4 + 2 sobre l'Estatut de Berlín (les potències ocupants, els Estats Units, el Regne Unit, França i la Unió Soviètica, i les dues Alemanyas), que facilitarà l'any següent, el 1972, l'Acord de Berlín, que anul·la definitivament la doctri-

na Hallstein i facilita el reconeixement de l'RDA per part dels Estats Units, i, finalment, entre 1971 i 1973, es firmen els tractats amb l'RDA i amb Txecoslovàquia, que obriran la porta definitiva a la distensió a Europa.

La distensió a Europa

El nou paper d'Europa Occidental i la seva equidistància respecte als postulats dels Estats Units no és únicament conseqüència de les discrepàncies en el terreny econòmic, la insistència francesa o la nova política de l'RFA cap al bloc de l'est. El clima internacional propiciava una revisió de la concepció rígida dels temes de seguretat a Europa. De fet, al si de l'OTAN, el 1967, després de la retirada francesa de l'estructura militar i l'adopció de la doctrina de resposta flexible, l'Informe Harmel animarà a millorar les relacions amb l'URSS i a crear un ordre just i pacífic a Europa.

La decisió del Consell de l'Atlàntic Nord el 1968, el "**senyal de Reykjavík**", d'iniciar negociacions amb l'URSS i el Pacte de Varsòvia sobre reducció de forces militars (les converses MBFR) van significar el punt d'inflexió per a una nova concepció de la seguretat a Europa. Aquesta visió de la distensió implica una concepció d'Europa similar a la preconitzada per De Gaulle, l'Europa de l'Atlàntic als Urals, encara que incorporant les superpotències, amb l'afegit que aquestes ja no decidirien unilateralment sobre els assumptes europeus. Venia facilitada per la necessitat de reduir els armaments i facilitar la coexistència entre els dos sistemes, capitalista i socialista.

El 1972, es van obrir a Viena dues negociacions; la primera sobre la **reducció de forces** (MBFR) de les dues aliances militars a Europa Central; la segona, sobre la creació d'un **marc col·lectiu de seguretat** entre tots els països europeus (a excepció d'Andorra i Albània) amb les superpotències i el Canadà.

Els progressos en les segones converses van ser ràpidament visibles. El 1973 s'acorda el temari que s'havia de discutir i el funcionament, que es concreta en la votació per consens i en l'elecció de presidències rotatòries. Entre 1973 i 1975 els treballs van continuar a Ginebra i Hèlsinki; es van crear comissions al voltant de tres grans línies temàtiques (anomenades cistelles o *baskets*): la seguretat a Europa, centrada en les bases per a crear mesures de confiança, si bé l'*impasse* originat per la guerra del Yom Kippur i pels conflictes pendents de resolució, com el grecoturc, van impedir que el tema de la seguretat a la Mediterrània s'incorporés als treballs, una decisió que llastrarà en el futur l'aproximació europea als assumptes mediterranis; la cooperació en el terreny econòmic, i la cooperació en el terreny humanitari.

Finalment, el 1975, es desenvolupa la **Conferència sobre Seguretat i Cooperació a Europa**, el contingut de la qual se sintetitza en el document final, conegut com a Acta final d'Hèlsinki. Els deu principis d'Hèlsinki signifiquen el reconeixement a l'ordre establert i la coexistència dels dos sistemes, la con-

firmació de l'*statu quo* territorial, la recerca de la cooperació econòmica intracontinental i intercontinental, i la reafirmació dels principis de les Nacions Unides sobre drets humans i llibertats fonamentals.

Acta final de la Conferència sobre Seguretat i Cooperació a Europa, 1975

Declaracions sobre els principis que regeixen les relacions entre els estats participants

Els estats participants [...] declaren la seva determinació de respectar i posar en pràctica, cada un d'ells en les seves relacions amb tots els altres estats participants, independentment dels seus sistemes polítics, econòmics o socials, i de la seva grandària, situació geogràfica o nivell de desenvolupament econòmic, els principis següents[...]:

- * Igualtat sobirana, respecte dels drets inherents a la sobirania [...];
- * Abstenció de recórrer a l'amenaça o a l'ús de la força [...]
- * Inviolabilitat de les fronteres [...]
- * Integritat territorial dels estats [...]
- * Solució de les controvèrsies per mitjans pacífics [...]
- * No-intervenció en els assumptes interns [...]
- * Respecte dels drets humans i de les llibertats fonamentals, incloent-hi les llibertats de pensament, consciència, religió o creença [...]
- * Igualtat de drets i lliure determinació dels pobles [...]
- * Cooperació entre els estats
- * Compliment de bona fe de les obligacions concretes segons el dret internacional [...]

Qüestions relatives a la posada en pràctica d'alguns dels principis enunciats més amunt

Els estats participants [...] declaren que estan decidits a respectar i a dur a terme en les seves relacions mútues, entre altres, les disposicions següents [...]:

- * Donar efecte i expressió, per tots els mitjans i formes que estimin oportuns, al deure d'abstenir-se de recórrer a l'amenaça o a l'ús de la força en les seves relacions mútues.
- * Abstenir-se de tot ús de forces armades [...] contra un altre estat participant i en particular de la invasió o de l'atac del seu territori.
- * Abstenir-se de qualsevol manifestació de força per tal d'induir un altre estat participant a renunciar al ple objecte dels seus drets sobirans.
- * Abstenir-se de qualsevol acte de coerció econòmica [...]
- * Adoptar mesures efectives que pel seu abast i pel seu caràcter constitueixin passos encaminats a l'objectiu final del desarmament general i complet sota un control internacional estricte i eficaç.
- * Promoure [...] un clima de confiança i de respecte entre els pobles, d'acord amb el seu deure d'abstenir-se de la propaganda en favor de guerres d'agressió o de qualsevol amenaça o ús de la força [...]
- * Esforçar-se per a solucionar exclusivament per mitjans pacífics tota controvèrsia entre ells, la prolongació de la qual sigui susceptible de posar en perill el manteniment de la pau i la seguretat internacionals a Europa [...]
- * Abstenir-se de tota acció que pugui entorpir l'arranjament pacífic de controvèrsies entre els estats participants. [...]

Font: Adaptat i resumit d'Acta final d'Hèlsinki.

(<<https://www.osce.org/es/mc/39506?download=true>>).

1.2.3. Noves potències econòmiques i crisi del sistema monetari internacional

República Federal Alemanya

Com s'ha esmentat, a Europa Occidental, la República Federal Alemanya havia emergit en les dècades que van seguir la Segona Guerra Mundial com una potència econòmica. Malgrat la pèrdua de territori i de població (un 40% i un 30% respectivament), l'anomenat "miracle alemany" es va beneficiar sens dubte de l'ajuda del Pla Marshall dels Estats Units, però també es va deure a les característiques pròpies de l'economia alemanya, amb una bona base industrial i una mà d'obra molt preparada. L'RFA disposava de la millor infraestructura europea, recursos propis (carbó), una alta productivitat i, a més, a causa de les imposicions de la postguerra, no es veia obligada a desviar recursos a la defensa i a la compra d'armes en el marc de l'enfrontament est-oest que perjudicava altres economies europees ni al manteniment dels imperis colonials.

Dimensions de l'economia alemanya

Per a donar una idea de les dimensions de l'economia alemanya, val la pena recordar que la producció industrial entre 1948 i 1952 va créixer un 110% i el seu producte nacional brut (PNB), un 67%. En el període 1948-1962, la taxa mitjana de creixement anual de la producció per càpita a l'RFA es va situar en el 6,8%, mentre que als Estats Units era de l'1,6%, a França del 3,4% i al Regne Unit del 2,4%.

En el període entre 1960 i 1970, la part del comerç mundial corresponent a les comunitats europees se situava ja en el 24,7%, una mica més elevada que la dels Estats Units. L'RFA era el productor més important de la CEE (acer, sector químic, productes elèctrics, carbó, vaixells mercants, automòbils), el màxim exportador, fet que li creava un superàvit en la seva balança comercial, i el més gran acumulador de reserves.

Als anys setanta, el PNB per càpita de l'RFA era més elevat que el dels Estats Units o França, i era el més elevat d'Europa.

Japó

L'altre país derrotat a la Segona Guerra Mundial, el **Japó**, continuava mantenint fortes dependències polítiques respecte als Estats Units a causa de la seva derrota a la guerra, però la seva economia, a l'igual de l'alemanya, s'havia desenvolupat espectacularment. Els Estats Units havien decidit ajudar en la recuperació de l'economia japonesa, amb el benentès que el desenvolupament del país podia animar els esforços de democratització i allunyar el fantasma del militarisme.

L'ajuda americana es va incrementar en el context de la guerra de Corea, avançant la seva incorporació al GATT i retornant la plena sobirania al govern japonès. L'economia japonesa creixia a una taxa anual del 10% als anys seixanta i les seves manufactures començaven a ser altament competitives. En el període conegut com els anys del "miracle japonès", es va incentivar el consum mitjançant tipus d'interès baixos i es van emprendre grans obres d'infraestructura; així mateix, es va posar en marxa una política de liberalització comercial. Van créixer les exportacions (una taxa de creixement anual del 16%) i a començaments dels anys setanta el Japó s'havia convertit en un dels primers productors mundials de vaixells, cotxes, acer i equips electrònics. La moneda, el ien, es va convertir en una de les monedes fortes als mercats internacionals.

Una nova situació mundial

El món s'havia transformat en interdependent des del punt de vista monetari, havien emergit grans consorcis bancaris internacionals i s'havien incrementat els fluxos de capital. El sistema inaugurat a Bretton Woods ja era incompatible amb un sistema comercial cada vegada més obert, i el dòlar s'havia de deslliurar del sistema de canvis fixos que vinculava totes les monedes participants en les institucions econòmiques i monetàries internacionals segons un sistema de canvis fixos.

Els anys transcorreguts des de la Segona Guerra Mundial havien canviat el món. Havien sorgit noves potències econòmiques i el 1971 els Estats Units ja només controlava el 15% de les exportacions mundials, un percentatge similar al del Japó i l'RFA, països que ja disposaven de més reserves que els Estats Units. L'altíssima circulació de dòlars als mercats internacionals es devia al fet que el dòlar era la principal moneda internacional d'intercanvi, però també estava ocasionada per les polítiques monetàries nord-americanes, basades en la sobreexpansió de la seva oferta de moneda (mitjançant la impressió) per a finançar la seva hegemonia mundial i la guerra del Vietnam. L'enorme afluència de dòlars l'havia transformat en una moneda feble, el seu valor estava sobredimensionat i estava provocant inflació no solament als Estats Units sinó a la resta de les economies del món. A més, els Estats Units ja s'enfrontaven a l'amenaça del dèficit comercial, ja que importaven més del que exportaven.

Crisi del sistema monetari internacional

La crisi del sistema monetari internacional es desenvolupa paral·lelament a la consecució dels grans assoliments de la distensió. El president nord-americà Richard Nixon va obrir la crisi monetària, quan el 1971, en enfrontar-se al primer dèficit comercial en tot el segle, va decidir protegir la seva moneda mitjançant la suspensió de la convertibilitat del dòlar en or, i va permetre que el dòlar oscil·lés més enllà dels límits de Bretton Woods. Amb l'ànim d'eixugar

el dèficit comercial, també es va decidir carregar una sobretaxa del 10% sobre les importacions, per a reduir la dependència, mentre es devaluava la moneda per a situar-la en el seu valor de mercat.

Aquestes mesures van comportar el final del sistema de Bretton Woods. Per a frenar la caiguda del dòlar als mercats monetaris, era necessari revaluar les monedes fortes en aquell moment, el ien japonès i el marc alemany, malgrat que ni el Japó, ni la República Federal Alemanya, ni en general els països de la CEE no hi estaven d'acord, ja que aquesta mesura implicava posar fi a les seves polítiques monetàries expansives. Els reajustaments en el valor de les monedes van generar una inflació internacional galopant, incrementada per la **crisi del petroli de 1973**. La situació no es començaria a corregir fins a l'**Acord de Jamaica de l'FMI el 1976**, de reforma del sistema monetari internacional i el pas formal a un sistema de canvis flexibles, però no va produir acords que reguessin l'ordre monetari internacional, amb la qual cosa es generarien en el futur tipus de canvi inestables i fluctuacions econòmiques cícliques.

1.2.4. La crisi del petroli i el seu impacte en l'economia internacional

La crisi del petroli es desencadena en el context de la guerra del Yom Kippur, la segona de les grans guerres araboisraelianes. Per a trobar els antecedents de la crisi cal remuntar-se al període del final de les concessions (a l'Aràbia Saudita, Kuwait, Veneçuela) per a l'explotació del cru a les grans corporacions multinacionals (les anomenades les set germanes) a començaments dels anys setanta i a l'onada de nacionalitzacions dels recursos petrolífers en diversos països de l'OPEP.

Taula 9. Les set germanes

Nom el 1973	Procedència	Evolució
Exxon	Estats Units	Es transforma en ExxonMobil (1999)
Royal Dutch Shell	Regne Unit – Holanda	
British Petroleum	Regne Unit	
Mobil	Estats Units	Es transforma en ExxonMobil (1999)
Texaco	Estats Units	Chevron (2001)
Standard Oil of California (SOCAL)	Estats Units	Chevron, després de la seva fusió amb Gulf Oil (1984)
Gulf Oil	Estats Units	Chevron, després de la seva fusió amb SO-CAL (1984)

Les dècades anteriors, les grans companyies petrolíferes controlaven la producció i distribució i el preu del petroli al món, i, per tant, el provinent dels països de l'Orient Mitjà rics en petroli. La renegociació dels acords i les nacionalitzacions implicaven que els països rics en petroli participarien d'un per-

centatge més gran del preu del barril, la qual cosa comportava, per a respectar els marges de benefici de les empreses multinacionals, que el preu del barril de petroli se situés a l'alça.

L'OPEP (Organització de Països Exportadors de Petroli), la van formar el 1960 sis països (l'Aràbia Saudita, l'Iran, l'Iraq, Kuwait i Veneçuela), i es va ampliar el 1971 a sis països més (Qatar, Indonèsia, Líbia, els Emirats àrabs Units, Algèria i Nigèria). La seva creació és un moviment de reacció a la intenció de les grans companyies petrolíferes de reduir el preu del barril de petroli i el pagament als grans països productors, malgrat l'augment constant de la demanda mundial de petroli.

En el context de la guerra de 1973, l'OPAEP (l'Organització de Països àrabs Exportadors de Petroli, composta pels països àrabs de l'OPEP, més Egipte i Síria, i creada després de la guerra dels Sis Dies el 1967), va adoptar mesures que pretenien castigar l'economia nord-americana, proveïdor de subministraments militars a Israel durant la guerra amb els àrabs, iniciant un embargament contra els Estats Units i Holanda –país on s'ubicava el mercat lliure (*spot*) de petroli més important del món–, mentre retallava la seva producció de petroli, una reducció d'aproximadament un 7% del total mundial.

Paral·lelament, van fracassar les negociacions entre l'OPEP i les set germanes per a augmentar el preu del barril de petroli. Fixat en dòlars dels EUA, el seu preu real havia disminuït de resultes de la política monetària nord-americana. En conseqüència, els països àrabs de l'OPEP van augmentar el preu del barril un 17%. Els mesos posteriors, el preu es va triplicar: va passar dels 3 \$ per barril el 1972 als 12 \$ el 1974.

L'**embargament petrolífer** va tenir més efectes polítics que econòmics. 1973 és l'any que marca la percepció (que subsisteix en l'actualitat) que els països àrabs disposaven d'un gran instrument per a dur a terme els seus objectius de política exterior: el petroli. Però en el terreny econòmic, l'embargament va ser superat per la política d'increment de la distribució de petroli que van posar en marxa les grans companyies, posseïdores de grans estocs.

L'altra mesura, tanmateix, sí que va tenir conseqüències econòmiques importants. Situada a cavall de les conseqüències derivades del procés de nacionalitzacions i els efectes de la guerra del Yom Kippur, l'augment del preu del petroli va impactar molt negativament a Europa: va afectar els balanços per compte corrent i va col·lapsar el creixement del producte nacional brut. Si afectada resultava l'economia dels països d'Europa Occidental, altament dependents del petroli provinent de l'OPEP, molt més negativa va ser la influència que l'augment del preu del petroli va tenir en els països menys desenvolupats, els anomenats països del Tercer Món.

Les **conseqüències de la crisi del petroli** van ser diverses.

- En primer lloc, la crisi va evidenciar la **falta de reserves** per part dels governs; també va implicar l'inici d'una política de diversificació dels proveïdors (es va buscar el petroli en països no integrats en l'OPEP) i de diversificació de les fonts d'energia (es van posar en marxa programes d'energia nuclear i polítiques de restricció del consum que els països d'Europa Occidental van començar a aplicar per a reduir la seva dependència petrolífera i energètica).
- En segon lloc, es va posar en evidència la **manca d'un marc institucional** adequat per a afrontar una crisi d'aquesta naturalesa, l'energètica. Entre les mesures destacables s'ha d'esmentar la creació de l'Agència Internacional de l'Energia, el 1974, com a organisme autònom de l'OCDE, orientada a respondre a situacions d'emergència en l'oferta i a la seguretat energètica.

2. La fractura centre-perifèria i el problema nord-sud

2.1. L'aparició d'un tercer bloc

2.1.1. La descolonització i els seus efectes sobre el sistema internacional

Els grans imperis colonials europeus van penetrar als territoris d'Àsia i l'Àfrica per les costes i seguint el curs ascendent dels rius. Exploradors, aventurers, geògrafs i gent diversa (Livingstone, Stanley, Rhodes) van partir als territoris inexplorats en cerca de matèries primeres i d'esclaus, enviats per les metròpolis europees en el seu afany per controlar rutes comercials i mercats. Els navegants portuguesos i els comerciants àrabs van ser els primers a arribar a la majoria dels territoris, tant a Àsia com a Àfrica; als segles xviii i xix van començar les conquestes la resta de països europeus, i el "repartiment" del món colonial es duu a terme entre 1880 i 1900, especialment a la Conferència de Berlín de 1884, entre el Regne Unit, França, Alemanya i Bèlgica.

El **Regne Unit** controlava una franja de territori a l'Àfrica que anava **de nord a sud**, d'Egipte a l'actual Sud-àfrica, distribuït en un domini sobre Egipte, el Sudan angloegipci, la Somàlia britànica, l'Àfrica Oriental britànica (que agrupava els territoris de Tanganika, Kenya i Uganda), l'Àfrica Meridional (els territoris de Bechuanaland i les dues Rhodèsies), i hegemonitzava el territori sud-africà. A més, a la zona occidental, després de l'inacabat intent de penetració pels grans rius per a fer un passadís que creués el continent africà d'est a oest, controlava els territoris de Gàmbia, Sierra Leone, Costa d'Or i Nigèria. A l'Àsia, el Regne Unit controlava l'imperi a l'Índia (Índia, Pakistan, Ceilan –que havia passat prèviament per mans portugueses i holandeses–, Birmània i Malàisia).

França controlava a l'Àfrica la **zona nord-occidental i central**, des de les costes de la Mediterrània fins al golf de Guinea, dividit en el Marroc francès, Algèria, l'immens territori de l'Àfrica Occidental francesa (Mauritània, Senegal, Guinea Conakry, Costa d'Ivori, Togo, Dahomey –l'actual Benín–, Mali, Alt Volta –l'actual Burkina Faso– i Níger), l'Àfrica Equatorial francesa (el Txad, la República Centre-africana, Camerun, Congo, Gabon), la Somàlia francesa i l'illa de Madagascar. Les possessions a l'Àsia es concretaven en la península d'Indoxina (Vietnam, Laos i Cambodja).

Holanda i **Bèlgica** controlaven els territoris d'Indonèsia i el Congo belga, respectivament. **Itàlia**, que quan acaba la Segona Guerra Mundial ja havia perdut les seves colònies, va arribar a controlar Líbia, la Somàlia italiana i durant uns quants anys Abissínia, l'actual Etiòpia. Finalment, **Espanya** i **Portugal** con-

trolaven els territoris de Río de Oro (Sàhara Occidental) i Río Muni (Guinea Equatorial), i la Guinea portuguesa (Guinea Bissau), Angola i Moçambic respectivament.

La manera com es va fer la colonització va esquarterar l'anterior organització social, econòmica i política de tots els territoris colonitzats. Com a criteri general val la pena assenyalar que la colonització va dividir ètnies, va desarticular l'agricultura tradicional, i va barrejar desordenadament grups culturals i identitats sòlidament assentades a Àsia i Àfrica.

El Regne Unit i França són, per les dimensions del seu imperi colonial, les dues grans metròpolis. Els dos països van seguir models de colonització diferenciats.

- El **Regne Unit** va utilitzar la política de govern indirecte, emprant les estructures tribals o polítiques existents per a governar territoris. Això va implicar el manteniment de formes de govern premodernes (principats, petits regnes) i grans mancances respecte a l'estructura administrativa de les zones que controlava.
- Per la seva part, **França** (i Bèlgica) van practicar una política d'assimilació, trencant les estructures socials i polítiques tradicionals precisament en unes zones d'alt nivell organitzatiu, les dels antics imperis centrals africans. Encara que la centralització administrativa era molt elevada, es van desarticular tots els territoris.

La descolonització

El procés de descolonització es produeix després de la Segona Guerra Mundial, entre els anys quaranta i la dècada dels seixanta. Les metròpolis europees, destrossades per la guerra, no podien sostenir els costos econòmics i militars d'unes colònies que havien participat en l'esforç de guerra, havien lluitat per la llibertat i contra el nazisme i l'imperi japonès, i on havia crescut el sentiment d'independència i emancipació, formant-se els primers partits polítics.

A més, l'experiència de lluita durant la guerra havia animat l'aparició i consolidació de grups guerrillers que lluitaven contra la presència militar dels països europeus. L'**onada descolonitzadora** es produeix primer a Àsia. El 1947 es va desmembrar l'Imperi britànic i apareixen els nous països de l'Índia, Birmània, Ceilan (Sri Lanka) i el Pakistan; el 1949, Indonèsia, i el 1957, Malàisia. El 1954 emergeixen Vietnam, Laos i Cambodja. La "balcanització" africana s'inicia el 1956, amb les independències de Tunísia, el Marroc i el Sudan; el 1957, Ghana i Togo, i el 1958, Guinea Conakry.

La resta de creació d'estats es realitza als anys seixanta, amb algunes excepcions que cal ressenyar. En primer lloc, el territori del Sàhara Occidental continua vinculat a Espanya fins al 1975, com passa amb les colònies portugueses de Guinea Bissau, Angola i Moçambic. En el cas de Namíbia, vinculada a Sud-

àfrica des de la retirada alemanya de les seves colònies en finalitzar la Primera Guerra Mundial, la independència plena no s'assoleix fins al 1990, quan finalitza el règim d'*apartheid* a Sud-àfrica i es redissenya la política a l'Àfrica Austral.

La **descolonització** va tenir un fort impacte en el sistema internacional, que va canviar substancialment poc després d'haver estat dissenyat pels grans poders aliats.

1) En primer lloc, els nous estats són **fruit dels pactes** entre les metròpolis i els grups de líders emergents als territoris, als quals, en la majoria dels casos, els països europeus voldran facilitar el seu accés al poder per a garantir així unes relacions privilegiades en el futur i mantenir les seves zones d'influència al món.

- De fet, el Regne Unit intentarà integrar tots els nous països descolonitzats a la Commonwealth, que funcionava des de finals del segle XIX, per a mantenir els vincles polítics (en alguns casos el cap d'estat, amb poders simbòlics, dels nous països era la reina britànica) i econòmics i comercials, assegurant un paper preeminent per a la lliura esterlina en la realització d'intercanvis, i, per tant, en l'economia internacional.
- El mateix va fer França, que crea la Unió Francesa el 1946 amb els mateixos propòsits, reconvertint-la en Comunitat Francesa el 1958. La difícil perpetuació en el futur dels vincles entre els nous estats i les antigues metròpolis conduirà, en molts casos, a revoltes internes d'afirmació nacional i a canvis de règim que implicaran l'esclat de diversos conflictes armats.

2) En segon lloc, els nous estats emergeixen de la mateixa manera com s'havia produït l'administració colonial; el **traçat de fronteres**, arbitrari en la majoria de casos i dibuixat sobre el paper amb un regle en altres, divideix ètnies i zones econòmiques, i barreja grups confessionals, obligant els grups a una convivència forçada. Els interessos de les potències europees crearan estats petits, com Togo o Gàmbia, de monocultiu, amb una estructura geogràfica que els condemnarà a la dependència econòmica; també es creen grans estats, com Mauritània, Níger, Mali o el Txad, el monolitisme geogràfic dels quals els impedirà diversificar la seva economia.

3) En tercer lloc, la descolonització **multiplica el nombre d'estats** del sistema internacional, que en la seva totalitat passaran a integrar-se en l'Organització de les Nacions Unides (que passa de 51 membres el 1945 a 99 el 1960, i a 159 el 1990; el 2006 arriba a 192), i multiplica i àmplia les incipients organitzacions regionals.

El paper de les Nacions Unides

Precisament, el paper de les Nacions Unides va ser rellevant per al procés descolonitzador. El capítol XI de la Carta de San Francisco preveia el desenvolupament de govern propi en els territoris no autònoms, i en el capítol XII, un règim internacional d'administració

fiduciària per als territoris que estiguessin sota un règim de mandat (com els de l'Orient Mitjà) o que fossin segregats d'estats enemics com a resultat de la guerra.

El paper de l'Assemblea General de les Nacions Unides

El màxim assoliment de les Nacions Unides es va dur a terme des de l'**Assemblea General**, l'òrgan en què els nous estats estaven representats i que col·lidia amb la política practicada pel Consell de Seguretat, òrgan aquest últim on s'integraven precisament les metròpolis colonials, fet que explica la inacció, el bloqueig o l'acció opaca de les Nacions Unides en els processos de descolonització que es van dur a terme mitjançant un enfrontament armat entre les metròpolis i els grups independentistes dels diferents territoris colonitzats. La Declaració de l'Assemblea General el 1960 sobre la **concessió d'independència** als països i pobles colonials feia una crida a posar fi de manera ràpida i incondicional al colonialisme i a la situació de dependència dels territoris fideïcomissats i no autònoms.

El 1970, l'Assemblea General va aprovar un programa d'activitats per a la plena aplicació de la independència als països i pobles colonials, origen de les sancions contra Rhodèsia del Sud. També es van estudiar mesures similars contra Sud-àfrica i Portugal.

No obstant això, cal descartar la idea que la descolonització va ser una mena de "carta atorgada" per les metròpolis. En la gran majoria de casos la descolonització s'assoleix després de lluites armades des dels territoris contra les metròpolis, especialment França, que es van mostrar aclaparadorament reticents a abandonar les colònies. Els casos més representatius són els d'Indoxina, el Congo Belga i Algèria, encara que val la pena ressenyar el cas de l'Índia britànica, per les conseqüències que va tenir el seu procés de descolonització.

El subcontinent indi

Els inicis de la **presència britànica a l'Índia** es remunten al tractat de París de 1763, necessitada la indústria tèxtil britànica d'abundants matèries primeres. Mitjançant el govern indirecte, el Regne Unit havia aconseguit evitar un front comú d'oposició a la seva presència al territori, que no va arribar a controlar per complet fins a finals del segle XIX. Fundat el 1885, el Congrés Nacional Indi, es converteix en un partit que mitjançant mètodes innovadors, la resistència pacífica d'un dels seus líders, Mahatmas Ghandi, planteja múltiples obstacles als britànics. Aquest partit mai no va arribar a mantenir bones relacions amb la metròpoli, ja que era percebut com la gran amenaça d'independència. De fet, el 1905, el Regne Unit va animar la creació de la Lliga Musulmana, com a contrapoder al creixent pes del Congrés, un grup polític partidari des del seu origen de la creació d'un estat musulmà separat de l'Índia al Pakistan i

el golf de Bengala. Durant la Segona Guerra Mundial, les relacions entre el Congrés Nacional i els britànics van empitjorar, ja que va sostenir una actitud d'obstaculització, que seria interpretada com a suport tàcit als japonesos.

Si aquesta política va tenir efectes importants en la decisió de **partició del subcontinent indi**, les lluites sectàries entre 1945 i 1947 entre hindús i musulmans la van sentenciar. El Congrés Nacional es va mostrar incapaç de canalitzar i integrar els interessos dels musulmans. El govern de Clement Atlee, laborista, va adoptar la decisió finalment el 1947 de permetre la independència. Lord Mountbatten, últim virrei britànic, va presentar un pla de partició dels territoris en diversos estats, el més important dels quals era el de l'Índia, ja que la proposta preveia la creació de dos països partint de criteris d'identitat religiosa.

Les deportacions ètniques (que van afectar 17 milions de persones), realitzades en un ambient de matances entre les dues comunitats, no van aconseguir "ordenar" definitivament els dos països, en un increment de tensions per temes no resolts que conduiria, un any després de la partició, a la primera guerra indopakistanesa derivada de l'adhesió a l'Índia del principat del Caixmir, un territori també ambicionat pel Pakistan. Precisament aquest últim país, dividit en dues parts separades per l'Índia, haurà d'afrontar al cap d'unes quantes dècades el problema de la secessió armada dels territoris situats al golf de Bengala, i que donaria origen a la creació de l'Estat de Bangla Desh el 1971.

Indoxina

El cas d'**Indoxina** és tan sagnant com el de la descolonització de l'Índia. L'interès francès per intentar aconseguir controlar plenament els recursos de les colònies va generar dures intervencions militars i la transformació dels conflictes en episodis de la Guerra Freda. En finalitzar la Segona Guerra Mundial, el líder Ho Chi Minh, dirigent del partit Vietminh, va proclamar la independència del Vietnam. Tanmateix, els francesos, tal com s'havia acordat en la Conferència de Potsdam, de divisió del món en àrees d'influència, van tornar al Vietnam, al sud del país. Mentrestant, Ho, practicant una política conseqüent amb les aspiracions de la guerra, va proclamar la independència del nord de Tonquín (Vietnam del Nord) i va crear la República Democràtica del Vietnam. França va acceptar el 1946 l'existència del Vietnam com a estat independent vinculat a la Unió Francesa, però l'intent francès de mantenir-se al país va generar l'esclat de la guerra. Ja el 1950, iniciada la guerra de Corea, Ho Chi Minh va demanar ajuda a la Xina Popular i a l'URSS, mentre França sol·licitava ajuda logística als Estats Units.

La guerra francovietnamita finalitza el 1954, quan es produeix la derrota francesa a Dien Bien Phu. Els subsegüents acords de Ginebra van dissenyar un pla de partició d'Indoxina en tres estats (Cambodja, Laos i el Vietnam) i van dividir el Vietnam en dues zones fins que es decidís en un referèndum, previst per al 1958. Tanmateix, el govern de Ngo Dinh Diem, al sud del país, aliat de

França i dels Estats Units, es va negar a celebrar-lo, i es va iniciar una guerra civil, amb components clars de conflicte regional i conflicte internacional bipolar. A partir de 1963 començaria la implicació accelerada dels Estats Units en la guerra contra la guerrilla del Vietcong al sud, que no conclouria fins a la seva derrota militar i posterior retirada el 1973.

El Congo Belga

El Congo Belga s'havia independitzat el 1961, però el país estava en situació de conflicte armat derivat de les lluites tribals, mentre continuava constituint un objecte desitjat per Bèlgica. Precisament, l'existència de la Unió Minera de l'Alt Katanga, en mans belgues i amb alts interessos en els recursos minerals del país, va animar les ambicions secessionistes de la província de Katanga. Així es va crear un govern titella, dirigit per Moïse Tshombé, enfrontat al govern progressista del congolès Patrice Lumumba, que seria assassinat finalment en el transcurs del cop d'estat dirigit el 1961 per Joseph Mobutu. Paral·lelament, el conflicte de Katanga va motivar una decisió molt controvertida: el Consell de Seguretat de les Nacions Unides va decidir enviar una força de pacificació, que finalment s'involucraria en la guerra. Del paper opac de les Nacions Unides va quedar el record de la mort el 1961, probablement un assassinat, del llavors secretari general de les Nacions Unides, el suec Dag Hammarskjöld, mentre es dirigia a negociar un alto el foc.

Algèria

Finalment, el cas d'Algèria adquireix particular importància perquè es tracta d'una colònia que formava part des de 1948 del territori nacional francès. Des de mitjan anys cinquanta, el tema de la descolonització algeriana havia estat tractat al fòrum de les Nacions Unides, però França sempre es va oposar a abandonar el país. Com en el cas d'Indoxina, va ser l'oposició armada interna iniciada el 1954 i liderada pel Front d'Alliberament Nacional el que va permetre la independència del país el 1962 després de la derrota militar francesa.

2.1.2. L'organització de la perifèria: el Moviment de Països No Alineats

L'emergència a la vida internacional del món descolonitzat va implicar iniciatives per a crear solidaritats entre els nous països, ja que compartien una història paral·lela –l'herència colonial– i havien d'abordar problemes similars, sobretot els derivats del desenvolupament econòmic.

L'any 1954 marca l'inici de l'organització de la perifèria. A Ceilan, alguns països de nou descolonitzats d'Àsia –Birmània, el mateix Ceilan, l'Índia, el Pakistan i Indonèsia– van llançar una iniciativa de convocatòria d'una gran conferència internacional. L'objectiu inicial de la reunió era debatre la necessitat de convocar una gran conferència afroasiàtica dels pobles descolonitzats, amb l'afany de promoure la concertació entre els nous països, especialment en el

context asiàtic, i pressionar per a la descolonització a l'Àfrica. La situació internacional era canviant; Àsia s'estava transformant en terreny de la Guerra Freda i els Estats Units, després de la derrota francesa a Indoxina, feien nous passos per a implicar-se en els assumptes regionals, impulsant una nova aliança militar, el Pacte de Manila, gènesi de la SEATO (Organització del Tractat del Sud-Est Asiàtic).

La Conferència de Colombo

La convocatòria de conferència –la **Conferència de Colombo**– va ser un èxit, ja que va implicar la creació de l'OSPAA (Organització de Solidaritat amb els Pobles d'Àfrica i Àsia) que, l'any següent, el 1955, reuneix a Bandung, Indonèsia, 29 països que representaven el 60% de la població mundial, encara que només gaudien del 15% de la riquesa. Als països ja esmentats, els que havia participat en la reunió de Colombo, cal afegir-hi els nous països àrabs sorgits del final dels mandats britànic i francès, entre els quals sobresurt Egipte; també, alguns països que ja eren independents, com l'Afganistan o Etiòpia, i països la presència dels quals en la conferència no podia deixar de resultar perturbadora, com la República Popular de la Xina. La presència xinesa, el paper de la qual va anar relativitzant-se en el temps, ràpidament va suscitar recels entre els participants, temorosos que la proclamació xinesa de la seva especial responsabilitat a la zona asiàtica ocultés altres ambicions expansionistes.

La Conferència de Bandung

La Conferència de Bandung va proclamar el principi de la coexistència pacífica entre els pobles, diferent del principi de coexistència pacífica de l'URSS, i que tenia el seu origen en el budisme i en la doctrina ghandiana de la no-violència. El principi havia estat recollit en l'Acord sinoindi sobre la frontera de l'Himàlaia, inspirat en les teories de Panch Shla, i es basava en el respecte recíproc a la integritat territorial i la sobirania, la no-agressió mútua, la no-intervenció en els assumptes interns dels països, i la igualtat i el profit mutus. A més, la declaració final de Bandung va establir altres principis addicionals d'importància cabdal:

- El respecte als drets fonamentals dels pobles, de conformitat amb la Carta de les Nacions Unides.
- El reconeixement de la igualtat de races i nacions.
- El dret a defensar-se individualment o col·lectivament.
- El rebuig dels blocs imposat per l'existència de guerra freda.
- L'abstenció del recurs a l'amenaça d'agressió o a l'ús de la força.
- El compromís per solucionar pacíficament els conflictes.
- L'estímul a la cooperació entre els nous països.

És impossible analitzar la importància de Bandung sense tenir en compte la talla dels líders que la van impulsar: Nehru, símbol juntament amb Ghandi de la resistència índia contra els britànics i artífex de la independència; Nasser,

símbol de la lluita contra la influència britànica i francesa a l'Orient Mitjà i personificació del panarabisme; Nkrumah, el líder de la independència de Ghana i exemple de la lluita africana per la descolonització, i Sukarno, líder de la independència d'Indonèsia. Això sense oblidar el paper important que Chu En Lai, el ministre xinès d'Exteriors, va exercir en la Conferència.

L'impacte i significat de Bandung sobre les relacions internacionals va ser ampli. La idea comuna era impulsar una nova línia d'actuació, basada en el distanciament respecte als blocs i en el neutralisme. Bandung pretenia reforçar la solidaritat afroasiàtica, mitjançant una condemna del colonialisme i la reivindicació del desenvolupament econòmic.

És indubtable que es pot entendre com un intent d'organitzar els nous països, l'anomenat Tercer Món, tal com el va denominar el demògraf francès Alfred Sauvy el 1952, comparant la situació de molts països amb la del "Tercer Estat" de Sièyes abans de la Revolució Francesa. L'any següent, el 1956, en la Cimera que va tenir lloc entre els líders d'Egipte (Nasser), Iugoslàvia (Tito) i l'Índia (Nehru), es va començar a tractar sobre la creació d'un moviment que reunís els nous països.

Comunicat final de la Conferència Afroasiàtica de Bandung, abril de 1955

La Conferència Afroasiàtica ha estudiat la funció d'Àsia i de l'Àfrica i ha examinat els mitjans gràcies als quals els pobles dels països representats poden dur a terme la cooperació econòmica, cultural i política més estreta.

a) Cooperació econòmica

1) [...] Necessitat urgent d'impulsar el desenvolupament econòmic de la zona afroasiàtica. [...] Els països participants han expressat el desig general d'una cooperació econòmica basada en els interessos mutus i en el respecte de la sobirania nacional. [...] Les proposicions concernents a la cooperació econòmica entre els països afroasiàtics no exclouen el caràcter desitjable o la necessitat d'una cooperació amb els països situats fora de la zona afroasiàtica, incloent-hi la inversió de capitals estrangers.

2) Els països participants decideixen prestar-se una assistència tècnica, en la mesura que es pugui [...]

3) La Conferència Afroasiàtica recomana: l'establiment com més aviat millor d'un fons de les Nacions Unides per al desenvolupament econòmic; l'adjudicació per part del Banc Internacional de Reconstrucció i Desenvolupament d'una gran part dels seus recursos als països afroasiàtics; la ràpida fundació d'una corporació financera internacional que haurà d'incloure en les seves activitats el compromís a dur a terme inversions. (...)

4) [...] Necessitat vital d'estabilitzar el comerç de les mercaderies a la zona afroasiàtica. (...)

5) La Conferència Afroasiàtica preconitza una acció col·lectiva dels països participants per a estabilitzar els preus internacionals i la demanda de mercaderies essencials mitjançant disposicions bilaterals i multilaterals. (...)

6) La Conferència estima que els països d'Àsia i de l'Àfrica han de diversificar les seves exportacions manufacturant les seves pròpies matèries primeres, sempre que això sigui econòmicament realitzable. (...)

b) Cooperació cultural

1) La Conferència està persuadida que el desenvolupament de la cooperació cultural figura entre els mitjans més poderosos d'entesa entre les nacions. (...)

Bibliografia

Roberto Mesa (1982). *La sociedad internacional. Documentos básicos* (vol. II). Madrid: Taurus, pàg. 165-175.

2) La Conferència ha pres nota del fet que l'existència del colonialisme en nombroses regions d'Àsia i d'Àfrica, sigui quina sigui la seva forma, impedeix la cooperació cultural i el desenvolupament de les cultures nacionals. [...] En particular, la Conferència condemna el racisme com a mitjà d'opressió cultural. (...)

c) Drets humans i autodeterminació

1) La Conferència Afroasiàtica declara que dóna ple suport als principis fonamentals dels drets humans tal com es defineixen en la Carta de les Nacions Unides i considera la Declaració Universal dels Drets Humans un objectiu comú cap al qual han de tendir tots els pobles i totes les nacions. La Conferència declara que dóna ple suport al principi del dret dels pobles i de les nacions a disposar d'ells mateixos, com a condició prèvia per gaudir totalment de tots els drets humans.

2) La Conferència deplora la política i les pràctiques de segregació i de discriminació racials que formen la base del sistema polític i de les relacions humanes en vastes regions de l'Àfrica i en altres parts del món. Aquest comportament no és només una violació grollera dels drets humans, sinó també una negació dels valors essencials de la civilització i de la dignitat de les persones. (...)

3) Considerant la tensió existent al Pròxim Orient, tensió causada per la situació de Palestina, i considerant el perill que aquesta tensió constitueix per a la pau mundial, la Conferència Afroasiàtica declara que dóna suport als drets del poble àrab de Palestina i demana l'aplicació de les resolucions de les Nacions Unides sobre Palestina i la realització d'una solució pacífica per al problema palestí.

d) Problemes dels pobles dependents

1) De conformitat amb la posició que ha pres sobre l'abolició del colonialisme, la Conferència Afroasiàtica dóna suport a la interpretació d'Indonèsia respecte als passatges dels acords entre els Països Baixos i Indonèsia relatius a l'Oest d'Irian (Nova Guinea Occidental).

2) Pel que fa a la situació inestable a l'Àfrica del Nord i a la negativa persistent a concedir als pobles de l'Àfrica del Nord el seu dret a l'autodisposició, la Conferència Afroasiàtica declara que dóna suport als drets dels pobles d'Algèria, del Marroc i de Tunísia a disposar d'ells mateixos, i a pressa el Govern francès perquè arribi sense demora a una solució pacífica d'aquesta qüestió.

e) Mesures a favor de la pau i de la cooperació mundials

1) La Conferència Afroasiàtica, prenent nota del fet que diversos estats encara no han estat admesos a les Nacions Unides i considerant que per a una cooperació eficaç per a la pau mundial les Nacions Unides haurien de ser universals, apel·la al Consell de Seguretat perquè doni suport a l'admissió de tots els estats que tenen les qualitats requerides per la Carta per a ser membres de les Nacions Unides. [...] La Conferència considera que la representació dels països de la regió asiàtica i africana al Consell de Seguretat és inadequada, si es té en compte una distribució geogràfica equitativa. (...)

2) La Conferència Afroasiàtica, havent considerat com a perillosa la situació de tensió internacional i els riscos a què s'enfronta tota la raça humana pel perill d'explosió d'una guerra total, en què s'empraria el poder destructiu de tots els tipus d'armaments, incloent-hi les armes nuclears i termonuclears, crida l'atenció de totes les nacions sobre les terribles conseqüències que es derivarien si tingués lloc una guerra d'aquest tipus. La Conferència considera que el desarmament i la prohibició de la producció i de la utilització d'armes de guerra nuclears i termonuclears, i de l'experimentació amb aquestes armes, són unes necessitats imperatives per a salvar la civilització de la por i de la perspectiva d'una destrucció total. (...)

f) Declaració sobre els problemes dels pobles dependents

La Conferència Afroasiàtica ha discutit els problemes dels pobles dependents i del colonialisme, i dels mals que es deriven de la submissió dels pobles a la servitud de l'estranger, a la seva dominació i a la seva explotació per aquest últim motiu. La Conferència està d'acord:

1) A declarar que totes les manifestacions del colonialisme són un mal al qual s'ha de posar fi ràpidament.

2) A declarar que la qüestió dels pobles sotmesos a la servitud de l'estranger, a la seva dominació i a la seva explotació constitueix una negació dels drets fonamentals de les

persones, és contrària a la Carta de les Nacions Unides i obstaculitza la pau i la cooperació mundials.

3) A declarar que dóna suport a la causa de la llibertat i de la independència dels pobles.

4) I a apel·lar a les potències interessades perquè atorguin la llibertat i la independència d'aquests pobles.

g) Declaració sobre les mesures favorables a la pau i a la cooperació mundials

La Conferència ha examinat ansiosament el tema de la pau mundial i de la cooperació. Ha pres nota amb profunda inquietud de l'estat de tensió internacional i del perill de guerra atòmica mundial. El problema de la pau és el corol·lari de la seguretat internacional. Quant a això, tots els països haurien de cooperar, en particular per mitjà de les Nacions Unides, per a arribar a una reducció dels armaments i a l'eliminació de les armes nuclears sota un control internacional eficaç, és d'aquesta manera com es pot assegurar la pau internacional i la utilització exclusiva de l'energia nuclear amb finalitats pacífiques [...].

h) Deu principis

1) Respecte pels drets humans fonamentals, la conformitat amb les finalitats i amb els principis de la Carta de les Nacions Unides.

2) Respecte per la sobirania i la integritat territorial de totes les nacions.

3) Reconeixement de la igualtat de totes les races i de la igualtat de totes les nacions, grans i petites.

4) No-intervenció i no-ingerència en els assumptes interns dels altres països.

5) Respecte pel dret de tota nació a defensar-se individualment o col·lectivament, de conformitat amb la Carta de les Nacions Unides.

6) Rebuig del recurs als acords de defensa col·lectiva destinats a servir els interessos particulars de les grans potències, siguin quines siguin.

7) Abstenció d'actes o d'amenaques d'agressió o de l'ús de la força contra la integritat territorial o la independència política d'un país.

8) Solució de tots els conflictes per mitjans pacífics, com ara la negociació o la conciliació, l'arbitratge o el recurs davant els tribunals, i altres mitjans pacífics que puguin escollir els països interessats, de conformitat amb la Carta de les Nacions Unides.

9) Foment dels interessos mutus i de la cooperació.

10) Respecte per la justícia i les obligacions internacionals. (...)

Font: Adaptat i resumit de Roberto Mesa, 1982.

La influència de Bandung en els nous estats també va ser molt significativa. Entre 1960 i 1967 van emergir 45 nous països, especialment a l'Àfrica, que van generar agregacions i organismes regionals. El 1958, va tenir lloc la Conferència d'Estats Africans Independents a Accra, Ghana, que va marcar l'inici dels treballs per a la creació de l'OUA, l'Organització per a la Unitat Africana, fundada a Addis Abeba el 1963 amb 41 membres.

Tres agregacions diferents de països africans

No obstant això, aviat van sorgir les diferències respecte de si els nous països africans s'havien d'unir al voltant de la idea del panafricanisme, del qual, alhora, hi havia diferents concepcions. En pocs anys van sorgir tres agregacions amb postulats diferents.

- En primer lloc, el **grup de Brazzaville**, el 1960, de països francòfons, vist com una iniciativa neocolonialista i que integrava països com el Senegal, el Congo, Mauritània, el Txad, l'Alt Volta i Madagascar. Aquests països crearien finalment el 1961 l'Organització Africana i Malgaixa de Cooperació Econòmica.
- En segon lloc, el **grup progressista de Casablanca**, el 1961, de marcada tendència panafricanista, que integrava els països africans àrabs i alguns països de l'Àfrica Occidental (Algèria, Egipte, el Marroc, Ghana, Mali i Guinea Conakry), que van orientar els seus treballs a la creació de l'OUA.
- Finalment, el **grup de Monròvia**, també el 1961, contraris al panafricanisme i que incloïa Etiòpia, Libèria, Líbia, Nigèria, Sierra Leone, Somàlia, Togo i Tunísia.

El Moviment de Països No Alineats

Mentrestant, el llegat de Bandung es va concretar en l'organització d'un moviment. El 1961, es va crear a la **Conferència de Belgrad el Moviment dels Països No Alineats**. El moviment era recolzat per l'activitat de les mateixes Nacions Unides, que l'any anterior, per mitjà de la seva Assemblea General, havien aprovat la Declaració sobre la concessió d'independència als pobles colonials. De nou, en el context internacional, s'havien produït esdeveniments que reforçaven l'esperit del que s'havia declarat a Bandung: s'havia iniciat la lluita armada a Angola contra la colonització portuguesa; s'havia produït l'alliberament de Jomo Kenyatta, després d'anys de presó per la seva implicació en la rebel·lió dels Mau-Mau contra els britànics (aquest líder independentista de Kenya es convertiria en primer ministre del seu país); havia triomfat la revolució castrista a Cuba, i s'havia produït la intervenció índia a l'illa de Goa per a posar fi a la colonització portuguesa.

A Belgrad van assistir un total de vint-i-sis països, fonamentalment d'Àsia i Àfrica, que, al costat d'una presència important de l'Amèrica Llatina com a observadors, van decidir crear un moviment que representés una tercera via en les relacions internacionals. A la iniciativa també es va incorporar Iugoslàvia. Malgrat estar ubicada en un altre continent i no tractar-se d'un país descolonitzat, Iugoslàvia havia mostrat la seva voluntat d'equidistància en la divisió est-oest a Europa.

Els principis que es van proclamar van ser l'antiimperialisme, l'anticolonialisme i l'antineocolonialisme; la lluita per la distensió (en una carta adreçada als Estats Units i a la Unió Soviètica es reclamava que fessin esforços a favor de la negociació i per a evitar les guerres); també van proclamar la seva oposició a les aliances militars i a la presència de bases militars als seus territoris, i a més, van manifestar la seva oposició al racisme, al sionisme i a l'*apartheid*, recordant especialment la política d'Israel, de Rhodèsia i de Sud-àfrica.

Finalment, els participants a la Conferència de Belgrad van fer una crida per la cooperació econòmica i per la creació d'un nou ordre econòmic internacional (NOEI). El lideratge de Sukarno (Indonèsia), Kwame Nkrumah (Ghana), Gamal Abdel Nasser (Egipte), Josip Broz Tito (Iugoslàvia) i Jawaharlal Nehru (Índia) va ser central per a l'èxit de la iniciativa.

El 1964 ja eren quaranta-set els països no alineats que es van reunir de nou, aquesta vegada al **Caire**, on van aprovar el Programa per a la Pau i la Cooperació Internacional i la seva coordinació amb l'OUA, l'Organització per a la Unitat Africana.

El 1970 a **Lusaka**, en la III Conferència, als països del Moviment s'hi van unir els grups d'alliberament que lluitaven contra les metròpolis o contra els règims imposats per aquestes a Angola, Moçambic i Zimbabwe, i de nou es van fer peticions per a un NOEI.

En la IV Conferència a **Alger**, de 1973, poc abans de la guerra del Yom Kippur, el nombre de participants havia augmentat considerablement: setanta-cinc països, vint-i-tres observadors i tres convidats. A Alger es van aprovar la Declaració Política, la Declaració Econòmica i el Programa d'Acció per a la Cooperació Econòmica, a més d'iniciar-se la institucionalització mitjançant la creació d'una oficina de coordinació entre disset països, amb capacitat per a prendre decisions per consens i coordinar-se en el marc de les Nacions Unides.

Efectivament, la **Carta d'Alger** argumentava que entre 1953 i 1966 la participació dels països en desenvolupament en el total de les exportacions mundials havia disminuït del 27% al 19,3%, i que mentre que el valor de les exportacions dels països industrialitzats havia augmentat en 65.000 milions de dòlars en aquell període, als països en desenvolupament només corresponia unes exportacions per valor de 3.000 milions de dòlars.

També s'argumentava que a la dècada dels seixanta, els països en desenvolupament havien pogut comprar una desena part menys d'importacions per un mateix valor determinat de les seves exportacions tradicionals. La **pèrdua de poder adquisitiu** agreujava l'endeutament dels països en vies de desenvolupament i incrementava el deute públic, en uns països en situació de retard

La frase

D'Alger és l'eslògan del dirigent algerià Boumedien: "La línia que separa el món no és només ideològica".

tecnològic, amb una producció d'aliments estancada i en ràpid creixement demogràfic. Per a pal·liar aquests greus dèficits, la Carta d'Alger proposava un programa d'acció amb mesures que calia adoptar en favor d'aquest conjunt de països.

El nou ordre mundial de la informació també va ser reclamat pels **països no alineats en la cimera d'Alger, i es basava en la constatació que els recursos i la gestió dels mitjans i les tecnologies de la informació eren a les mans dels Estats Units i els països d'Europa Occidental, fet que generava una situació de dependència cultural**. La petició va ser recolzada pel Grup dels 77 i per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 1976, i es va fer l'encàrrec a la Unesco de donar suport a la creació del nou ordre. La reunió de la Unesco aquell mateix any va generar una comissió d'estudi, com a mesura conciliadora entre les diferents actituds, a causa del rebuig dels països desenvolupats a la idea del nou ordre de la informació. Els treballs de la Comissió Internacional per a l'Estudi dels Problemes de la Comunicació van quedar exposats en l'Informe McBride (el seu president), que es va presentar finalment el 1980, i en què es validaven les recomanacions realitzades pels països no alineats. No obstant això, les conclusions de l'informe no van tenir plasmació política les dècades següents i la petició va caure en oblit.

L'èxit dels països no alineats va prosseguir en la V Conferència de Colombo el 1976 (vuitanta-sis països) i en la VI Conferència, que va tenir lloc a l'Havana el 1979 (noranta-cinc països), però a partir d'aquesta última conferència les diferències exemplificades en la disputa entre Tito i Fidel Castro, per la intenció d'aquest últim de vincular el Moviment a l'URSS, van començar a marcar el seu declivi, aguditzada les dècades següents pel final de la Guerra Freda.

Fins a l'actualitat, a més de les indicades, s'han fet vuit conferències més: Nova Delhi (1983); Harare (1986); Belgrad (1989); Djakarta (1992); Cartagena de Indias (1995); Durban (1998); Kuala Lumpur (2003), i l'Havana (2006).

2.1.3. Emergència del diàleg nord-sud: el grup dels 77 i l'UNCTAD

Els països descolonitzats no es van limitar a expressar la seva opinió des dels fòrums esmentats. Conscients que la seva entrada en la vida internacional implicava un cert poder de pressió als organismes internacionals, van començar a organitzar-se per a coordinar les seves polítiques a les Nacions Unides, especialment en les tasques de l'Assemblea General.

El **Grup dels 77** es va establir el juny de 1964 per part de setanta-set països signants d'una declaració amb motiu de la clausura de la primera sessió de la Conferència sobre Comerç i Desenvolupament de les Nacions Unides (UNCTAD). El Grup es va institucionalitzar a partir de la carta aprovada en la Conferència d'Alger el 1967, i va donar origen a una estructura de desenvolupament gradual i a la creació dels capítols del Grup en la FAO (Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació), l'UNIT (Organització de les

El Grup dels 77 en l'actualitat

Es compon de cent trenta-quatre països de tots els continents, que representen un 70% dels membres de les Nacions Unides.

Nacions Unides per al Desenvolupament Industrial), la Unesco (Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura), l'UNEP (Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient), i el Grup dels 24 davant el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional. Va néixer amb l'objectiu d'articular i promoure els seus interessos econòmics col·lectius i enfortir la seva capacitat negociadora conjunta en tots els assumptes econòmics relacionats amb el sistema de les Nacions Unides.

Precisament, la Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament (UNCTAD) es va crear el 1964 amb l'objectiu de promoure la integració dels països en vies de desenvolupament en l'economia mundial dins un marc propici per al desenvolupament. La UNCTAD actua com un fòrum de debat intergovernamental, duu a terme investigacions i anàlisi de polítiques i ofereix assistència tècnica als països.

En les seves primeres dècades d'existència, la UNCTAD va guanyar autoritat en emergir com un fòrum intergovernamental de diàleg i negociacions nord-sud, incloent-hi la discussió sobre un nou ordre econòmic internacional. En aquesta època es van aconseguir **acords importants** com:

- El sistema generalitzat de preferències (1968), per a millorar l'accés de les economies en via de desenvolupament a les exportacions dels països desenvolupats.
- Una sèrie d'acords sobre mercaderies, per a estabilitzar els preus d'exportacions crucials per als països en desenvolupament.
- Acords per a enfortir la capacitat dels països en desenvolupament de mantenir les seves flotes mercants.
- Una sèrie d'acords multilaterals sobre principis equitatius i regles de conducta per al control de pràctiques de negoci.

En aquesta primera fase, els assoliments més coneguts són segurament la definició de l'objectiu del 0,7% del PIB com a ajuda al desenvolupament per part dels països més desenvolupats, objectiu adoptat també per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 1970, i la identificació, el 1971, de la categoria de països menys desenvolupats, que uneixen vulnerabilitat econòmica, ingressos baixos i un capital humà feble.

Els països menys desenvolupats

En l'actualitat, aquesta categoria està composta per cinquanta països, una quarta part del total mundial. La majoria (trenta-tres) se situen al continent africà. Caldrà esperar fins al 1981 perquè la UNCTAD organitzi la Primera Conferència de Nacions Unides sobre els Països Menys Desenvolupats.

Als anys vuitanta, la UNCTAD es va haver d'enfrontar a un context econòmic i polític canviant. D'una banda, la modificació del pensament econòmic va començar a posar l'èmfasi en la necessitat que les estratègies de desenvolupament s'orientessin al **mercat**, centrant-se en la liberalització comercial i la

privatització de les empreses públiques. A més, moltes economies en via de desenvolupament es van trobar immerses en el problema del **deute extern**. Els programes d'ajustament estructural del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional aplicats als països amb aquest problema fins i tot van empitjorar la seva situació econòmica, i van ocasionar un creixement econòmic negatiu i altes taxes d'inflació, especialment a l'Amèrica Llatina. Addicionalment, es va incrementar la interdependència econòmica a escala mundial.

El treball de la UNCTAD en aquesta dècada es va circumscriure a l'**assistència tècnica als països**, encara que també es van assolir èxits importants en l'àmbit de la cooperació sud-sud, com l'Acord sobre un **sistema global de preferències** entre països en vies de desenvolupament, el 1989, que ha estat ratificat per quaranta-quatre països.

Des dels anys noranta, la UNCTAD s'ha adaptat a un nou context internacional caracteritzat per la creació de l'**Organització Mundial del Comerç** en finalitzar la Ronda Uruguai del GATT el 1995; a un increment espectacular dels fluxos financers internacionals, causa d'una gran inestabilitat i volatilitat financeres, i a l'increment de la inversió estrangera directa com a subproducte de la globalització. El treball de la UNCTAD se centra ara a analitzar els vincles entre comerç, inversions, tecnologia i empreses; a assistir tècnicament els països en vies de desenvolupament i a col·laborar-hi davant les negociacions comercials internacionals.

2.2. Evolució i declivi de la perifèria

2.2.1. La reclamació d'un nou ordre econòmic internacional i el problema del desenvolupament

El terme **centre-perifèria** va ser encunyat per l'economista argentí Raúl Prebisch. Membre de l'escola estructuralista en l'estudi de les relacions internacionals, va desenvolupar la teoria de la dependència, entesa com una situació en què les economies del Tercer Món depenien de les del món desenvolupat o Primer Món, i es convertien en productores de matèries primeres per a les metròpolis desenvolupades.

Per tant, la fractura centre-perifèria assenyalaria l'existència d'un centre, constituït per economies fortes, i d'un grup de països, la perifèria, les economies dels quals són febles però que es veuen forçades a interactuar seguint unes regles prèviament definides pel centre.

El problema que més consensos ha generat entre els països de la perifèria és la reclamació d'un **nou ordre econòmic internacional** (NOEI). Llargament reclamat pels països no alineats després de la Conferència d'Alger, el nou ordre

econòmic internacional va ser recollit per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 1974. És la constatació que, malgrat l'alliberament recent de les colònies i que el Tercer Món aglutinava el setanta per cent de la població mundial, només gaudia del trenta per cent de la riquesa i patia greus problemes d'analfabetisme, fam i desnutrició, i una greu hipoteca econòmica, il·lustrada pel deute extern. Així, davant una realitat interdependent, s'argumentava que l'actual ordre econòmic internacional entrava en contradicció amb la realitat del món contemporani.

Des de l'Assemblea General, després de la crida al respecte per la sobirania dels pobles, la no-ingerència i el rebuig de l'ús de la força, es proposava la cooperació internacional en l'ajuda al desenvolupament, amb el benentès que la situació dels nous països guardava una íntima relació amb la necessitat de desenvolupament. També s'afirmava que el desenvolupament no es podia assolir sense controlar les activitats de les empreses multinacionals i sense que els pobles controlessin els seus propis recursos nacionals, legitimant implícitament el dret de nacionalització dels recursos. En aquest sentit, es proposava l'ampliació del control sobre els recursos marítims a 200 milles, i que els països tinguessin garantit l'accés al litoral si és que no disposaven d'aquest accés.

Declaració de l'Assemblea General de les Nacions Unides sobre l'establiment d'un nou ordre econòmic internacional, 1 de maig de 1974

[...] Havent convocat un període extraordinari de sessions de l'Assemblea General per a estudiar per primera vegada els problemes de les matèries primeres i del desenvolupament i considerar les qüestions econòmiques més importants amb què s'enfronta la comunitat internacional, [...]

Proclamem solemnement la nostra determinació comuna de treballar amb urgència per l'establiment d'un nou ordre econòmic internacional basat en l'equitat, la igualtat sobirana, la interdependència, l'interès comú i la cooperació dels estats, siguin quins siguin els seus sistemes econòmics i socials, que permeti corregir les desigualtats i reparar les injustícies actuals, eliminar les disparitats creixents entre els països desenvolupats i els països en desenvolupament i garantir a les generacions presents i futures un desenvolupament econòmic i social que es vagi accelerant, en la pau i la justícia [...]

1) L'èxit més important i significatiu en les últimes dècades ha estat l'alliberament d'un gran nombre de pobles i nacions de la dominació colonial i estrangera, la qual cosa els ha permès de convertir-se en membres de la comunitat de pobles lliures. També s'han assolit progressos tècnics en totes les esferes de les activitats econòmiques en les tres últimes dècades; d'aquesta manera, s'ha proporcionat una sòlida possibilitat de millorar el benestar de tots els pobles. Tanmateix, els últims vestigis de la dominació estrangera i colonial, l'ocupació forana, la discriminació racial, l'*apartheid* i el neocolonialisme en totes les seves formes es continuen comptant entre els màxims obstacles per a la plena emancipació i el progrés dels països en desenvolupament i de tots els pobles interessats. Els beneficis del progrés tecnològic no són compartits equitativament per tots els membres de la comunitat internacional. Els països en desenvolupament, que constitueixen el 70% de la població mundial, reben únicament el 30% dels ingressos mundials. Ha estat impossible aconseguir un desenvolupament uniforme i equilibrat de la comunitat internacional amb l'actual ordre econòmic internacional. La disparitat entre els països desenvolupats i els països en desenvolupament continua augmentant en un món regit per un sistema establert en una època en què la majoria dels països en desenvolupament ni tan sols no existien com a estats independents i que perpetua la desigualtat.

2) L'actual ordre econòmic internacional està en contradicció directa amb l'evolució de les relacions polítiques i econòmiques internacionals en el món contemporani. Des de 1970, l'economia mundial ha experimentat una sèrie de crisis greus que han tingut serioses repercussions, especialment sobre els països en desenvolupament a causa de la seva major vulnerabilitat, en general, davant els impulsos econòmics externs. Els països en desenvolupament s'han convertit en un factor poderós que fa sentir la seva influència en totes les esferes de l'activitat internacional. Aquests canvis irreversibles en la relació

de forces al món fan que sigui necessària una participació activa i en igualtat dels països en desenvolupament en la formulació i l'execució de totes les decisions que interessin a la comunitat internacional.

3) Tots aquests canvis han posat en relleu la realitat de la interdependència entre tots els membres de la comunitat internacional. Els actuals esdeveniments han posat clarament de manifest que els interessos dels països desenvolupats i els interessos dels països en desenvolupament ja no poden quedar aïllats els uns dels altres, que hi ha una estreta interrelació entre la prosperitat dels països desenvolupats i el creixement i el desenvolupament dels països en desenvolupament, que la prosperitat de la comunitat internacional en conjunt depèn de la prosperitat de les parts que la constitueixen. La cooperació internacional per al desenvolupament és l'objectiu compartit i el deure comú de tots els membres de la comunitat internacional sobre la base de la igualtat sobirana i l'eliminació del desequilibri que hi ha entre ells.

4) El nou ordre econòmic internacional s'ha de basar en el ple respecte dels principis següents:

- a) La igualtat sobirana dels estats, la lliure determinació de tots els pobles, la inadmissibilitat de l'adquisició dels territoris per la força, la integritat territorial i la no-ingerència en els assumptes interns d'altres estats.
- b) La més àmplia cooperació entre tots els estats membres de la comunitat internacional, basada en l'equitat i que permeti eliminar les disparitats existents al món i assegurar la prosperitat de tothom.
- c) La participació plena i efectiva, sobre una base d'igualtat, de tots els països en la solució dels problemes econòmics mundials en benefici comú de tots els països, tenint present la necessitat d'aconseguir el desenvolupament accelerat i fent al mateix temps particular atenció a l'adopció de mesures especials a favor dels països en desenvolupament menys avançats, sense litoral i insulars, i també els països en desenvolupament més greument afectats per les crisis econòmiques i els desastres naturals, sense perdre de vista els interessos dels altres països en desenvolupament
- d) El dret de cada país a adoptar el sistema econòmic i social que consideri més apropiat per al seu desenvolupament, sense sofrir com a conseqüència d'això cap discriminació.
- e) La plena sobirania permanent dels estats sobre els seus recursos naturals i totes les seves activitats econòmiques. A fi de salvaguardar aquests recursos, tot estat té dret a exercir un control efectiu sobre ells i la seva explotació, amb mitjans ajustats a la seva pròpia situació, fins i tot el dret de nacionalització o transferència de la propietat a seus nacionals (aquest dret és una expressió de la plena sobirania permanent de l'estat). No es pot sotmetre cap estat a cap tipus de coerció econòmica, política o d'una altra índole per a impedir el lliure i ple exercici d'aquest dret inalienable.
- f) El dret de tots els estats, territoris i pobles sotmesos a l'ocupació estrangera, a la dominació forana o colonial o l'*apartheid* a la restitució dels seus recursos naturals i de tots els altres recursos, i a la indemnització total per l'explotació, l'esgotament i el deteriorament dels seus recursos naturals i tots els altres recursos d'aquests estats, territoris i pobles.
- g) La reglamentació i supervisió de les activitats de les empreses transnacionals mitjançant l'adopció de mesures en benefici de l'economia nacional dels països on aquestes empreses duen a terme les seves activitats, sobre la base de la plena sobirania d'aquests països.
- h) El dret dels països en desenvolupament i dels pobles de territoris sota dominació colonial i racial i ocupació estrangera a aconseguir el seu alliberament i recuperar el control efectiu sobre els seus recursos naturals i les seves activitats econòmiques.
- i) La prestació d'assistència als països en desenvolupament, als pobles i territoris sotmesos a la dominació colonial i estrangera, l'ocupació forana, la discriminació racial o l'*apartheid*, o que són víctimes de mesures econòmiques, polítiques o de qualsevol altre tipus encaminades a aplicar coerció sobre ells a fi d'aconseguir que subordinin l'exercici dels seus drets sobirans i obtenir-ne avantatges de qualsevol espècie, sotmesos al neocolonialisme en totes les seves formes, i que han establert o estan tractant d'establir un control efectiu sobre els seus recursos naturals i les seves activitats econòmiques que hi ha hagut sota control estranger o continuen estant sota aquest control estranger.
- j) L'establiment de relacions justes i equitatives entre els preus de les matèries primeres, els productes primaris, els béns manufacturats i semifabricats que exportin els països en desenvolupament i els preus de les matèries primeres, els productes bàsics, les manufactures, els béns de capital i l'equip que importin, a fi d'aconseguir una millora contínua en la seva relació d'intercanvi insatisfactòria i l'expansió de l'economia mundial.
- k) La prestació d'assistència activa als països en desenvolupament per tota la comunitat internacional, sense condicions polítiques ni militars.
- l) La garantia que un dels principals objectius del sistema monetari internacional reformat serà promoure el progrés dels països en desenvolupament i assegurar-los un corrent suficient de recursos reals.
- m) La millora del caràcter competitiu dels productes naturals que rivalitzen amb els productes substitutius sintètics.

- n) El tracte preferencial i sense reciprocitat als països en desenvolupament, sempre que sigui factible en totes les esferes de la cooperació econòmica internacional quan això sigui possible.
- o) La creació de condicions favorables per a la transferència de recursos financers als països en desenvolupament.
- p) La facilitació als països en desenvolupament de l'accés als avenços de la ciència i la tecnologia modernes, la promoció de la transferència de tecnologia i la creació d'una tecnologia autònoma en benefici dels països en desenvolupament, de la forma i amb les modalitats que convinguin a la seva economia.
- q) La necessitat que tots els estats posin fi al malbaratament dels recursos naturals, incloent-hi els productes alimentaris.
- r) La necessitat que els països en desenvolupament consagrin tots els seus recursos a la causa del desenvolupament.
- s) El reforçament –mitjançant mesures individuals i col·lectives– de la cooperació econòmica, comercial i financera mútua entre els països en desenvolupament, principalment de forma preferencial.
- t) La facilitació del paper que les associacions de productors poden exercir dins el marc de la cooperació internacional, i en compliment dels seus objectius, entre altres coses, la prestació d'assistència per a promoure el creixement sostingut de l'economia mundial i accelerar el desenvolupament dels països en desenvolupament.

5) L'adopció unànime de l'Estratègia Internacional del Desenvolupament per al Segon Decenni de les Nacions Unides per al Desenvolupament va ser un pas important en la promoció de la cooperació econòmica internacional sobre una base justa i equitativa. El compliment accelerat de les obligacions i els compromisos contrets per la comunitat internacional en el marc de l'Estratègia, en particular els relatius a les necessitats imperioses del desenvolupament dels països en desenvolupament, contribuiria considerablement a l'assoliment de les metes i objectius d'aquesta declaració.

Les Nacions Unides, com a organització universal, han de ser capaces de fer front als problemes de la cooperació econòmica internacional de manera àmplia i de protegir de la mateixa manera els interessos de tots els països. Han d'exercir un paper encara més considerable en l'establiment d'un nou ordre econòmic internacional. La Carta de drets i deures econòmics dels estats, per a la preparació dels quals aquesta declaració serà una font addicional d'inspiració, constituirà una contribució important pel que fa a això. (...)

Font: Adaptat i resumit de les Nacions Unides.

[http://www.un.org/es/comun/docs/?symbol=A/RES/3201\(S-VI\)](http://www.un.org/es/comun/docs/?symbol=A/RES/3201(S-VI))

La **Declaració de NOEI** presentava, a més, un programa d'acció en diverses àrees, respecte a les quals es reclamava una actuació immediata.

- 1) En primer lloc, una acció respecte als problemes fonamentals de matèries primeres i productes primaris en la seva relació amb el comerç internacional i el desenvolupament.
- 2) En segon lloc, una revisió del sistema monetari internacional i de la seva relació amb el finançament del creixement econòmic.
- 3) En tercer lloc, consensos internacionals sobre polítiques que possibilitessin la industrialització i la transmissió de tecnologia.
- 4) En quart lloc, la reglamentació i fiscalització de les activitats de les empreses transnacionals; caldria esperar fins al 2003 perquè s'assolís molt parcialment aquest objectiu, quan la Subcomissió sobre Promoció i Protecció dels Drets Humans de les Nacions Unides aprovés les *Normes sobre les responsabilitats de les empreses transnacionals i altres empreses comercials en l'esfera dels drets humans*.
- 5) En cinquè lloc, una carta de drets i deures econòmics dels estats, que no s'aprovaria fins al desembre de 1974.
- 6) Finalment, es demanava una actuació en la promoció de la cooperació entre els països en desenvolupament i l'enfortiment del paper del sistema de les Nacions Unides en l'esfera de la cooperació econòmica internacional.

La reacció internacional a aquestes peticions no va ser ràpida ni esperançadora. Les mateixes Nacions Unides tardarien més d'una dècada, fins al 1986, perquè la seva Assemblea General aprovés la Declaració sobre el dret al desenvolupament. Pocs anys abans, l'octubre de 1981, set països desenvolupats (Canadà, RFA, Àustria, Japó, França, Suècia i Estats Units) i catorze de pertanyents al món en via de desenvolupament (Costa d'Ivori, Bangla Desh, Algèria, Mèxic, Aràbia Saudita, Brasil, Xina, Filipines, Iugoslàvia, Tanzània, Guyana, Índia, Nigèria i Veneçuela), juntament amb el secretari general de les Nacions Unides, Kart Waldheim, es van reunir a Cancún (Mèxic) a fi de debatre les divisions econòmiques entre els països del nord i del sud. La trobada havia estat proposada per l'**Informe de la Comissió Brandt** encarregada de fer propostes sobre el problema del desenvolupament entre el nord i el sud sota els auspicis del Banc Mundial.

L'Informe Brandt assenyalava l'increment de les disparitats econòmiques entre el nord i el sud: augment de la població mundial, especialment al sud, augment de la fam i de la pobresa, discriminació de gènere, nivells molt baixos d'ajuda al desenvolupament (tan sols un 0,21% del PIB), agreujament del problema del deute extern, increment de les despeses militars, deteriorament de les condicions mediambientals, concentració de la tecnologia al món desenvolupat, activitat no regulada de les corporacions multinacionals, reducció del preu de les exportacions dels països en desenvolupament, i desregulació dels diners i les finances internacionals, fet que genera greus problemes econòmics als països en desenvolupament.

Mentre que la cimera de Cancún no va produir resultats significatius, les veus d'alerta des del sud i des de les Nacions Unides van continuar la dècada següent. El problema del desenvolupament al sud es va incrementar als anys finals de la Guerra Freda. El PIB per càpita corresponent a aquests països només era del 8% respecte al nord el 1987. Del conjunt de països, els que se situaven pitjor eren els de l'Àfrica. A finals de la dècada dels vuitanta havia augmentat la tendència a la concentració de la pobresa en aquest continent, on més de la meitat de la població vivia en la pobresa més absoluta.

L'**Informe de Desenvolupament Humà del PNUD** el 1990 (el primer que es va fer) va contribuir de manera molt significativa al coneixement del problema del desenvolupament al món. L'informe assenyalava que el creixement dels ingressos per càpita al món en desenvolupament se situava en el 2,9% anual entre 1965 i 1980, una taxa considerablement inferior al món desenvolupat. A partir d'aquell any, la tendència va quedar frenada, especialment a l'Àfrica (un declivi del 2,4% anual) i a l'Amèrica Llatina (un 0,7% anual), a causa del

problema del deute i a l'estancament econòmic que s'inicia a la dècada dels anys vuitanta. Això anava unit, a més, al creixement demogràfic als països en vies de desenvolupament, on la població s'havia duplicat aquells anys.

El PNUD també va distingir el **desenvolupament humà sostenible**, entenent-lo com l'equilibri entre creixement econòmic i equitat (és a dir, tan important és el creixement econòmic d'un país mesurat en termes de PIB, com una distribució equilibrada d'aquest, mesurada en termes de PIB per càpita), la qual cosa permetia una classificació de països molt més ajustada que els mesuraments clàssics a la realitat. Així, es distingien entre:

- Països amb una distribució desigual de la riquesa (la majoria de països africans).
- Països en què, malgrat una distribució deficient, hi havia una despesa social governamental ben estructurada (els casos de Botswana, Costa Rica, Corea del Sud, Malàisia i Sri Lanka).
- Països en què el desenvolupament humà havia estat interromput pel fre al creixement econòmic (Xile, Xina, Colòmbia, Jamaica, Kenya i Zimbabwe).
- Oportunitats perdudes per al desenvolupament humà, en el cas de països amb creixement econòmic que no es va traslladar en desenvolupament humà (els casos de Brasil, Nigèria i Pakistan).

El PNUD va introduir noves variables, a més de les econòmiques, en la valoració del desenvolupament. El creixement econòmic és necessari, però insuficient per al desenvolupament humà, que es basaria en tres capacitats clau: viure una vida llarga i amb salut, tenir formació i disposar d'un estàndard decent de vida. Això va conduir a una classificació de països segons l'IDH, que ofereix un IDH alt (igual o superior a 0,800), mitjà (de 0,500 a 0,799) i baix (inferior a 0,500).

Dos dels components bàsics del desenvolupament humà –ingressos i esperança de vida– donaven un resultat pobre als països subdesenvolupats. L'**esperança de vida** va augmentar en el conjunt de països, però amb resultats dispars per regions. Mentre que a Àsia es van produir avenços significatius (la Xina va passar d'una esperança de vida de 47 anys el 1960 a 70 anys a finals de la dècada dels vuitanta), l'esperança de vida a l'Àfrica va continuar baixa, amb una mitjana de només 51 anys. Per al món subdesenvolupat, l'esperança de vida se situava al final de la Guerra Freda en 62 anys, sense assolir encara el nivell que ja tenien els països industrialitzats el 1960 (69 anys) i molt lluny dels 74 anys que aquests països assolien el 1987. Els països de més creixement econòmic a Àsia (Hong Kong, Malàisia o Corea del Sud) eren els que més van augmentar la seva esperança de vida.

2.2.2. El problema del deute

L'origen del problema del deute extern està estructuralment relacionat amb els sistemes econòmics (productiu i comercial) i la situació política i social als països en vies de desenvolupament.

- **Raons estructurals**

Entre les raons que ho expliquen es poden esmentar les següents:

- 1) En primer lloc, el comerç d'aquests països és desigual, ja que disposen de menor poder negociador que els països industrialitzats. Es genera una situació en què les exportacions d'aquests països són a preus baixos, mentre que les importacions que fan tenen preus alts; així, es desequilibren les balances comercials i els pagaments generen deute.
- 2) En segon lloc, molts països en vies de desenvolupament fan despeses no productives (importació d'armes o fugues de capitals) que incrementen el deute amb l'exterior.
- 3) En tercer lloc, l'activitat de les corporacions multinacionals genera una sortida de divises (repatriació dels beneficis, abonament de patents, marques i llicències d'explotació, pagament d'interessos de crèdits).
- 4) En quart lloc, els crèdits concedits pels països industrialitzats als països en vies de desenvolupament perquè adquireixin els seus productes són una altra font addicional que genera deute extern.

A més d'aquestes raons estructurals, part del problema del deute dels països en vies de desenvolupament va sorgir als anys seixanta com a conseqüència de diversos processos.

- D'una banda, alguns països descolonitzats, com Indonèsia i Haití, ja van entrar a la vida internacional amb les seves **economies hipotecades**, ja que es van haver de fer càrrec del deute de les metròpolis com a condició per a l'accés a la independència.
- A més, la voluntat d'iniciar processos de desenvolupament en molts països, la majoria nous estats sorgits de la descolonització, va generar la subsegüent demanda i accés a **crèdits "tous"** (amb interessos baixos i llargs períodes d'amortització) dels organismes financers internacionals. El Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial van concedir crèdits massius destinats a obres d'infraestructura i a substitució d'importacions, un model de desenvolupament dels anys seixanta que pretenia reduir la dependència de les importacions provinents dels països industrialitzats.

Una altra raó de pes va ser el suport extern, en forma de **crèdits**, que van rebre les dictadures o les "cleptocràcies" de diverses regions, per a fer front a la seva oposició interna, per part dels Estats Units. La posada en marxa de polítiques de seguretat nacional a l'Amèrica Llatina va significar l'orientació de

la defensa cap a assumptes de seguretat interior, que es concretava en repressió, esclafament de l'oposició política i desencadenament de guerres civils (com a Guatemala, El Salvador o Haití). Aquesta política era alimentada mitjançant l'endeutament dels règims. Una cosa similar va ocórrer al continent africà, amb les intervencions militars de Sud-àfrica a Angola i Namíbia; a Àsia, amb la intervenció d'Indonèsia a Timor Oriental, o a l'Orient Mitjà, durant la guerra entre l'Iran i l'Iraq.

A les raons estructurals assenyalades, s'hi han d'afegir causes de tipus conjuntural. Els països deutors no podien tornar els crèdits en els termes fixats, però el context internacional va permetre diverses renovacions dels pagaments, encara que amb l'inconvenient que aquestes van deixar de ser "toves". Els interessos van augmentar i van perjudicar addicionalment els països endeutats. De fet, les renovacions es van desenvolupar en un context internacional canviant, després de la crisi del sistema de Bretton Woods i la devaluació del dòlar dels EUA, que va depreciar les monedes locals. A més, no es van fer amb l'exigència de gaires garanties, ja que els prestadors, molts nord-americans, disposaven d'una gran quantitat de dòlars dels quals desitjaven obtenir rendibilitat (els petrodòlars obtinguts pels països exportadors de petroli quan el preu havia augmentat i que estaven dipositats en els grans grups financers dels països industrialitzats).

Tanmateix, la recessió mundial de finals dels anys setanta i principis de la dècada dels vuitanta, l'augment dels tipus d'interès i la reducció dels ingressos provinents de les exportacions dels països en vies de desenvolupament van col·laborar en l'emergència del problema del deute extern el 1982, quan un dels països més endeutats, Mèxic, es va situar al caire de la fallida.

El deute al món havia passat de cent mil milions de dòlars el 1970 a nou-cents mil milions a meitat de la dècada dels vuitanta. Els tres països més endeutats eren Brasil, Mèxic i Argentina, i el 40% del deute de l'Amèrica Llatina era amb bancs dels Estats Units. Alguns països, com Algèria i Nigèria, també veurien agreujar-se la seva situació com a resultat de la tercera crisi del petroli de mitjan anys vuitanta, que va situar els preus del cru a la baixa i va reduir dràsticament els ingressos en concepte de venda petroli de tots els països productors.

L'efecte va ser immediat als Estats Units, que va reaccionar pel temor a agreujar el seu problema financer. Es va dissenyar una estratègia, que es transformaria en el model a continuar, basada en la col·laboració entre els governs, els bancs i les organitzacions financeres internacionals per a proporcionar liquiditat als països endeutats mentre es renegociaven els termes de devolució del deute. Els països deutors havien d'acceptar un programa d'ajustaments estructurals i el Fons Monetari Internacional havia de tenir la responsabilitat primordial en la concessió d'ajuda financera, a condició que es fessin els ajustaments esmentats. És a dir, eren els creditors els que determinaven la naturalesa del problema i la solució a aquest problema.

Els **programes de reajustament estructural** implicaven l'acceptació de determinades condicions: austeritat en la despesa, que sol comportar una reducció de les despeses socials; aplicació de taxes en serveis bàsics com l'educació i la salut; concentració de l'activitat econòmica en l'exportació directa i l'extracció de recursos; devaluació de les monedes sobrevaluades; liberalització comercial, eliminant les restriccions a les importacions i a les exportacions; increment de l'estabilitat de les inversions (especialment les estrangeres), mitjançant l'obertura de les borses de valors; reducció del control de preus i dels subsidis estatals; privatització de les empreses estatals, i millora de la governança i lluita contra la corrupció.

En teoria, els països deutors havien d'augmentar les seves exportacions per a fer front als pagaments, però això no era possible en un context econòmic internacional altament proteccionista que tancava els mercats als productes dels països menys desenvolupats. L'aplicació de polítiques d'austeritat, exigides pels ajustaments estructurals, va desencadenar desocupació, reducció dels programes socials i fre al creixement econòmic. Totes aquestes van alimentar la inestabilitat política.

Això va conduir el 1985 a l'aprovació del **Pla Baker** per part del Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional. Aquest pla proposava un acord entre països deutors, països creditors i bancs per tal de basar la solució al problema del deute en el creixement econòmic, en lloc de basar-la en polítiques d'austeritat.

- Els **països deutors** obririen les seves economies al comerç i a la inversió exterior, reduirien el paper de l'estat en l'economia mitjançant una política de privatitzacions i reorientarien la seva política de mercat cap a l'oferta. Els països creditors s'obririen a les exportacions dels països amb deute i augmentarien el finançament d'aquest deute, especialment el dels països més pobres de l'Àfrica.
- Per la seva banda, els **bancs** deixarien diners als deutors per a finançar la nova política. L'FMI continuaria sent la institució principal en el control de les polítiques dels països deutors. No obstant això, com veurem més endavant, aquests nous plantejaments no van donar el fruit esperat i el problema del deute va persistir després del final de la Guerra Freda.

Taula 10. Comparació entre el deute extern desemborsat i el PIB d'alguns països de l'Amèrica Llatina i el Carib, 1980-1999

País	Deute 1980 (a)	PIB 1980 (b)	Deute 1985 (a)	PIB 1985 (b)	Deute 1990 (a)	PIB 1990 (b)	Deute 1995 (a)	PIB 1995 (a)	Deute 1999 (a)	PIB 1999 (b)
Argentina	27.162	206.859,0	49.326	88.152,2	62.233	141.353,2	98.547	258.096,4	144.657	283.402,7
Bolívia	2.340	5.014,1	3.294	6.515,8	3.768	4.866,4	4.523	6.715,4	4.574	8.362,0
Brasil	64.000	237.343,5	105.126	211.348,5	123.439	465.681,5	159.256	703.912,3	241.468	529.398,2
Xile	11.207	27.578,4	20.403	16.463,5	18.576	30.323,1	22.026	65.215,9	34.167	67.657,5
Colòmbia	6.805	33.399,5	14.063	34.894,8	17.993	40.274,2	24.928	92.502,6	35.972	86.593,5
Costa Rica	2.209	4.831,4	4.140	3.923,1	3.924	5.709,2	3.889	11.580,6	3.700	15.205,6
Equador	4.167	11.733,5	8.111	15.947,4	12.222	10.685,4	13.934	17.939,3	16.282	13.689,1
El Salvador	1.176	3.574,0	1.805	5.366,1	2.076	4.543,8	2.168	9.495,1	2.810	12.381,6
Guatemala	1.053	7.879,4	2.536	11.180,0	2.387	7.650,1	2.936	14.656,2	3.945	18.307,8
Haití	290	1.384,1	600	2.009,8	841	2.614,1	902	2.333,9	1.165	3.999,8
Hondures	1.388	2.566,0	3.034	3.639,5	3.588	2.804,7	4.242	3.960,2	4.728	5.386,8
Mèxic	50.700	194.766,1	97.800	184.495,4	106.700	262.672,4	165.600	286.166,8	167.500	479.453,1
Nicaragua	1.825	705,0	4.936	1.485,3	10.715	1.110,4	10.248	1.887,0	6.499	2.267,7
Panamà	2.271	3.810,3	3.642	5.402,0	3.795	5.313,2	3.938	7.906,1	5.412	9.556,6
Paraguai	861	4.448,1	1.772	4.544,8	1.670	5.264,6	1.439	8.982,2	2.108	7.740,8
Perú	9.595	20.662,3	13.721	18.032,3	22.856	36.135,9	33.515	53.574,8	27.966	51.982,3
República Dominicana	2.173	6.761,7	3.720	5.043,9	4.499	7.073,9	3.999	11.935,2	3.536	17.397,8
Uruguai	977	10.132,3	1.922	4.720,3	2.937	9.286,8	4.426	19.297,7	5.180	21.061,3
Veneçuela	26.963	59.212,9	31.238	61.965,5	35.528	48.598,3	38.484	77.388,9	30.619	103.310,7

a) Deute extern desemborsat. Saldo a finals d'any en milions de dòlars. Inclou el deute extern del sector públic i privat i el deute amb el Fons Monetari Internacional.

b) PIB a preus corrents de mercat en milions de dòlars.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'*Anuari estadístic de l'Amèrica Llatina i el Carib 2000*, Comissió per a l'Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL), Edició de març de 2001 (<http://www.cepal.org/es/publicaciones/914-anuario-estadistico-america-latina-caribe-2000-statistical-yearbook-latin-america>)

2.2.3. La diversitat de la perifèria

Encara que s'ha posat èmfasi en el problema de desenvolupament del sud i en el greu problema que va generar el deute extern en les economies de molts països subdesenvolupats, també és cert que aquestes problemàtiques no afecten de la mateixa manera el que normalment entenem per perifèria, ja que es tracta d'un conjunt de països molt heterogenis entre si.

En l'àmbit econòmic

En l'àmbit econòmic, podem distingir almenys tres conjunts de països:

- D'una banda, les **noves economies industrialitzades**, ubicades fonamentalment a Àsia, que van seguir uns models de creixement econòmic que van permetre el desenvolupament accelerat de les seves economies, que es van apropar molt ràpidament als nivells del món industrialitzat.
- D'altra banda, hi ha el conjunt de **països rics en petroli**, sobretot els països de l'OPEP, economies rendistes amb poc teixit productiu, però que van assolir taxes de creixement similar a les de les economies desenvolupades en virtut dels increments successius en els preus del petroli. Val dir, per a aquests dos grups, que els bons resultats econòmics poden no estar relacionats, i de fet no ho estan, amb una distribució equitativa de la riquesa.
- Finalment, trobem el grup de **països menys desenvolupats**, les perspectives de creixement i desenvolupament dels quals es van agreujar en el transcurs de la Guerra Freda.

A títol il·lustratiu, la taula següent ofereix el PIB per càpita d'un grup de països, entre els quals figuren els de les grans potències econòmiques, i alguns països dels tres grups esmentats. Una mera observació permet apreciar les enormes disparitats que hi ha entre els estats, que són extensibles als països del "sud" quan són comparats entre si.

Taula 11. PIB per càpita de diversos països del nord i del sud (en dòlars a preus constants)

País/Any	1965	1975	1985
Alemanya	n.d.	5.744,46	12.680,49
Aràbia Saudita	n.d.	8.410,98	10.709,12
Algèria	750,72	1.698,43	4.946,21
Argentina	2.012,77	3.981,60	6.429,76
Bangla Desh	n.d.	491,18	954,72
Brasil	724,65	2.235,25	4.763,48
Canadà	2.885,34	6.484,03	14.327,46
Xina	102,97	230,10	876,87
Txad	274,98	372,02	601,18
Corea del Sud	382,06	1.282,26	4.562,31
Egipte	510,03	908,40	2.394,39
Estats Units	3.573,27	7.376,29	17.228,98
França	2.472,50	5.946,92	12.999,00
Haití	n.d.	635,83	1.452,19
Índia	222,18	444,85	1.092,11
Indonèsia	152,52	488,79	1.669,84
Iran	837,13	2.082,18	4.441,30
Japó	1.612,11	5.166,24	12.529,98
Malàisia	495,64	1.299,49	4.016,17
Moçambic	198,19	430,90	649,50
Nigèria	234,78	477,69	668,98
Pakistan	241,82	540,32	1.370,83
Regne Unit	2.577,81	5.283,95	11.891,77
Rep. Dem. Congo	n.d.	457,67	670,09
Sudan	n.d.	406,05	626,64
Uganda	213,48	394,31	531,73

Font: Dades extretes del Pen World Table, The Center for International Data (<<http://cid.econ.ucdavis.edu/pwt.html>>).

En l'àmbit polític

Aquestes disparitats també es van manifestar en el terreny polític. Els països del sud i la seva principal organització, el Moviment dels Països No Alineats, van haver d'afrontar des dels seus orígens els problemes derivats de la descolonització i de la tensió entre l'acceptació més o menys resignada i la resistència a l'extensió dels models polítics i culturals de les antigues metròpolis i dels Estats Units, considerats com a neocolonialistes.

Aquestes circumstàncies influïrien negativament en les relacions bilaterals i la projecció i el poder eventual que els països del sud podien haver tingut com a tercera via en les relacions internacionals, i amb el temps es va diluir l'esperit original de la Conferència de Bandung.

El primer dels problemes, i no menor, va ser el dels **contenciosos territorials**, de definició de fronteres, de reivindicacions de territori i de propietat dels recursos naturals, que van creuar en la vida del Moviment. En la fase que transcorre entre 1961 i 1973, els anys d'apogeu del Moviment, els conflictes interns ja van demostrar la inviabilitat de portar a bon terme els principis de la coexistència pacífica consagrats en diferents declaracions.

La primera meitat dels anys seixanta va estar marcada per l'enfrontament sino-soviètic en diferents camps. Potser més importants van ser els conflictes bilaterals en què es va veure involucrada l'Índia: el 1959 es va produir l'enfrontament indoxinès per la frontera a l'Himàlaia, i des de 1947 el conflicte armat ocasional amb el Pakistan pel territori del Caixmir va generar tensions al sud d'Àsia.

A l'Àfrica, la crisi del Congo Belga i el suport subsegüent dels països del grup de Casablanca (en oposició als del grup de Brazzaville) a Lumumba van marcar també l'aparició de diferències entre els nous països africans. A Amèrica, l'alineament cubà amb la Unió Soviètica va generar recels en molts països del Moviment, ja que significava la intromissió indirecta de les superpotències en el desenvolupament futur de les seves iniciatives.

L'altre gran problema que es desenvolupa al món descolonitzat i del sud és el relacionat amb les tensions a què condueix la **construcció de l'estat i la seva viabilitat**, i també l'afirmació nacional en els seus vessants de política interna i d'actuació exterior. En tots els continents i especialment a l'Àfrica, l'Amèrica Llatina i l'Orient Mitjà, la difícil consolidació dels nous països comportarà canvis violents de règim per la via dels cops d'estat. Efectivament, el colpisme, la dictadura militar o el sistema polític formalment civil però tutelat per les forces armades van constituir un recurs freqüent per a dirimir les diferències internes. De la mateixa manera, l'exaltació dels trets nacionals davant els estranys (malgrat tractar-se de pobles que havien conviscut durant segles abans de produir-se la partició dels territoris en estats), l'irredemptisme o les

ambicions hegemòniques en contextos limitats (regionals i subregionals) van generar l'esclat de diversos conflictes armats, alguns dels quals encara no estan resolts.

Entre aquests conflictes val la pena esmentar els casos del Sàhara Occidental i dels conflictes a l'Orient Mitjà:

El **problema del Sàhara** té l'origen en la tardana, precipitada i mal realitzada descolonització espanyola d'aquest territori, que va quedar dividit entre el Marroc i Mauritània en l'acord tripartit de Madrid de 1975, amb la promesa *sine die* de celebrar un referèndum sobre l'autodeterminació del territori. El Front Polisario, principal grup politicomilitar sahrauí, va proclamar la independència i el nou estat de la República Àrab Sahrauí Democràtica (RASD), mentre iniciava una relació d'aliança amb Algèria, desitjosa d'obtenir una major presència política a la regió i de minvar les ambicions expansionistes del seu veí marroquí. El Marroc, per la seva banda, va decidir ocupar el territori per la força, amb la intenció d'annexionar-lo. Així s'inicia la **guerra del Sàhara**, que durant més d'una dècada desenvoluparà una veritable tensió bipolar entre el Marroc i Algèria.

Els **conflictes a l'Orient Mitjà** s'il·lustren amb un exemple significatiu: el conflicte àrab-palestí-israelià, no resolt en l'actualitat, i que ha generat diverses guerres i alts nivells de violència en aquesta regió. El conflicte central es desenvolupa entre Israel, els seus veïns àrabs i la població palestina a partir de dos fets: la proclamació unilateral de l'Estat d'Israel el 1948 i la subsegüent guerra, victòria militar israeliana i integració en el nou estat de part del territori que havia de formar un futur estat palestí; i la decisió israeliana de llançar una ofensiva militar contra diversos països àrabs el 1967 (la guerra dels Sis Dies), que es va saldar amb la victòria israeliana i l'ocupació de territori àrab (la península del Sinaí, egípcia, ocupada fins a la dècada dels vuitanta; els alts del Golan, sirians; la franja de Gaza i Cisjordània, palestines, i la ciutat de Jerusalem).

Aquest conflicte integra diverses dimensions d'anàlisi.

- D'una banda, és un conflicte produït per una descolonització deficient (la de Palestina, sota mandat britànic entre 1919 i 1947).
- De l'altra, és un conflicte originat per l'emergència d'un estat, Israel, allunyat de la realitat històrica i cultural contemporània de l'Orient Mitjà.
- Finalment, també és un conflicte en què intervenen les pròpies ambicions polítiques i econòmiques dels estats àrabs, immersos en una rivalitat intraregional aguda i inestable.

Evidentment, el conflicte àrab-palestí-israelià transcendeix el marc regional per les aliances que cada una de les parts manté amb les grans potències internacionals. La més destacada és la que es duu a terme entre Israel i els Estats Units. També és cert que les grans potències utilitzen en el marc de la Guerra

Freda els conflictes geogràficament limitats per a resoldre les seves diferències, mantenir les seves posicions o donar regna solta a la seva ambició d'expandir la seva àrea d'influència.

No obstant això, el que interessa destacar en el tema que ens ocupa és que les tensions que genera la difícil construcció de l'estat i l'existència de contenciosos diversos van propiciar, en molt poc temps, que molts dels nous països busquessin l'empara de les superpotències o de grans potències per a adquirir més poder, tant econòmic com diplomàtic, i sobretot militar. Així, la declarada voluntat de no alineament de Bandung es va truncar per la pràctica política dels nous països, que van avortar gairebé des de l'inici el propi projecte.

3. Segona Guerra Freda i canvis en el sistema econòmic internacional

3.1. Final de la distensió i renovació de la Guerra Freda

L'accés del partit demòcrata a la presidència dels Estats Units amb el president Jimmy Carter es produeix en un context de fortes tensions perquè tingui lloc una revitalització de la línia dura republicana respecte a la política que cal seguir amb la Unió Soviètica. En els primers dos anys de mandat i sense signes evidents de ruptura dels consensos tàcits establerts amb l'URSS, Carter es va veure sotmès a pressions des d'alguns sectors republicans, de membres de la seva pròpia administració, i de l'*establishment* militar. El fòrum republicà Comitè sobre el Perill Actual es va encarregar de vincular els acords en matèria nuclear estratègica amb l'URSS a les possibles intencions soviètiques de fons. Així, s'interpretava que l'entesa amb els soviètics en alguns temes –el paquet de la distensió– obria per als Estats Units una finestra de vulnerabilitat que seria aprofitada per l'URSS per a expandir la seva influència a altres zones del planeta.

A aquest grup de pressió cal sumar la línia d'actuació seguida pel president Carter, en el sentit de vincular els avenços en la negociació del SALT 2 i en la Conferència sobre Seguretat i Cooperació a Europa amb el rècord soviètic de respecte pels drets humans. A aquest inici de canvis en la política nord-americana cap a l'URSS s'afegirien les pressions (moltes vegades gremials) del mateix Departament de Defensa. No solament el Pentàgon va frenar la referència a una retirada eventual dels míssils nuclears de Corea del Sud en el discurs inaugural de Carter, sinó que va reeixir en l'intent que s'aprovés un paquet de mesures per a enfortir els sistemes d'armes no inclosos en els paquets SALT: els míssils de creuer, d'abast intermedi, i el projecte de fabricació de la bomba de neutrons. Carter també va rebre fortes crítiques pel que s'interpretava com a inacció en la situació de l'Orient Mitjà, regió on els Estats Units havia assolit un gran èxit, la culminació dels acords de Camp David, però a costa de generar una alta desarticulació i inestabilitat.

Així les coses, no pot resultar estrany que els esdeveniments de finals de la dècada dels setanta conduïssin a una reactivació del **sentiment de guerra freda**. A **Amèrica Central**, la revolució sandinista a Nicaragua i el seu acostament posterior a Cuba i a l'URSS amenaçava, a ulls nord-americans, d'iniciar un dòmino en una zona de domini tradicional dels Estats Units.

Respecte a l'**Àfrica**, pocs anys després del final del món colonial, i poc després que el continent asiàtic quedés dividit per la tensió entre els Estats Units i l'URSS, la Guerra Freda també va afectar aquest continent. Encara que la pre-

sència soviètica no va ser gaire duradora (fins a la mort de Nasser a Egipte i per un període de tres anys al Sudan), la presència de Cuba es va fer notable a finals dels anys setanta. La intervenció de tropes cubanes (i d'assessors soviètics) en alguns conflictes africans (a Angola i Eritrea) era entesa com la plasmació de l'extensió de les ambicions soviètiques a un continent que des de la descolonització havia constituït una àrea grisa per a les superpotències.

De primer a Angola, el 1975, quan poc després de la independència de Portugal, comença la guerra civil entre el governamental Moviment per la Pau i l'Alliberament d'Angola (MPLA) i la Unió Nacional per a la Independència d'Angola (UNITA), recolzada per Sud-àfrica. Després de la tramesa massiva de tropes cubanes en suport de l'MPLA, es va estendre la presència cubana a Etiòpia i Moçambic. A començaments de la dècada següent, Cuba tenia una quarta part de les seves forces armades en diferents zones de l'Àfrica.

Els esdeveniments més importants per als Estats Units van ser la revolució islàmica de l'Iran el 1978 i la invasió soviètica de l'Afganistan el 1979, que trencaven el seu precari disseny a l'Orient Mitjà i a Àsia.

Iran, un país musulmà de majoria xiïta, havia estat un país aliat dels Estats Units des del cop contra el primer ministre Mossadeq el 1953, que va permetre l'accés al poder del règim del xa Palehvi, poc arrelat al país i seguidor de models culturals allunyats de la realitat iraniana. El país, que havia experimentat un ràpid creixement econòmic durant tota la dècada en virtut de l'increment dels preus del petroli de 1973, era immers en la "revolució blanca": iniciada als anys seixanta, es tractava d'un intent d'introduir reformes que incloïa la reforma agrària i una millora de l'alfabetització, entre altres mesures. No obstant això, la resistència del clergat xiïta i dels grans propietaris de terres, i les mateixes característiques de la reforma, generarien les tensions que van culminar el 1978. D'una banda, l'aiatol·là Khomeini, membre important del clergat, seria detingut i expulsat del país; de l'altra, la reforma del xa no s'orientarà cap a la millora de vida dels camperols, sinó cap a la creació de grans explotacions que no animaria a l'emergència d'una classe mitjana de propietaris; tampoc no introduirà reformes que flexibilitzin la vida política del país, controlat en condicions dictatorials per la policia política.

El descontentament social que va seguir a aquesta situació s'encarnaria en un **moviment revolucionari** que aglutinava diversos sectors: liberals occidentaltitzats, grups esquerrans filocomunistes i el clergat xiïta. Aquests últims seran els que donin mostra d'una gran força mobilitzadora, organitzant manifestacions durant diversos mesos que acabaran amb el règim de Pahlevi i col·locaran en el poder, el febrer de 1979, un govern provisional bicèfal, amb el poder dividit entre els líders polítics i les autoritats religioses. La presa d'ostatges a l'ambaixada dels Estats Units a Teheran per part de milícies khomeinistes provocarà la dimissió dels elements seculars del nou Iran (el primer ministre Ba-

zargan i el president Bani Sadr) i la monopolització del poder per part de Khomeini, que instaura un règim teocràtic i, poc després, afirma la seva voluntat d'exportar la doctrina de la revolució islàmica per tota la regió.

L'impacte dels esdeveniments a l'Iran va ser enorme. Emergia a l'Orient Mitjà la força de l'**islamisme radical**, amb vocació expansionista, que va provocar gairebé de manera immediata realineaments en tots els països àrabs, de majoria sunnita, temorosos de l'extensió del model iranià. Però l'impacte va ser especialment important per als Estats Units. L'Iran no era solament el segon productor mundial de petroli (després de l'Aràbia Saudita), sinó que deixava de ser un dels pilars del disseny estratègic nord-americà a l'Orient Mitjà, una zona que, després de la pau de Camp David, tendia a l'increment de les rivalitats regionals i dels conflictes armats.

Al panorama internacional marcat per la revolució iraniana i les guerres a l'Àfrica s'hi va sumar la **invasió soviètica de l'Afganistan** a finals de 1979. Aquest país, veí de l'URSS i amb el qual havia mantingut relacions comercials durant el segle XX, havia estat un territori de difícil accés, dividit entre grups tribals, en què la monarquia de Zahir Shah no havia sabut imposar-se als caps tribals, que de fet mantenien àmplies quotes de poder malgrat l'existència formal d'un sistema polític de caràcter occidental basat en la distribució de poders. La inoperància del sistema va conduir a un cop d'estat el 1973 recolzat per l'URSS, que va instaurar un règim autoritari de partit únic, però molt aviat els nous dirigents, encapçalats per Mohamed Daud, intentaran marcar distàncies amb els soviètics, depurant els membres marxistes, i diversificaran les seves relacions amb l'exterior, ampliant-les a l'Iran, l'Índia i l'RFA. Un nou cop d'estat el 1978 col·locarà en el poder dirigents més proclius a l'URSS, amb la qual firmaran aquell mateix any un tractat d'amistat i cooperació, que infeudaria de fet el país. La revolta de les tribus de les muntanyes no va trigar a produir-se i el fracàs del nou règim, sense base sociològica al país i dividit per les lluites internes, conduirà a la intervenció militar de l'URSS.

Les explicacions sobre la decisió de l'URSS són diverses: des de la visió que l'entén com una anticipació a una previsible intervenció nord-americana a la zona, després de la revolució de l'Iran, fins a la que ho interpreta com un moviment defensiu pel temor que el radicalisme islàmic es pogués estendre des de l'Iran fins als altres països de la regió i a les repúbliques soviètiques d'Àsia Central. En qualsevol cas, la intervenció soviètica va ser un **fiasco militar** que va produir mals posteriors a la zona, un Vietnam propi del qual l'URSS va sortir derrotada al cap de deu anys i, sobretot, un argument central per a alimentar l'enduriment de les seves relacions amb els Estats Units en el període de la Segona Guerra Freda.

Aquest tens ambient internacional també va arribar a Europa i va provocar una crisi, la **crisi dels euromíssils**, que també va marcar el final de l'era de la distensió. El problema nuclear a Europa derivava de dos processos paral·lels.

- D'una banda, l'Europa Occidental se situava sota la cobertura de l'anomenat paraigua nuclear estratègic nord-americà, a més de disposar d'armes nuclears d'abast intermedi desplegades pels Estats Units en territori europeu.
- D'altra banda, l'Europa de l'Est se situava sota el paraigua nuclear soviètic i la superpotència també disposava d'armes nuclears en diversos països de l'est europeu.

La crisi es desencadena per la decisió soviètica el 1978 de renovar les seves forces nuclears intermèdies (els míssils SS-20) desplegades als països del Pacte de Varsòvia. La decisió es va interpretar en el marc de l'OTAN com una ruptura de l'equilibri nuclear, si bé les forces nuclears intermèdies no havien estat objecte d'acords bilaterals o multilaterals. Com a reacció, l'OTAN va adoptar l'anomenada doble decisió, que consistia a desplegar també noves forces nuclears intermèdies (els míssils Pershing i Cruise), mentre expressava la seva voluntat d'arribar a una negociació per a eliminar totes les forces nuclears intermèdies de territori europeu.

Les conseqüències de la crisi dels euromíssils es van evidenciar en diversos àmbits.

- 1) En primer lloc, va incrementar la tensió entre les superpotències, fet que va sentenciar la distensió a Europa i va obrir la porta a una renovada guerra freda. Iniciat el 1983 el desplegament dels euromíssils, no s'assolirà cap acord sobre forces nuclears intermèdies a Europa fins al 1987, una vegada la política exterior soviètica s'hagi reorientat després de l'arribada de Mikhaïl Gorbtxov al poder.
- 2) En segon lloc, la decisió de desplegament va originar una forta onada de protestes als països afectats d'Europa Occidental i un debat polític sobre les armes nuclears, que va centrar l'agenda del moviment antinuclear europeu durant tota la dècada dels vuitanta i va generar un moviment d'opinió pública contrari a la decisió que va afectar els respectius governs europeus.
- 3) En tercer lloc, la renovació de la Guerra Freda va dinamitar els avenços en el marc de la Conferència Sobre Seguretat i Cooperació a Europa. En la Conferència de Belgrad de 1977, i ja en un ambient tens, les acusacions mútues entre els Estats Units i la Unió Soviètica d'incompliment del que es va acordar a Hèlsinki en matèria de drets humans van bloquejar els progressos en temes de seguretat, que van ser posposats a la reunió de Madrid de 1980, que es durà a terme ja en un clima negatiu que dificultava avenços addicionals.

Caldria esperar a finals de la dècada dels vuitanta, ja amb un canvi en el lideratge soviètic, perquè el procés CSCE es reemprengués. I finalment, la renovada Guerra Freda va impedir la consecució dels acords SALT 2, ja que els Estats Units van decidir no ratificar-los.

El colofó final a aquest clima de tensions entre les superpotències es va concretar en el canvi de govern dels Estats Units. El demòcrata Carter va perdre les eleccions de 1980 i el republicà Ronald Reagan es va convertir en el nou president. Partidari d'una línia d'actuació dura respecte a l'URSS, Reagan es va embarcar en una nova cursa d'armaments, centrada en l'enfortiment de les capacitats convencionals, i que va tenir com a vaixell insígnia la Iniciativa de Defensa Estratègica, popularment coneguda com a "guerra de les galàxies". El programa mai no es va arribar a desenvolupar per les seves dificultats tècniques, però va deglutir milers de milions de dòlars i, el més important, va esquarterar la dissuasió nuclear entre les superpotències: els diàlegs bipolars de les dècades anteriors s'havien basat en l'existència de la destrucció mútua assegurada, un principi que s'havia consagrat en l'Acord ABM i que havia possibilitat certes reduccions en les forces nuclears estratègiques, però el nou projecte atemptava contra aquestes bases, per la qual cosa obria la porta a una nova escalada en el terreny nuclear per a adquirir avantatges comparatius.

Ronald Reagan anuncia la Iniciativa de Defensa Estratègica, 1983

Els temes que vull discutir amb vosaltres, la pau i la seguretat nacional, són alhora oportuns i importants –oportuns perquè he pres una decisió que ofereix una nova esperança per als nostres fills al segle XXI [...] i importants perquè hi ha una important decisió que heu de prendre per vosaltres mateixos. [...]

A començaments d'aquest any he presentat al Congrés un pressupost de defensa que reflecteix la meua millor valoració dels millors plantejaments dels experts i especialistes que m'assessoren, sobre el que nosaltres i els nostres aliats hem de fer per protegir els nostres pobles en els pròxims anys. [...] és part d'un pla a llarg termini per a tornar a fer forta Amèrica després de molts anys de distraccions i errors.

Els nostres esforços per a reconstruir les defenses d'Amèrica i enfortir la pau van començar fa dos anys, quan sol·licitats un increment significatiu del programa de defensa. [...] El pressupost ara sol·licitat al Congrés ha estat retallat fins al límit de la seguretat. No es poden fer més retallades sense fer perillar la seguretat de la nació [...]

La política defensiva dels Estats Units està basada en una simple premissa: els Estats Units no començaran la lluita. Mai no serem un agressor. Mantindrem la nostra força per tal de dissuadir i defensar-nos contra qualsevol agressió per a preservar la llibertat i la pau [...].

L'estratègia de la dissuasió no ha canviat [...] Però el que cal fer per a mantenir la dissuasió sí que ha canviat [...].

Durant vint anys, la Unió Soviètica ha anat acumulant una enorme força militar. No han parat quan les seves forces superaven tots els límits d'una capacitat defensiva legítima. I ells no han parat ara [...]

Després d'acurades consultes amb els meus assessors, incloent-hi els membres de la Junta de Caps d'Estat Major, crec que hi ha un camí. Permeteu-me compartir amb vosaltres una visió de futur que ofereix esperança. Consisteix a emprendre un programa per a contrarestar l'amenaça dels míssils soviètics amb mesures que són defensives. Tornem a la fortalesa tecnològica que va configurar la nostra gran base industrial que ens ha donat la qualitat de vida de què gaudim avui. Què passaria si la gent lliure pogués viure segura en el coneixement que la seva seguretat no es recolza sobre l'amenaça d'immediates represàlies nord-americanes per a aturar un atac soviètic, sinó que nosaltres poguéssim interceptar i destruir els míssils balístics estratègics abans que assolissin la nostra pròpia terra o la dels nostres aliats?

És una tasca tècnica formidable, que segurament no es podrà fer abans del final d'aquest segle, encara que la tecnologia actual ha obtingut un nivell de sofisticació tal, que permet pensar que és raonable començar aquest esforç [...] Ens hem de mantenir constants a preservar la dissuasió nuclear i mantenir una sòlida capacitat de resposta flexible. Però, ¿no val la pena invertir el necessari per a alliberar al món de l'amenaça d'una guerra nuclear? [...]

Font: Traduït, adaptat i resumit de Ronald Reagan, "Addres to the nation on Defense and National Security" (<<http://www.atomicarchive.com/Docs/Missile/Starwars.shtml>>), 23 de març de 1983.

3.2. Cap al final de la Guerra Freda

3.2.1. Els canvis en la política soviètica i el desmembrament del bloc de l'est

El procés de desintegració del bloc de l'est s'inicia a la mateixa Unió Soviètica, internament i en la seva política exterior. És un canvi radical que generarà el final del sistema bipolar a partir de 1989.

El març de 1985, Mikhaïl Gorbatxov és elegit secretari general del PCUS. Gorbatxov troba una Unió Soviètica en greu situació econòmica i involucrada en un conflicte armat, la guerra de l'Afganistan, considerada per a molts el Vietnam soviètic. A més, la seva relació amb els Estats Units passava un període especialment difícil a causa de la nova guerra freda iniciada a començaments de la dècada dels vuitanta.

Mikhaïl Gorbatxov

Gorbatxov ja havia estat un home de confiança del reformador Juri Andropov, el líder que va substituir Breznev el 1984, i accedeix a la màxima posició de poder a l'URSS després que en el termini d'un any i mig dos dirigents soviètics, l'esmentat Andropov i el seu substitut Txernenko, morissin per malaltia.

La tasca més immediata empresa per Gorbatxov és la substitució de les persones al capdavant dels càrrecs més significatius, per a accelerar els canvis en l'estructura de poder i amb vista a aconseguir ràpidament el control de l'estat i del partit. Andrei Gromiko va abandonar la cartera d'Afers Exteriors i va ser nomenat, gairebé de forma honorífica, cap de l'estat. Al cap de pocs mesos, Rishkov va succeir Tikhonov al capdavant del govern. També es va redactar el tercer programa del PCUS, després de 24 anys de vigència de l'anterior.

Gorbatxov va significar un canvi inesperat i radical respecte a la forma soviètica d'entendre el món. En política interna, el seu nou pensament polític es va basar en la necessitat d'introduir transformacions profundes (la reconstrucció, o *perestroika*, i la transparència, o *glasnost*) en un país les dificultats econòmiques del qual qüestionaven la seva viabilitat com a superpotència.

En política exterior, Gorbatxov es basa en la seva convicció que el món s'havia transformat en interdependent i que l'existència de les armes nuclears requereixen una aproximació diferent a la idea de seguretat internacional. En sintonia amb el seu programa, els mesos següents, Gorbatxov va emprendre un conjunt d'iniciatives importants. El 27 Congrés del PCUS de febrer de 1986, va realitzar dures crítiques a la figura política de Breznev. Gorbatxov va utilitzar

per primera vegada el terme *perestroika* per a referir-se a la necessitat de reformar l'economia. I com a part de la nova política informativa de transparència, la *glasnost* es va informar l'abril de l'accident nuclear a Txernòbil. Gorbtxov també va emprendre una nova política de drets humans, la il·lustració més important de la qual va ser l'autorització al dissident Sakharov a abandonar el seu confinament.

Gorbtxov i la *perestroika*

[El 1965] es van formular noves aproximacions a la gestió econòmica. [...] En els primers anys la situació al país va canviar per a millor. Es va incrementar el potencial econòmic i científic, es va enfortir la capacitat defensiva, es va augmentar el nivell de vida. La política exterior va consolidar el prestigi internacional del nostre estat. Es va aconseguir la paritat estratègica amb els Estats Units.

El país tenia a la seva disposició recursos extensos per a accelerar el seu desenvolupament. Però per a usar aquests recursos eficientment es necessitaven canvis centrals en la societat i la subsegüent voluntat política. Es mancava de tots dos. [...] El nostre desenvolupament es va retardar,

[El 1985] i en el 27 Congrés del PCUS [de 1986] es van identificar obertament les causes d'aquesta situació. [...] Es va afirmar que en els últims anys de la vida i activitats de Leonid Breznev la recerca de solucions per a avançar s'havia vist enfosquida per esquemes i fórmules habituals que no reflectien les noves realitats. [...] El negatiu estat de l'economia havia creat una situació de precisi. [...] S'havia tornat intolerable la discrepància entre els principis del socialisme i les realitats de la vida diària.

[...] Camarades, hem arribat a la conclusió sobre la necessitat de la *perestroika* a causa d'urgents necessitats que no permeten demora. Com més profundament examinem els nostres problemes i entenem el seu significat, més clar és que la *perestroika* es dona en un ampli context històric i sociopolític. La *perestroika* implica no solament eliminar l'estancament i el conservadorisme del període precedent i corregir els errors del passat, sinó superar les característiques d'una organització social i mètodes de treball limitats i obsolets.

Dos problemes centrals del desenvolupament de la societat determinen el destí de la *perestroika*: la democratització de tota la vida social i una reforma econòmica radical.

El propòsit de la reforma econòmica radical iniciada al país és assegurar, en els pròxims dos o tres anys, una transició d'un sistema de gestió altament centralitzat a un sistema democràtic basat essencialment en mètodes econòmics i una combinació òptima de centralisme i autogestió. [...] La justícia social requereix que fem més atenció a les habilitats individuals, i recompensem moralment i materialment els que treballen més i millor, donant exemple a la resta.

Han passat trenta mesos des de la sessió plenària d'abril del Comitè Central del PCUS. Què hem aconseguit? On som? [...] Ja hem traspassat el primer llindar del nostre esforç a la *perestroika*.

Seria un error no tenir en compte un cert increment en la resistència de les forces conservadores, que veuen en la *perestroika* una simple amenaça als seus interessos i objectius egoistes. [...] Aquesta gent mai no diu que s'oposa a la *perestroika*. Al contrari, ens volen fer creure que lluiten contra els seus efectes col·laterals negatius, que són guardians dels principis ideològics que podrien ser erosionats per la creixent activitat de les masses.

[...] En resum, camarades, la *perestroika* no triomfarà sense una empenta dràstica de les activitats de totes les organitzacions. Hem de tenir una actitud més democràtica i més emprenedora, hem de millorar l'organització i la disciplina.

[...] [El nou concepte de política exterior] consisteix en la idea que, malgrat totes les contradiccions del món contemporani i totes les diferències radicals que hi ha entre els països, el món d'avui està interrelacionat i és interdependent. La principal raó [que explica aquesta situació] és el problema de la supervivència humana. Tenim aquest problema perquè el desenvolupament de les armes nuclears i l'amenaça del seu ús qüestionen la supervivència de la raça humana. [...] [La trobada de Reykjavík el 1986] va donar un impuls pràctic al nou pensament polític [...] que ens ha ajudat a provar que és possible i necessari un sistema general de seguretat internacional en el terreny del desarmament. [...] si en el passat va ser possible una aliança entre un país socialista i els estats capitalistes, quan va

emergir l'amenaça del feixisme, ¿no ens suggereix això una lliçó per al present, avui que el món s'enfronta a l'amenaça de la catàstrofe nuclear i a la necessitat d'una producció d'energia nuclear segura, evitant els perills per al medi ambient? (...)

Font: Traduït, adaptat i resumit de Mikhail Gorbtxov, "Document: The 70th Anniversary Address. The Revolution and Perestroika", *Foreign Affaire*, 1987/88 (vol. 66, núm. 2, ppag. 410-425).

El gener de 1987, Gorbtxov va continuar la seva política de reformes i va proposar la democratització del mateix PCUS, i a mitjan any va aparèixer la revista *Glasnost*, primera publicació no oficial de l'URSS.

L'impacte de les **reformes** de Gorbtxov va fer tremolar les bases del mateix estat soviètic i de tot el bloc de l'est. Ja el 1989, paral·lelament a l'anunci d'una reforma agrària moderada, se celebren eleccions a diputats en les repúbliques bàltiques que donen com a vencedors els grups nacionalistes. Gorbtxov, mentre advertia que els conflictes nacionalistes podien fer perillar la *perestroika*, va haver d'acceptar que els nous parlaments aprovessin l'autonomia econòmica per a Estònia i Lituània. Precisament en aquesta última república, el legislatiu sorgit de les eleccions es va comprometre a la celebració d'un **referèndum per a la independència**, i es va iniciar la cadena que dona lloc a la pròpia desintegració de l'URSS

El Parlament letó va acordar la nul·litat de l'annexió soviètica de 1939. Geòrgia va proclamar la seva secessió. Estònia, Lituània i Letònia ho faran el 1990. Moldàvia, l'Uzbekistan, Bielorússia, Ucraïna, Kazakhstan, Azerbaidjan, Kirguizistan, Tadjikistan, Turkmenistan, Armènia i Geòrgia ho faran el 1991. De fet, quan Gorbtxov és elegit president de l'URSS el 1990, l'estat soviètic ja es trobava en una situació de deteriorament irreversible.

L'impacte de les reformes de Gorbtxov a l'Europa de l'Est també va ser fulminant:

- A **Polònia**, en els vuit anys de govern militar del general Jaruzelski, el sindicat clandestí "Solidaritat" s'havia unit en la dissidència a l'Església catòlica. Amb el suport de Gorbtxov, el govern polonès va assolir un acord amb l'oposició el 1988 per a la convocatòria d'unes eleccions lliures; per la seva part, el Parlament va aprovar, el desembre de 1988, mesures legislatives per a permetre la instal·lació d'empreses privades, i el gener de 1989, es va autoritzar el pluralisme sindical, donant via lliure a la legalització del sindicat "Solidaritat." El juny d'aquell any es van celebrar les primeres eleccions, en les quals precisament "Solidaritat" va guanyar per aclaparadora majoria.
- A **Hongria**, el setembre de 1987 el cap de govern Karoly Grosz va anunciar l'obertura d'un diàleg amb l'oposició i al cap de pocs mesos, el 1988, Janos Kadar, el secretari general del partit comunista, va ser substituït pel mateix Grosz, que, en el marc del procés d'obertura, va anunciar una amnistia per als condemnats per la revolució de 1956. El següent pas significatiu es va

produir el gener de 1989, quan el Parlament va aprovar l'existència de partits polítics i la celebració de manifestacions; poques setmanes després el PSOH (el partit comunista hongarès) va renunciar al seu paper dirigent en la societat i en l'estat a la nova Constitució. Finalment, el setembre, es va assolir un acord per a la transició a la democràcia al país, posant punt final al règim socialista imperant durant la Guerra Freda. Les eleccions legislatives de 1990 van donar la victòria als nacionalistes del Fòrum Democràtic.

- A **Txecoslovàquia**, el líder Husak va anunciar el març de 1989 un programa de reformes polítiques i econòmiques, que van conduir a la seva dimissió a finals d'any com a secretari general del partit comunista. Les dificultats de govern i les tensions internes conduiran a finals de 1988 a la primera manifestació a Praga després de la revolució de 1968. Un any després, la cúpula sencera del partit comunista dimiteix, Dubcek, el líder de la primavera de Praga de 1968, és elegit president del Parlament i Vaclav Havel es converteix en el nou president del país.
- A **Bulgària** les reformes no es van posar en marxa fins que el procés democratitzador s'havia consolidat a la resta de països. Caldria esperar fins a novembre de 1989 perquè Zivkov, cap d'estat i del partit, dimitís i s'anunciés un programa de reformes. A **Romania**, el líder Ceaucescu es va negar sistemàticament a posar en pràctica les reformes suggerides per Gorbaxov, fins que el desembre de 1989 la pressió popular va posar fi al règim per la via violenta, mitjançant l'execució dels dirigents, entre ells el mateix Ceaucescu.
- El canvi a la **República Democràtica Alemanya** va ser el més significatiu pel seu alt valor simbòlic. Malgrat la insistència de Gorbaxov sobre la necessitat d'introduir reformes profundes, el règim de Honecker a l'RDA va persistir en la seva voluntat de mantenir-se en el poder, malgrat el drenatge de refugiats que abandonaven el país en direcció a la República Federal. Precisament, el problema dels refugiats va ser la causa que va motivar la primera visita oficial d'un dirigent de l'RDA a l'RFA el 1987, en un intent de millorar les relacions entre les dues Alemanyes. La continuació de les fugues i l'increment de la pressió popular, amb grans manifestacions a Berlín, van provocar que els dirigents de l'RDA nomenessin un nou primer ministre i acceptessin la celebració d'eleccions lliures. No obstant això, el mecanisme de desintegració del país ja era imparable i el dia 9 de novembre s'esfondrava literalment el mur de Berlín construït feia gairebé tres dècades.

Les revolucions de 1989 i la caiguda del bloc de l'Est foren l'inici de l'agreujament de la crisi interna a l'URSS. A les eleccions del mateix any, que van suposar un primer pas cap a la democratització del règim enmig del deteriorament de l'economia soviètica, els candidats reformistes i nacionalistes van obtenir una àmplia representació. Gorbaxov, atrapat entre el Partit Comunista, partidari d'una línia dura, i els que reclamaven la independència de

les repúbliques, es va veure encara més debilitat a partir del cop d'estat protagonitzat per membres de l'exèrcit i del KGB l'agost del 1991. En aquell moment va sorgir la figura de Borís Ieltsin, líder reformista i president de la República Socialista Federativa de Rússia, que va convocar manifestacions populars contra els colpistes i va restaurar el poder de Gorbtxov, que va dimitir com a secretari general del PCUS el desembre del 1991 i es van suspendre les activitats del partit. Ieltsin va declarar il·legal el PCUS i el Congrés de Diputats del Poble va votar la dissolució de l'URSS.

Ieltsin es va convertir en el primer president de la Federació Russa el 1991 i en artífex de la desintegració de la Unió Soviètica en quinze nous estats (les tres repúbliques bàltiques –Estònia, Letònia i Lituània–, els tres països caucasiàns –Geòrgia, Armènia i Azerbaidjan–, Ucraïna, Bielorrússia, Moldàvia i la Federació Russa, i les cinc repúbliques de l'Àsia Central –Kazakhstan, Uzbekistan, Kirguizistan, Tadjikistan i Turkmenistan). Els països de l'est d'Europa van iniciar el procés de democratització, d'acostament a les organitzacions europees i d'integració: primer es van integrar al Consell Europeu i, a partir del 1999, a l'OTAN i a la UE.

3.2.2. El diàleg bipolar sobre desarmament nuclear i final de la divisió est-oest a Europa

Els canvis a l'URSS i al bloc de l'est van ser sorprenents, ja que es van produir amb una dosi molt baixa de violència, la qual cosa ha permès qualificar-los de "revolucions de vellut." No obstant això, la desintegració de l'URSS i la difuminació de la seva àrea d'influència no estaven en la ment de Gorbtxov. En tot cas, el líder soviètic va posar en marxa, a desgrat seu, una sèrie de reformes polítiques i econòmiques que conduïen inexorablement al final del sistema.

Al contrari, la política exterior de Gorbtxov estava més ben dissenyada i els seus resultats van ser més visibles i espectaculars. Abans de finalitzar 1985 ja va tenir lloc a Ginebra una cimera entre Gorbtxov i el president nord-americà Ronald Reagan, com a símbol del nou tarannà soviètic. A finals de 1986 una segona cimera a la capital islandesa, Reykjavík, el va reunir de nou amb Reagan i es van iniciar les negociacions que conclourien l'any següent amb la firma del **tractat sobre forces nuclears intermèdies (INF)**, pel qual es van eliminar totes les armes nuclears amb un abast entre els 500 i els 5.000 quilòmetres (desplegades a terra o míssils creuer), i la seva infraestructura. El tractat va ser molt important perquè va ser el primer acord sobre control d'armaments que reduïa les forces nuclears, en comptes de definir els límits màxims, com s'havia fet en els anteriors. Així mateix, va significar el final de l'enfrontament bipolar nuclear a Europa, que tantes tensions havia generat en la dècada precedent.

De la mateixa importància és l'anunci de revisió de la seva política de seguretat cap al bloc de l'est i dels seus compromisos a l'exterior. Ja el 1989, Gorbtxov va anunciar la **reducció del pressupost militar** i, poc després, va anunciar el replegament soviètic a l'exterior, començant per la retirada de tropes a Hon-

gria i després a la resta de països de l'est, a les quals seguirien les tropes destinades a l'Afganistan, una guerra que havia empantanegat les forces militars soviètiques. Paral·lelament, el desembre del mateix any va tenir lloc la cimera de Malta entre Gorbatxov i George Bush, de nou elegit president dels Estats Units, que va posar fi oficial a la Guerra Freda. El bloc de l'est va deixar d'existir i el Pacte de Varsòvia es dissoldria oficialment el 1991.

La nova era inaugurada per Gorbatxov va significar el reinici del diàleg sobre desarmament nuclear i la continuació del procés CSCE bloquejat durant una dècada. Els acords entre els Estats Units i la Unió Soviètica es concretaran el 1990 en dos àmbits:

1) En primer lloc, en el marc de les relacions entre l'OTAN i el Pacte de Varsòvia, es negociarà i firmarà el **tractat CFE** (forces convencionals a Europa) de 1990. Els setze països de l'OTAN i els sis del Pacte de Varsòvia van decidir que les forces de cada aliança serien iguals a la zona geogràfica que des de l'Atlàntic es prolongava fins als Urals, i es van comprometre a destruir l'excés d'armament i a aplicar i permetre mesures de verificació i inspecció. A més, en la declaració annexa al tractat, els vint-i-dos estats declaraven que ja no serien adversaris, mentre acceptaven de continuar les converses sobre control d'armament convencional en el marc de la CSCE.

2) En segon lloc, el nou ambient va propiciar, en el marc bilateral, la negociació i firma del **tractat START** (tractat sobre armes nuclears estratègiques) el 1991 entre els Estats Units i la Unió Soviètica. Aquest acord, vàlid per quinze anys, definia sostres iguals per a les forces nuclears estratègiques de manera especificada en el nombre de caps desplegats en els ICBM i els SLBM, els vehicles de transport i els bombarders, incorporant-hi mecanismes detallats de verificació telemàtica i inspeccions. L'acord també comprometia les superpotències a no transferir armes estratègiques a països del Tercer Món. No obstant això, el tractat START no va incloure els míssils de creuer en les seves modalitats marítima i aèria (SLCB –Sea Launched Cruise Missiles– i ACLM –Air Launched Cruise Missiles).

3) Un tercer nivell d'entesa entre l'URSS i els Estats Units, aquesta vegada amb el concurs dels antics aliats a la Segona Guerra Mundial, França i el Regne Unit, va permetre solucionar la **qüestió alemanya**, és a dir, la divisió entre les dues Alemanyes. En el tractat firmat entre les quatre potències i les dues Alemanyes (conegut com a tractat 2 + 4) el setembre de 1990, es va posar fi al règim d'ocupació vigent des de 1945, es va tornar la plena sobirania al país i es va consagrar la reunificació de les dues Alemanyes.

Tractat per a una solució definitiva de la qüestió alemanya –tractat 2 + 4, 12 de setembre de 1990

La República Federal d'Alemanya, la República Democràtica Alemanya, la República Francesa, la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord, i els Estats Units d'Amèrica.

Conscients del fet que els seus pobles han viscut en pau des de 1945;

Atents als canvis històrics ocorreguts recentment a Europa que han fet possible superar la divisió del continent;

Prenent en consideració els drets i les obligacions de les quatre potències en relació amb Berlín i a Alemanya en el seu conjunt, i també els acords i les decisions corresponents adoptats durant la guerra i la postguerra; [...]

Tenint en compte els principis que figuren en l'acta final de la Conferència sobre Seguretat i Cooperació a Europa subscripta a Hèlsinki; [...]

Decidits a tenir en compte els interessos de seguretat de totes les parts;

Convençuts de la necessitat de superar els antagonismes i de desenvolupar la cooperació a Europa;

Confirmant la seva disposició a reforçar la seguretat, en particular mitjançant l'adopció de mesures efectives de control d'armaments, desarmament i foment de la confiança; la seva voluntat de no considerar-se adversaris sinó d'esforçar-se per a aconseguir una relació de confiança i cooperació, i en conseqüència d'assolir acords institucionals adequats en el marc de la Conferència de Seguretat i Cooperació a Europa;

Assumint de bon grat el fet que el poble alemany, en el lliure exercici del seu dret a l'autodeterminació, ha expressat la seva voluntat d'aconseguir la unitat estatal d'Alemanya, de manera que contribueixi als interessos de la pau mundial, en qualitat de soci igual i sobirà d'una Europa unida;

Convençuts que la unificació d'Alemanya com a estat amb fronteres definitivament delimitades constitueix una contribució significativa a la pau i l'estabilitat d'Europa;

Disposats a assolir un acord final sobre la situació d'Alemanya;

Reconeixent el fet que, en constituir-se Alemanya en estat pacífic i democràtic, deixen de tenir sentit els drets i les obligacions de les quatre potències pel que fa a Berlín i al conjunt d'aquest país; [...] Acordem:

Article 1

1) L'Alemanya unida comprendrà el territori de la República Federal d'Alemanya, de la República Democràtica Alemanya i la totalitat de la superfície de Berlín. (...)

2) L'Alemanya unida i la República de Polònia hauran de confirmar les fronteres existents entre tots dos països mitjançant un tractat que tindrà caràcter obligatori, conforme al dret internacional.

3) L'Alemanya unida no té cap reclamació territorial per formular a altres estats ni la formularà en el futur.

4) Els governs de la República Federal d'Alemanya i la República Democràtica Alemanya garantirán que la Constitució d'una Alemanya unida no contingui cap clàusula incompatible amb aquests principis [...]

5) Els governs de la República Francesa, la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, el Regne Unit de Gran Bretanya i Irlanda del Nord i els Estats Units d'Amèrica prenen nota formal d'aquests compromisos i declaracions subscrietes pels governs de la República Federal d'Alemanya i la República Democràtica Alemanya i declaren que la seva aplicació confirmarà la naturalesa definitiva de les fronteres de l'Alemanya unida.

Article 2

Els governs de l'RFA i de l'RDA reiteren la seva voluntat que només iniciatives de pau emanaran del territori alemany. Segons la Constitució de l'Alemanya unida, els actes que tendeixin a pertorbar les relacions pacífiques entre les nacions o s'emprenguin amb aquest propòsit, o més especialment a fi d'iniciar una guerra d'agressió, són inconstitucionals i constitueixen un delictes punible. Els governs de l'RFA i de l'RDA declaren que l'Alemanya unida mai no emprarà les seves armes, sinó és per complir el que estableixen la seva Constitució i la Carta de Nacions Unides.

Article 3

1) Els governs de l'RFA i de l'RDA reiteren la seva renúncia a l'elaboració, la possessió i el control d'armament químic, nuclear o biològic. (...)

2) El govern de la República Federal d'Alemanya, actuant amb ple consentiment del de l'RDA ha emès el comunicat següent el 30 d'agost de 1990 a Viena en el curs de les negociacions sobre forces armades convencionals a Europa: "El govern de l'RFA es compromet a reduir el nombre d'efectius de les forces armades de la futura Alemanya unida a 370.000 (incloent-hi les forces de terra, mar i aire) en un termini de tres a quatre anys. Aquesta reducció començarà a ser efectiva així que es firmi el primer acord de forces convencionals a Europa. CFE. (...)

Article 4

1) El govern de l'RFA, el de l'RDA i de l'URSS declaren que l'Alemanya unida i l'URSS fixaran mitjançant un tractat les condicions de la presència de les forces armades soviètiques en el territori de l'actual RDA i a la zona de Berlín, i que coordinaran la retirada d'aquestes forces [...]

Article 6

El dret de l'Alemanya unida de pertànyer a aliances, amb els drets i les obligacions que se'n deriven, no es veurà afectat per aquest tractat.

Article 7

1) La República Francesa, la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques, el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord i els Estats Units d'Amèrica donen per acabats els seus drets i responsabilitats relatius a Berlín i a Alemanya en el seu conjunt. En conseqüència, els acords quadripartits, les decisions i les pràctiques relatives a aquests, i també les relatives a les institucions de les quatre potències, es donen per dissolts.

2) L'Alemanya unida tindrà, doncs, una sobirania total en els seus assumptes interns i externs.

Font: Traduït, adaptat i resumit de la missió diplomàtica dels Estats Units a Alemanya (<http://usa.usembassy.de/etexts/2plusfour8994e.htm>).

D'altra banda, la distensió definitiva va propiciar el 1990 la **Carta de París** per a una nova Europa, que posava fi a l'era de divisió i confrontació. La Carta es va reafirmar en els deu principis de l'Acta final d'Hèlsinki i va dotar la CSCE d'una nova estructura i de noves institucions: la creació d'un consell, per a les consultes polítiques; d'un consell consultiu i d'un secretariat; la crida a crear una assemblea parlamentària, i la creació d'un centre de prevenció de conflictes amb seu a Viena amb la missió de desenvolupar mecanismes per a la solució pacífica de disputes. A més, es van establir les bases per a l'elaboració de mecanismes per a consultes en casos d'emergències (a petició d'un estat que considerés que un altre estat ho estava provocant). El Consell de la CSCE de Berlín el 1991 transformava finalment el procés CSCE en una nova organització intergovernamental paneuropea, l'Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa, OSCE. A més d'obrir la via de la integració per a Albània, el Consell de Berlín va aprovar un paquet de mesures d'ajuda a l'est europeu per a col·laborar en la seva transició cap a l'economia de mercat, i la potenciació de l'intercanvi d'informació amb les comunitats europees, el Consell d'Europa, l'OTAN i la UEO.

Carta de París per a una nova Europa, 19-21 de novembre de 1990

[...] Ens hem reunit a París en un moment de canvis profunds i d'esperances històriques. L'era de la confrontació i de la divisió d'Europa ha acabat. Declarem que d'ara endavant les nostres relacions es basaran en el respecte i la cooperació.

Europa s'està alliberant de l'herència del passat. El valor dels homes i dones, la força de voluntat dels pobles i el vigor de les idees de l'Acta final d'Hèlsinki han obert una nova era de democràcia pau i unitat a Europa.

El nostre és un temps per a satisfer esperances i il·lusions que els nostres pobles han alimentat durant decennis: un compromís decidit amb la democràcia basada en els drets humans i les llibertats fonamentals; prosperitat mitjançant la llibertat econòmica i la justícia social, i igual seguretat per a tots els nostres països.

Els deu principis de l'Acta final ens guiaran cap a aquell ambiciós futur, de la mateixa manera que han il·luminat el nostre camí cap a l'establiment de millors relacions durant els quinze últims anys. La plena aplicació de tots els compromisos de la CSCE ha de formar la base de les iniciatives que ara prenem per a permetre a les nostres nacions viure de conformitat amb les seves aspiracions.

Drets humans, democràcia i estat de dret

Ens comprometem a edificar, consolidar i reforçar la democràcia com a únic sistema de govern de les nostres nacions. En aquest esforç actuarem d'acord amb el següent:

Els drets humans i les llibertats fonamentals són patrimoni de tots els éssers humans, són inalienables i estan garantits per la llei. La seva protecció i el seu foment són la primera responsabilitat dels governs. El seu respecte és una salvaguarda essencial contra un poder excessiu de l'estat. El seu compliment i ple exercici són la base de la llibertat, la justícia i la pau.

El govern democràtic es basa en la voluntat popular, manifestada periòdicament mitjançant eleccions lliures i justes. La democràcia té com a base el respecte per la persona humana i l'estat de dret. [...]

Afirmem que la identitat ètnica, cultural, lingüística i religiosa de les minories nacionals serà protegida i que les persones pertanyents a minories nacionals tenen el dret d'expressar, preservar i desenvolupar lliurement aquesta identitat sense cap discriminació i en plena igualtat davant la llei. [...]

Llibertat i responsabilitat econòmiques

La llibertat econòmica, la justícia social i la responsabilitat mediambiental són indispensables per a la prosperitat [...]

La llibertat i el pluralisme polític són elements necessaris en el nostre objectiu comú de desenvolupar economies de mercat per a un creixement econòmic sostenible, amb prosperitat, justícia social, expansió de l'ocupació i ús eficaç dels recursos econòmics. L'èxit que en la transició cap a l'economia de mercat assoleixin els països que s'esforcen per a aconseguir-ho és important i ens interessa a tots. [...]

Relacions amistoses entre els estats participants

Ara, a l'inici d'una nova era a Europa, estem decidits a incrementar i reforçar les relacions d'amistat i cooperació entre els estats d'Europa, els Estats Units d'Amèrica i el Canadà, i a fomentar l'amistat entre els nostres pobles.

Per a sostenir i promoure la democràcia, la pau i la unitat a Europa, reafirmem solemnement el nostre ple compromís envers els deu principis de l'Acta final d'Hèlsinki. [...]

De conformitat amb les nostres obligacions en virtut de la Carta de les Nacions Unides i amb els compromisos contrets conforme a l'Acta final d'Hèlsinki, renovem el nostre esforç d'abstenir-nos a recórrer a l'amenaça o a l'ús de la força contra la integritat territorial o la independència política de qualsevol estat, o d'actuar de qualsevol altra manera incompatible amb els principis i propòsits dels documents esmentats. [...]

Reafirmem el nostre compromís de solucionar les controvèrsies per mitjans pacífics. [...]

Finalitzada la divisió d'Europa, ens esforçarem per a conferir una nova qualitat a les nostres relacions de seguretat respectant plenament la llibertat de cadascú de triar en aquesta matèria. La seguretat és indivisible i la seguretat de cada estat participant està inseparablement vinculada a la de tots els altres. [...]

Seguretat

[...] Ens felicitem de la firma del tractat sobre forces armades convencionals a Europa per vint-i-dos estats participants, que portarà a reduir els nivells de les forces armades.

Donem suport a l'adopció d'un nou i important conjunt de mesures destinades a fomentar la confiança i la seguretat, que portaran a incrementar la transparència i la confiança entre tots els estats participants. [...].

La reducció sense precedents de les forces armades resultant del tractat sobre forces armades convencionals a Europa, juntament amb els nous enfocaments en matèria de seguretat i de cooperació dins el procés de la CSCE, portaran a una nova percepció de la seguretat a Europa i a una nova dimensió en les nostres relacions. [...]

Unitat

Europa, sencera i lliure, demana un nou començament. Convidem els nostres pobles que s'uneixin a aquest gran objectiu. [...]

[...] L'establiment de la unitat nacional d'Alemanya és una contribució a un ordre de pau, just i durador, per a una Europa unida i democràtica, conscient de la seva responsabilitat quant a estabilitat, pau i cooperació. [...]

Noves institucions i estructures del procés de la CSCE

Els nostres esforços comuns per a consolidar el respecte dels drets humans, la democràcia i l'estat de dret, enfortir la pau i per a promoure la unitat a Europa exigeixen una nova qualitat de diàleg polític i cooperació i, per tant, el desenvolupament de les estructures de la CSCE.

Font: Adaptat i resumit de l'OSCE.
(<http://www.osce.org/es/mc/39521>)

3.3. Un món econòmic interdependent

En l'era de la distensió, la República Federal d'Alemanya i la CEE, juntament amb el Japó, havien emergit com a economies fortes, en competència amb els Estats Units. Al final del període i a principis dels anys vuitanta altres països van desenvolupar un fort creixement econòmic, amb la qual cosa el panorama econòmic i comercial mundial s'havia transformat en interdependent.

El paper dels països anomenats "tigres asiàtics" va ser central en aquest canvi. Es tracta de Corea del Sud, Hong Kong, Taiwan i Singapur. L'espectacular **creixement de Corea del Sud** està relacionat amb dos fenòmens.

- D'una banda, el govern militar de Park Chung-hee va firmar amb el Japó un tractat de pau el 1965 mitjançant el qual abandonava les peticions de reparacions de guerra al Japó a canvi d'ajut econòmic, facilitant l'entrada de capital japonès al país, que s'afegiria a l'ajuda nord-americana iniciada després de la Segona Guerra Mundial i incrementada a partir de la guerra de Corea.
- De l'altra, el ferri control dictatorial del país va permetre el creixement de l'economia i de les exportacions. Corea del Sud es va centrar en el desenvolupament del sector industrial, tant de la indústria lleugera de mà d'obra intensiva com de la indústria pesant.

Taiwan també es va beneficiar de l'ajut econòmic nord-americà, realitzat en el marc de la tensió amb la Xina després de la victòria comunista de 1949. En un primer moment, el sector afavorit va ser la indústria relacionada amb la defensa, en sintonia amb les necessitats del país, una peça de l'engranatge de contenció del comunisme a Àsia. No obstant això, després de l'obertura

nord-americana cap a la Xina de principis dels anys setanta i la normalització del seu estatus internacional, Taiwan va veure limitat el seu paper estratègic i va reorientar la seva economia, basada en les indústries d'exportació, que va continuar creixent.

Hong Kong, colònia britànica a la Xina, va recuperar després de la guerra mundial el seu paper com a principal mercat d'Àsia Oriental i el seu creixement va continuar desenvolupant-se a causa d'una política d'impostos molt liberal que atreia els inversors estrangers.

Per la seva part, **Singapur**, colònia britànica fins a 1963, i país independent després de la seva ruptura amb la Federació de Malàisia el 1965, va sostenir el seu desenvolupament econòmic en la indústria d'alta tecnologia i en les finances. Precisament, Singapur és un dels països que va afavorir l'aparició, el 1967, de l'ASEAN, l'Associació de Nacions del Sud-Est Asiàtic, juntament amb Filipines, Malàisia, Tailàndia i Indonèsia. Si bé al principi la nova organització regional tenia com a objectiu frenar l'expansió del comunisme que representava Vietnam del Nord, als anys setanta es va transformar en una organització de cooperació econòmica.

Aquests quatre països (Corea del Sud, Taiwan, Hong Kong i Singapur) es van denominar les **noves economies industrialitzades** (NIC) d'Àsia, que, juntament amb l'ASEAN, constituïran els països de la conca del Pacífic que experimenten el creixement econòmic i comercial més important del món a partir dels anys setanta. Entre 1960 i 1962 van duplicar les seves exportacions. La taxa de creixement del PIB per al mateix període va superar la de la zona atlàntica i va passar a concentrar un 25% de PIB mundial.

Taula 12. Percentatge d'importacions (I) i exportacions (X) de les principals potències econòmiques i dels "tigres asiàtics" sobre el total del comerç mundial

Països/ Anys	1965-I	1965-X	1973-I	1973-X	1980-I	1980-X	1989-I	1989-X
Canadà	4,33	4,45	4,15	4,55	3,01	3,33	3,74	3,93
Corea del Sud	0,23	0,09	0,07	0,55	1,1	0,86	1,92	2,01
Estats Units	11,67	14,48	12,3	12,3	12,38	11,08	15,39	11,74
França	5,21	5,35	6,34	6,32	6,49	5,70	6,02	5,79
Japó	4,1	4,29	6,45	6,38	6,80	6,41	6,55	8,84
Hong Kong	0,78	0,60	0,95	0,87	1,1	0,99	2,42	2,36
Malàisia	0,55	0,65	0,4	0,52	0,52	0,63	0,7	0,8
Regne Unit	8,10	7,26	6,47	5,1	5,56	5,41	6,17	4,91
R. F. Alemanya	8,85	9,42	9,22	11,64	9,06	9,48	8,39	11,01

Font: Adaptat d'OMC Time Series (<<http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgramHome.aspx?Language=E>>).

Països/ Anys	1965-I	1965-X	1973-I	1973-X	1980-I	1980-X	1989-I	1989-X
Singapur	0,62	0,51	0,86	0,62	1,15	0,95	1,55	1,44

Font: Adaptat d'OMC Time Series (<<http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDStatProgramHome.aspx?Language=E>>).

L'increment de les relacions comercials al món també està relacionat amb els avenços al GATT. Els anys següents a la seva creació, l'Acord general sobre aranzels i comerç havia aconseguit anar rebaixant les barreres comercials de forma gradual, amb el benentès que aquestes comportaven obstacles per al comerç, considerat com a clau del desenvolupament de les economies.

No obstant això, la recessió econòmica dels anys setanta va fer que alguns països ideessin formes de protecció per als sectors que s'enfrontaven a la competència externa. Els països més industrialitzats, a Europa Occidental, els Estats Units i el Canadà, van crear barreres no aranzelàries per a mantenir la venda dels seus productes i evitar així el tancament d'empreses i una major desocupació; de la mateixa manera, van incrementar les subvencions per a mantenir les posicions dels seus productes agrícoles al mercat. De fet, encara que als anys setanta s'havia assolit l'Acord multifibres per a regular el comerç de tèxtils i vestit, les normes del GATT ja no responien a la realitat d'un sistema comercial que havia evolucionat ràpidament els últims anys.

D'una banda, havien augmentat el comerç de serveis (no inclòs en el GATT) i les inversions internacionals. De l'altra, els intents per a liberalitzar el comerç agrícola no havien donat fruits. D'aquí deriva la necessitat de fer una altra ronda negociadora, la Ronda Uruguai, que es va prolongar durant set anys i mig. S'inicia abans del final de la Guerra Freda i acaba el 1994, amb la transformació del GATT, la reforma del sistema comercial mundial i l'Acord de Marràqueix, que va afavorir la creació de l'Organització Mundial del Comerç el 1996.

La Ronda Uruguai, en què van participar 125 països, va ser la negociació comercial més gran de la història i va incloure des de productes industrials o serveis fins a moviments de capital. Durant aquesta ronda es van reduir addicionalment els aranzels dels productes industrials dels països industrialitzats fins a nivells molt baixos.

La seva llarga durada va estar determinada per les dificultats per a assolir acords en matèria agrícola, especialment per la resistència europea a fer concessions i reduir els subsidis a les seves exportacions, un tema que finalment va forçar la revisió de la política agrària comuna de la CEE. No obstant això, en la ronda del GATT, en què el màxim poder negociador continuava estant a les mans de les grans economies, no es va millorar la situació de les exportacions dels paï-

sos en vies de desenvolupament. Com ja s'ha assenyalat en analitzar el problema del deute extern, aquesta era una de les condicions perquè aquests països poguessin afrontar amb esperança d'èxit els problemes de les seves economies.

L'emergència dels nous països industrialitzats i de l'increment del comerç internacional es va desenvolupar en el context d'un sistema monetari internacional canviant. La solució deficient a la crisi del sistema de Bretton Woods d'inici de la dècada dels setanta, que tan fortament havia afectat les polítiques monetàries i les economies de tot el món, va generar necessitats de cooperació en l'àmbit econòmic entre els països més desenvolupats. De fet, ja hi havia un mecanisme que possibilitava certa cooperació, ja que les monedes dels Estats Units, França, el Regne Unit, la República Federal d'Alemanya i el Japó participaven en un fons internacional de reserves, creat pel Fons Monetari Internacional el 1969, per a complementar les reserves oficials nacionals existents, en cas d'afrontar crisis monetàries d'envergadura. Aquest és el germen del Grup dels Cinc (G5), creat com a principal grup de coordinació entre els països més desenvolupats i embrió del Grup dels Vuit (G8).

Efectivament, després de la crisi del petroli de 1973 i la subsegüent recessió econòmica, el 1975 el president francès Giscard d'Estaing va convidar cinc països industrialitzats (els membres del G5 i Itàlia) a una cimera a Rambouillet, on van acordar la celebració d'una reunió anual, a la qual posteriorment s'afegiria el Canadà. Així es va constituir el G7 el 1976. Després de la Guerra Freda, la Federació Russa s'afegiria al bloc i va passar a denominar-se G8.

El G7 no va néixer amb voluntat de constituir-se en organització internacional, ja que no disposa d'institucions pròpies ni d'estructura administrativa. Es tracta d'un fòrum de discussió i coordinació, al marge de les grans organitzacions internacionals, però amb evident poder i influència internacional, on s'aborden els principals assumptes de l'agenda internacional, com el comerç, el desenvolupament, l'energia i el medi ambient. Ja iniciat el nou segle i després de la incorporació russa, els assumptes de justícia i interior i el terrorisme s'han afegit a aquesta llista.

No obstant això, aquesta iniciativa no incloïa la cooperació en assumptes relacionats amb els fluxos financers, malgrat que havien modificat la seva naturalesa les dècades finals de la Guerra Freda. Aquest assumpte precisament i els problemes econòmics dels Estats Units van col·laborar en la configuració d'un sistema econòmic internacional canviant i inestable.

En la base de tota aquesta situació hi havia el problema dels dèficits pressupostari i comercial dels Estats Units. El dèficit pressupostari sempre havia existit i, de fet, el seu creixement ha estat històricament lligat a l'activitat militar del país: la Guerra Civil del segle XIX i les dues guerres mundials del segle XX. Durant la guerra del Vietnam, el dèficit es va incrementar i, cap a 1980,

s'havia triplicat. Durant la presidència de Ronald Reagan el dèficit pressupostari es va disparar a raó de dos-cents mil milions de dòlars anualment. Les raons d'aquesta situació estan relacionades amb la despesa militar del país per a mantenir la seva posició politicomilitar hegemònica.

Taula 13. Despesa defensiva dels Estats Units en relació amb el PIB

Any	PIB (en milers de milions de \$)	Despesa defensiva (en milions de \$)	Tant per cent de despesa defensiva sobre el PIB
1949	285,1	13.503	4,73
1953	404,7	49.518	12,23
1965	765,5	51.827	6,77
1973	1.385,5	80.222	5,79
1979	2.566,4	117.881	4,59
1984	3.932,7	231.459	5,88
1989	5.489,1	304.085	5,53

Font: Elaboració pròpia a partir de dades obtingudes de *Data on NATO Defense Expenditures and Economic Developments, 1949-2001*, Swedish Defence Research Agency, Swedish Ministry of Foreign Affairs, 2002, Ed. CD-ROM.

Això va acompanyat d'un nou fenomen, iniciat a finals de la dècada dels setanta: el **dèficit comercial**, ocasionat per l'enfortiment de la moneda americana i per una marcada tendència al consum elevat. És per això que, als anys vuitanta, es va produir un dèficit per compte corrent a la balança de pagaments i un debilitament dels actius del país i de la seva posició inversora internacional.

D'aquesta manera, per les dues raons esmentades, els Estats Units va iniciar una fase en què la seva capacitat inversora depenia d'aconseguir capital estranger (especialment japonès) als mercats financers internacionals. Obtenir capital inversor per sobre de la capacitat interna d'estalvi conduiria a un increment de l'endeutament del país i a la pèrdua de poder econòmic.

El que es va produir va ser el final de l'era de domini nord-americà de les finances internacionals, paral·lelament al final de la Guerra Freda. El 1985 els Estats Units es van transformar en un **país deutor** i el Japó es va convertir en la potència econòmica principal creditora internacional. Robert Gilpin afirma que aquesta circumstància va posar fi a la tercera era en les finances internacionals.

1) La primera, entre els anys 1870-1914, va correspondre a un moment d'**acumulació massiva de capital** per part de les economies industrialitzades (sobretot el Regne Unit) i la seva consegüent exportació a països anglòfons (el Canadà, els Estats Units i Austràlia), que van finançar així les seves infraestructures. L'exportació de capital britànic també va incloure altres països, que es veien forçats a exportar aliments i matèries primeres a baix preu per a poder

importar capital. No obstant això, aquesta sortida massiva de capital del Regne Unit va contribuir al seu declivi econòmic en l'era de la segona revolució industrial.

2) A fi de la Primera Guerra Mundial s'entra en la segona era de les finances internacionals, entre els anys 1920 i 1939. Molts països europeus es van veure obligats a **repatriar les seves inversions a l'exterior** per a fer front a l'esforç de guerra. Això va permetre l'emergència dels Estats Units com el gran creditor internacional a la postguerra, fins al col·lapse d'aquest sistema amb la Gran Depressió.

3) La tercera era s'inicia el 1947 i es prolonga fins a 1985. Als **fluxos de capital provinents de fons privats**, característics de les èpoques precedents, s'hi va sumar l'**ajuda exterior oficial**, inaugurada amb el Pla Marshall dels Estats Units. La política d'aliances aplicada per a la contenció de l'URSS en la Guerra Freda i la necessitat de desenvolupament de molts països va augmentar el flux de capital des dels Estats Units cap al món desenvolupat (ajuda unilateral) i des dels organismes financers internacionals (ajuda multilateral) cap al menys desenvolupat, mitjançant la concessió d'ajuts i préstecs a baix interès.

Paral·lelament, a la dècada dels setanta s'havia generat un mercat de dòlars, conegut com el **mercat d'eurodòlars**, situats a l'exterior del sistema monetari intern als Estats Units i dipositat en bancs europeus, sobretot britànics. La seva existència era deguda a l'afluència de dòlars als mercats (els petrodòlars de l'OPEC, que, com ja s'ha esmentat, provenien de l'increment dels preus del petroli) i a les polítiques monetaristes expansives dels governs de Johnson i Nixon. L'excedent financer d'aquests dipòsits, especialment el d'Aràbia Saudita, va ser al seu torn invertit en els Estats Units, que el van utilitzar per a sostenir la seva pròpia balança de pagaments, i en alguns països de les economies emergents (Algèria, Argentina, Brasil, Corea del Sud, Mèxic, Veneçuela i Nigèria), que el van utilitzar per a augmentar les seves exportacions i elevar les taxes del seu creixement econòmic.

La situació va canviar a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta. D'una banda, el 1979 es va produir **la segona crisi del petroli**, quan la caiguda del xà i el canvi polític a l'Iran van elevar els preus del cru i van generar una afluència més gran de dòlars als mercats, dòlars que buscaven rendibilitat inversora; d'altra banda, el dèficit pressupostari nord-americà es va incrementar per la política del president Reagan. Per eixugar-lo i davant una gran disponibilitat de dòlars als mercats financers, els Estats Units van augmentar els tipus d'interès, una mesura que es va estendre arreu del món i va generar una recessió econòmica.

D'aquesta manera, el **dèficit pressupostari nord-americà** va acabar sent finançat per altres economies (Japó i RFA) i monedes fortes (el ien i en menor mesura el marc alemany) i pels "petrodòlars". El Japó, un país amb excedent comercial i gran capacitat d'estalvi, va reemplaçar els Estats Units el 1981 com

a principal exportador de capital. Mentre que els diners de l'OPEP constituïen dipòsits bancaris, els diners japonesos s'invertien en bons, fet que facilitava que els mateixos bancs japonesos i el seu govern poguessin influir en la ubicació dels capitals i, per tant, en les finances internacionals. Al mateix temps, els Estats Units s'havien convertit en deutors: només el 1985 van sol·licitar préstecs per un import més elevat que el deute total del Brasil.

Exercicis d'autoavaluació

1. Què és la política de blocs en el context de la Guerra Freda?

- a) La construcció d'aliances -preferentment militars- amb d'altres països.
- b) La política de contenció de la Unió Soviètica.
- c) La dissuasió nuclear entre les superpotències.
- d) La política de les superpotències en relació al Tercer Món.

2. Podeu distingir les raons internes als blocs i de la relació bipolar que van possibilitar la distensió?

- a) La impossibilitat de mantenir la cohesió interna als blocs sense recórrer a l'enfrontament nuclear entre les superpotències.
- b) Les dissensions i les fractures internes, i la necessitat d'establir negociacions en matèria d'armament nuclear.
- c) El deteriorament del prestigi dels Estats Units per la derrota al Vietnam i la crisi econòmica del bloc soviètic.
- d) La nova política de la República Federal d'Alemanya cap a l'est, que va arrossegar les dues superpotències.

3. Per què és important el problema del desenvolupament en relació amb la fractura centre-perifèria?

- a) Perquè és l'objecte del diàleg Nord-Sud.
- b) Perquè molts països de la perifèria tenen greus problemes de subdesenvolupament.
- c) Perquè és un problema comú que afecta igual al centre i a la perifèria.
- d) Perquè la perifèria no té el mateix nivell de desenvolupament polític que el centre.

4. Podeu identificar diverses raons que expliquen el final de la Guerra Freda?

- a) Les crisis de lideratge que tenen lloc a les dues superpotències fan impossible la continuació de la Guerra Freda.
- b) Les dissensions internes en el si dels dos blocs no es poden gestionar.
- c) Els canvis en la política de la Unió Soviètica provoquen l'eclosió del bloc.
- d) La necessitat de cooperació entre les dues superpotències per fer front a la creixent interdependència econòmica a tot nivell.

5. Podeu explicar per què el món bipolar és interdependent des del punt de vista econòmic?

- a) Perquè hi ha multipolarisme econòmic.
- b) Per la dependència de fons energètics indispensables per l'economia.
- c) Perquè està regulat pel sistema de Bretton Woods.
- d) Perquè l'absència de guerra entre els blocs possibilita el creixement econòmic.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. a

2. b

3. b

4. c

5. a

Bibliografia

La major part de la bibliografia ressenyada en el primer mòdul és també útil per a aprofundir en aquesta secció i en la següent. De manera addicional i específica, els materials següents són de gran utilitat per a aquests temes.

En castellà

- Aguirre, M.** (1984). *De Hiroshima a los euromisiles*. Madrid: Tecnos.
- Arkin, W.; Fieldhouse, R.** (1987). *El campo de batalla nuclear*. Barcelona: Ariel.
- Barbé, E.** (2003). *Relaciones Internacionales* (2a. edició). Madrid: Tecnos.
- Aron, R.** (1972). *La República Imperial. Los Estados Unidos en el mundo, 1945-1972*. Madrid: Alianza.
- Attinà, F.** (2001). *El sistema político global: introducción a las relaciones internacionales*. Barcelona: Paidós.
- Calvocoressi, P.** (1999). *Historia política del mundo contemporáneo. De 1945 a nuestros días* (7a. edició). Madrid: Akal.
- Centeno, R.** (1982). *El petróleo y la crisis mundial*. Madrid: Alianza.
- Chomsky, N.** (1984). *La Segunda Guerra Fría. Crítica de la política exterior norteamericana, sus mitos y su propaganda*. Barcelona: Crítica.
- García de Cortázar, F.; Lorenzo, J. M.** (1990). *Historia del mundo actual, 1945-1989*. Madrid: Alianza.
- Fetjö, F.** (1971). *Historia de las democracias populares* (2 vol.). Barcelona: Ediciones Martínez Roca.
- Fontaine, A.** (1970). *Historia de la guerra fría*. Barcelona: Luis de Caralt.
- Iniesta, F.** (1998). *Kuma: historia de África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra.
- Kissinger, H.** (1979). *Mis memorias*. Buenos Aires: Atlántida.
- Martínez Carreras, J. U.** (1987). *Historia de la descolonización, 1919-1986*. Madrid: Istmo.
- Pereira, J. C.** (1989). *Historia y presente de la guerra fría*. Madrid: Istmo.
- Rupérez, J.** (1976). *Europa, entre el miedo y la esperanza*. Madrid: Edicusa.
- Taibo, C.** (1991). *De la revolución de octubre a Gorbachov. Una aproximación a la Unión Soviética*. Madrid: Fundamentos.
- Zorgbibe, Ch.** (1997). *Historia de las Relaciones Internacionales* (2 vol.). Madrid: Alianza.

En altres idiomes

- Freedman, L.** (1981). *The evolution of nuclear strategy*. Londres: MacMillan.
- Gaddis, J. L.** (1998). *We Now Know: Rethinking Cold War History*. Oxford: Oxford University Press.
- Gaddis, J. L.** (1982). *Strategies of containment. A critical appraisal of Post-War American National Security Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gerbé, P.** (1983). *La construction de l'Europe*. París: Imprimerie Nationale.
- Ghebalí, V. Y.** (1989). *La diplomatie de la détente: la CSCE, 1973-1989*. Brussel·les: Bryulant.
- Grosser, A.** (1981). *Les Occidentaux. Les pays d'Europe et les états-Unis depuis la guerre*. París: Fayard.
- Halliday, F.** (1989). *Cold War, Third World: An Essay on Soviet-American Relations in the 1980's*. Londres: Radius.

Nogee, J. L.; Donaldson, R. H. (1988). *Soviet Foreign Policy since World War II*. Nova York: St. Martin's Press.

Osmanczyk, E. J. (ed., 1990). *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*. Londres: Taylors & Francis (hi ha una edició en castellà de 1976).

Thompson, K. W (1981). *Cold War Theories*. Baton Rouge LA: Lousiana State University Press.

Adreces d'interès a Internet

Associació de Nacions del Sud-Est Asiàtic

<http://www.aseansec.org>

Banc Mundial

<http://www.worldbank.org>

Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament

<http://www.unctad.org>

Fons Monetari Internacional

<http://www.fmi.org>

Grup dels 77

<http://www.g77.org>

Nacions Unides

<http://www.un.org>

Organització Mundial del Comerç

<http://www.wto.org>

Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic

<http://www.oecd.org>

Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord

<http://www.nato.int>

Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa

<http://www.osce.org>

Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament

<http://www.pnud.org>

Unió Europea

<http://www.europa.eu.int>